TOPLUMSAL

Tarih

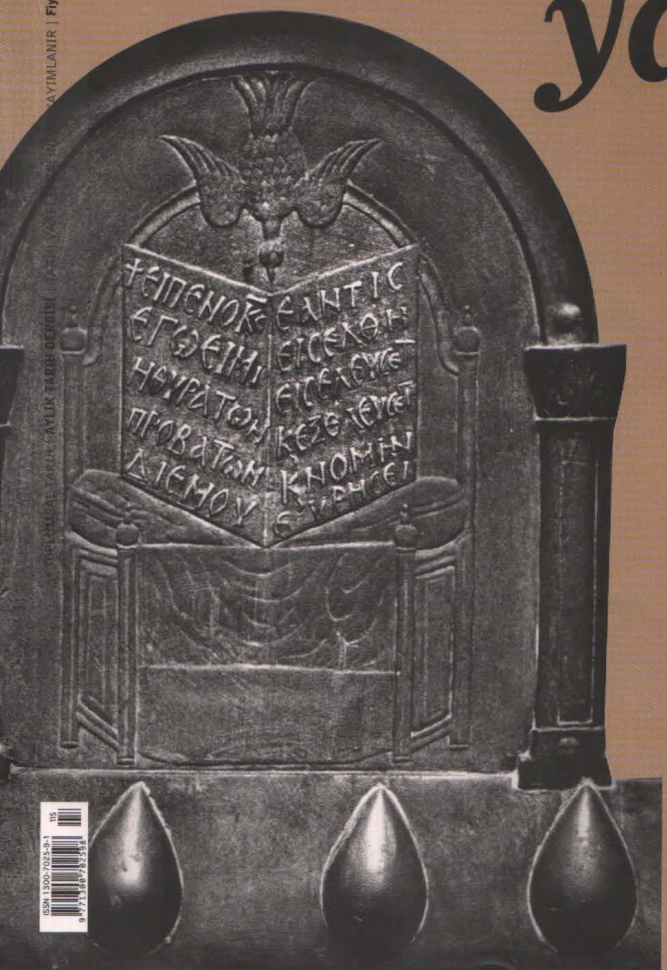
229
OCAK
2013

1903
Sinematograf İmtiyazı
Özde Çeliktemel- Thomen

Bizans'tan Türkiye'ye Kalan Miras

Tanıdık yabancı

Paul Magdalino, Zeynep Ahunbay, Alessandra Ricci, Anestis Vasilakeris, T. Engin Akyürek, Nevra Necipoğlu, Koray Durak, Ece Zerman ve Buket Kitapçı Bayrı'nın yazılarıyla. Sayfa 53-93

Hilal-i Âhmer'in İstanbul Aşhaneleri Neden Kapandı?

Taylan Esin

Matematik Tarihi: Etnomatematik

Beno Kuryel

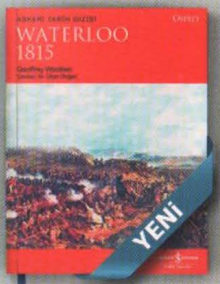
Selanik'te Osmanlı Bankası'nın Bombalanması

Edhem Eldem

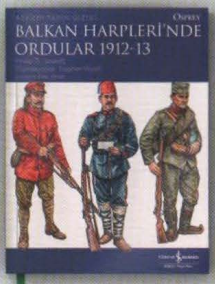
TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ | AYLIK TARİH DERGİSİ | AYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

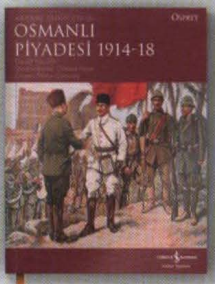
OSPREY ASKERÎ TARİH DİZİSİNDEN WATERLOO 1815: NAPOLYON EFSANESİNİN SONU VE MODERN AVRUPA'NIN DOĞUŞU

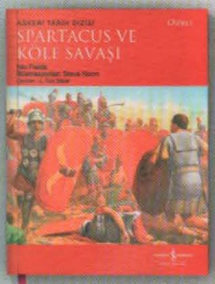

Waterloo 1815
Geoffrey Wootten, çev. M. Okan Doğan
110 s, karton kapak, 14 TL

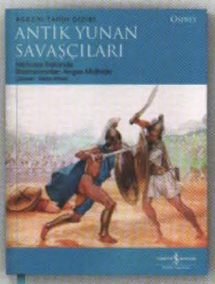

Balkan Harpleri'nde Ordular 1912-13
Philip S. Jowett, çev. Emir Yener
64 s, karton kapak, 14 TL

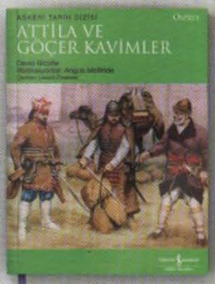

Osmanlı Piyadesi 1914-18
David Nicolle, çev. Osman Çakmakçı
64 s, karton kapak, 14 TL

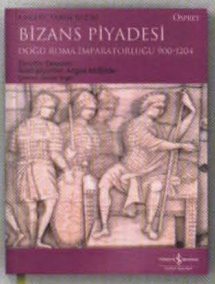

Spartacus ve Köle Savaşı
Nic Fields, çev. L. Ece Sakar
96 s, karton kapak, 14 TL

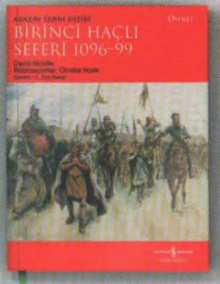

Antik Yunan Savaşçıları
Nicholas Sekunda, çev. Mete Aksan
64 s, karton kapak, 14 TL

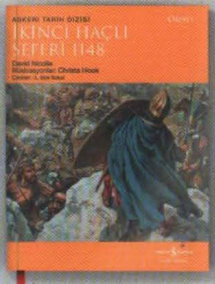

Attila ve Göçer Kavimler
David Nicolle, çev. Levent Cinemre
64 s, karton kapak, 14 TL

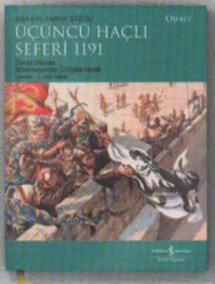

Bizans Piyadesi
Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204
Timothy Dawson, çev. Gürkan Ergin
64 s, karton kapak, 14 TL

Birinci Haçlı Seferi 1096-99
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s, karton kapak, 14 TL

İkinci Haçlı Seferi 1148
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s, karton kapak, 14 TL

Üçüncü Haçlı Seferi 1191
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s, karton kapak, 14 TL

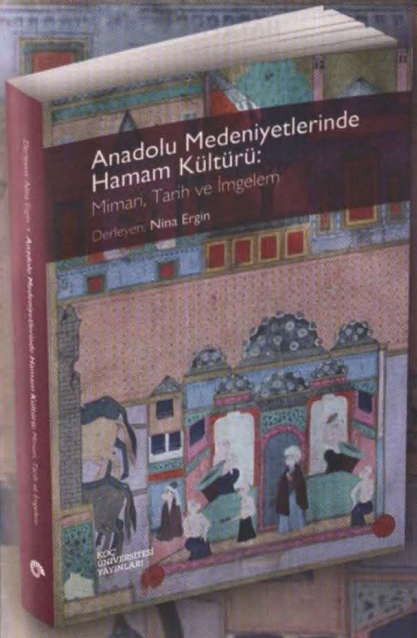
Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü:

Mimari, Tarih ve İmgelem

Derleyen: Nina Ergin

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen sempozyumdan derlenen kitapta Selçuklu, Osmanlı, Safevi ve Babüri hamamlarının mimarisinin ve kültürel bağlamının dönüşümü; Batı'daki Türk hamamları ve ressamların gözünden hamamlar gibi konular inceleniyor. Osmanlı İmparatorluğu'na yakın coğrafyalardaki yıkanma biçimleri ve hamam gelenekleriyle, Osmanlı hamam kültürü arasındaki ilişki üzerinde duruluyor.

Hijyen, dinlenme ve sosyal ilişkiler mekânı olmaları ve mimari değerleri nedeniyle Anadolu ve çevre bölgelerde her zaman önemli bir yeri olan hamamlar, mimari mekânlar ve önemli kültürel kurumlar olarak toplumsal ve tarihsel değişimlerden birçok düzeyde devamlı olarak etkilenmiştir. Bu kitap bu alanda çalışan sanat ve mimarlık tarihçilerini, arkeologları ve tarihçileri bir araya getirerek Anadolu hamam kültürü hakkındaki bilgi eksiklerimizi gidermeyi amaçlıyor.

Derleyen: Nina Ergin Çeviren: Ayşe Özbay Erozan Kategori: Arkeoloji, Tarih, Sanat Tarihi
Sayfa: 414 ISBN: 978-605-5250-05-8 KDV dahil fiyatı: 26 TL

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 F: 0212 338 1415 E: kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY Yapı Kredi Yayınları

İstiklal Cad. No:161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 F: 0212 252 4034 E: ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

229. SAYIMIZLA MERHABA,

Editörlüğünü Koray Durak ve Anestis Vasilakeris'in yaptığı 2013'ün Ocak sayısının dosya konusu kapakta da ilan ettiğimiz gibi "Bizans'tan Türkiye'ye Kalan Miras: Tanıdık Yabancı." Dosyadaki yazıların yeni bir tarihsel veya arkeolojik olgu ortaya koymak gibi bir amacı yok. Yazarlar Türkiye'de Bizans'a yaklaşımda birçok açıdan çarpıklıklar olduğunu ortaya koyuyor. Bu çarpık ve sorunlu hal tarihe bakışta, ders kitaplarında, İstanbul'da şehircilik alanında yapılan düzenlemelerde, edebiyatta, tarihi eserlerin restorasyonunda ve müzecilik anlayışında kendini belli ediyor. Anlaşılan o ki bu durum sönmeye yüz tutmuş ihmalci bir tutumun neticesi değil; tam da tersine yukarıda saydığım alanlarda söz konusu çarpıklık katlanarak tahrip edici olmaya devam ediyor.

229. sayımızda dosya dışındaki yazılardan biri Taylan Esin'e ait: "Hilal-i Ahmer'in İstanbul Aşhaneleri Neden Kapandı?" Esin yazısında I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İstanbul'da bakıma muhtaç muhacir kitleler olduğu halde, İttihad ve Terakki'nin, Hilal-i Ahmer'in kaynaklarını bu kuruluşun var oluş amaçları dışında kendi siyasi emelleri doğrultusunda kullandığını ve bunun neticesinde İstanbul'daki aşhanelerin kapandığını ortaya koyuyor.

Özde Çeliktemel "1903 Sinematograf İmtiyazı" başlıklı yazısında sinemanın Osmanlı ülkesine gelmesinden sonra bu alandaki yasal düzenlemeleri ve II. Abdülhamid'in 1903 tarihinde yayınladığı imtiyazı ele alıyor. Çeliktemel, bu imtiyazdan yola çıkarak Abdülhamid'in kendi yönetimini stabilize etmek için bu alanı düzenleme çabasına odaklanıyor.

Beno Kuryel bu ayki yazısında etnomatematik kavramını tanıtıyor ve farklı toplumların içinde bulundukları kültürel iklimlere göre matematikle ilişkilerinin farklılaştığını söylüyor.

2013 herkese barış ve mutluluk getirsin.

Ahmet Akşit

KAPAK GÖRSELİ
İmparator kapısı üstündeki bronz lentodan detay, Ayasofya.

"Açık Radyo" 94.9

FİKR-İ TAKİP:
15 günde bir 94.9 Açık Radyo'da yayınlanan Fikr-i Takip programında 7 Ocak Pazartesi saat 15.35'te Engin Akyürek'i konuk edeceğiz.
Peri Efe-Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 PROF. DR. SHIRINE HAMADEH'İN SUNUŞU
İSTANBUL'UN BEKÂRHANELERİ VE BEKÂRLAR
Eray Özcan

10 OSMANLI ERMENİLERİ VENEDİK'TE
SAN LAZZARO MIKHİTARİST MANASTIRI VE İLK TÜRKÇE TİYATRO OYUNLARI

11 BİR SEMPOZYUM HAKKINDA
POLİS TARİHİ ARANIYOR
Noémi Lévy-Aksu

12 "UZUN, İNCE BİR YOL — KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ"
KARİKATÜR SERGİSİ PARİS'TE
Ozan Torun

16 HİLAL-İ AHMER'İN İSTANBUL AŞHANELERİ NEDEN KAPANDI?
Taylan Esin

26 1903 SİNEMATOGRAF İMTİYAZI
Özde Çeliktemel-Thomen

34 MATEMATİK TARİHİ:
ETNOMATEMATİK
Beno Kuryel

42 GÖRÜNMEYENLERİN HAFIZASI:
ATİNA'DA BİR RUM DÜŞKÜNLER EVİ
Anna Théodoridès

50 LOZAN ANTLAŞMASI'NIN FRANSIZ PARLAMENTOSU'NDA ONAYLANMASI ÜZERİNE
BİR SOVYET DEĞERLENDİRMESİ
Erden Akbulut

52 ÇERKEZ REŞİT'İN KOMİNTERN'E BAŞVURUSU
Mete Tunçay

53 BİZANS'TAN TÜRKİYE'YE KALAN MİRAS:
TANIDIK YABANCI
Editör: Koray Durak

54 *ORTAÇAĞDA İSTANBUL*
Paul Magdalino

56 İSTANBUL'UN BİZANS DÖNEMİ KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI
Zeynep Ahunbay

62 GEÇ ANTİK VE BİZANS DÖNEMİ
İSTANBUL'DAKİ ARKEOLOJİK ALANLARININ HAYATTA KALIŞI
Alessandra Ricci

68 İSTANBUL'DAKİ BİZANS ANITLARI:
ANI VE ŞİMDİKİ VARLIĞI
Anestis Vasilakeris

71 EUPHEMİA'NIN SULTANAHMET'TEKİ MARTYRİON — KİLİSESİ
T. Engin Akyürek

76 TÜRKİYE'DE BİZANS TARİHİ ÇALIŞMALARINA DAİR GÖZLEMLER
Nevra Necipoğlu

78 LİSE KİTAPLARI ÜZERİNDEN
TÜRKİYE'DE BİZANS VE BİZANTOLOGLARIN ALGILANIŞI
Koray Durak

84 FETHİN GÜNCEL TEMSİL BİÇİMLERİ
"İSTANBUL'UN FETHİNE DAVETLİ OLMAK"
Ece Zerman

90 BİZANS TAHAYYÜLÜNÜN ŞEKİLLENMESİNDE ABDULLAH ZİYA KOZANOĞLU ETKİSİ
BÜYÜK TÜRK ROMANLARI VE BİZANS
Buket Kitapçı Bayrı

94 PIETER BRUEGEL'İN RESMETTİĞİ *MASUMLARIN KATLİ*
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

04 SELANİK'TE OSMANLI BANKASI'NIN BOMBALANMASI

Edhem Eldem, 1903 yılında Selanik'teki Osmanlı Bankası'na düzenlenen suikastın son merhalesine yer veren L'Illustration *dergisinin 27 Haziran 1903 tarihli sayısını sunuyor.*

08 "İSTANBUL'UN BEKÂRHANELERİ VE BEKÂRLAR"

Eray Özcan, Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in erken modern dönem İstanbul bekârhanelerini konu eden sunuşunu özetliyor.

42 ATİNA'DA BİR RUM DÜŞKÜNLER EVİ

Anna Théodoridès, 1964'ten sonra Yunanistan'a göçmek zorunda kalan ve Atina'da bir yaşlılar yurdunda yaşayan İstanbullu Rumların hafızalarında nasıl bir kırılma yaşandığını irdeliyor.

94 PIETER BRUEGEL'İN RESMETTİĞİ *MASUMLARIN KATLİ*

Zerrin İren Boynudelik, 16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanat camiasının renkli isimlerinden Pieter Bruegel'in çizimiyle Masumların Katli'*ni sunuyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 229, Ocak 2013

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Aralık 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
85,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

27 HAZİRAN 1903

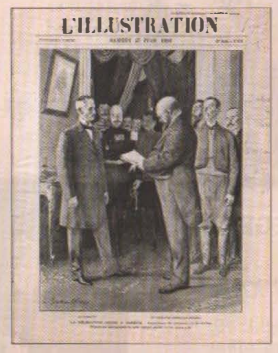
SELANİK'TE OSMANLI BANKASI'NIN BOMBALANMASI

L'Illustration dergisinin 23 Mayıs 1903 tarihli 3143 numaralı sayısında yer alan ve geçen ay incelediğimiz haberde Selanik'te Osmanlı Bankası binasının Bulgar ihtilalcileri tarafından nasıl bombalandığının ve bu fırsatla Osmanlı polisinin becerikâzliğinin hikâyesini görmüştük. Bundan takriben bir ay sonra, L'Illustration'un 3148 sayılı ve 27 Haziran 1903 tarihli nüshasında bu olayın son merhalesine yer verilmekteydi: 6 Haziran günü neticelenen askeri mahkemedeki dava sonunda bu ve benzer olayların failleri arasında yakalanan üç kişinin idama mahkûm olmaları.

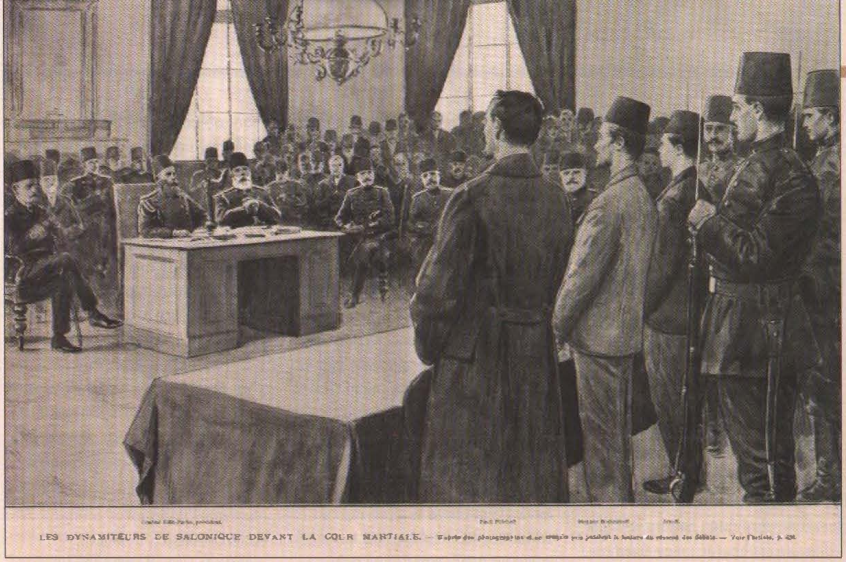
Paris'te bir misafir: Mısır Hıdîvi II. Abbas Hilmi hazretleri.

Bahsedilen tarihte basının gözü başka bir yere, vahşice bir suikast sonucunda Kraliçe Draga ile birlikte hayatını kaybetmiş olan Kral Aleksandar Obrenović'in ardından siyasi bir krize girmiş olan Sırbistan'a yönelmişti. *L'Illustration* dergisinin bu sayısının kapağında da bu krizin çözüm noktasına, yani Cenevre'ye giden bir Sırp

delegasyonunun rakip aileden Petar Karađorđević'i (Karacorceviç) tahtı devralmaya davet ettiği sahnenin bir görüntüsüne ayırmıştı.

Derginin içinde ise Osmanlı dünyasını dolaylı bir şekilde de olsa ilgilendiren bir madde daha bulunuyordu: Mısır Hıdîvi Abbas Hilmi Paşa'nın tam sayfa bir portresi. Portrenin dergide yer almasının sebebi, genç hükümdarın o hafta içinde, kimliğini gizleyerek de olsa, Paris'i ziyaret etmiş olmasıydı. Biraz da okuyucularının ilgisini çekecek türden bir "dolgu malzemesi" olarak kullanıldığı anlaşılan portrenin ilginç bir özelliği, Abbas Hilmi Paşa'nın bu pozunu açıkça Osmanlı kimliğini öne çıkaracak şekilde kurgulamış olmasıdır. Bunun en çarpıcı işareti, taşımakta olduğu madalya ve nişanların niteliğidir. Göğsündeki iri şemse, Nişan-ı Âli-i İmtiyaz'a aittir. Abdülhamid'in 1881'de ihdâs etmiş olduğu, zümrütlü ve ağır tezyinatıyla çok iddialı bir görüntüsü olan bu nişan, padişahın yerli ve yabancı ancak çok az sayıdaki kişiye bahşettiği bir onurdu. Keza, göğsüne asılı olan dört adet madalyanın tam olarak neye tekabül ettikleri görünmemekle beraber, şekil ve ebatlarından soldan sağa doğru altın İmtiyaz, gümüş İmtiyaz, altın Liyakat ve Yunan Harbi madalyaları olduklarını tahmin etmek mümkündür. Nihayet, hıdivin boynuna asılı olan madalyon şeklindeki objenin ise 1851'de Mecidi Nişanı'nın ihdâsıyla büyük ölçüde ortadan kalkmış olan Nişan-ı İftihar'ın beş iri pırlantalı bir örneği olduğu net bir şekilde göze çarpmaktadır.[1]

Reis General Edib Paşa, Paoli Poçef, Stoyan Boşnakof- Arsof. Selanik dinamitçileri askeri mahkeme karşısında. — Müzakerelerin özetinin okunması esnasında çeklimiş fotoğraflar ve çizilmiş bir krokiden.

SELANİK MAHKÛMLARI

Nisan sonunda Selanik'in sahne olduğu dramatik olaylar, başlıca dört suçlunun askeri mahkeme tarafından idama mahkûm edilmesiyle son buldu. Mahkeme, hükmün ilân edildiği 6 Haziran günkü celse haricindeki bütün celselerini kamuya kapalı tuttu. Askeri idare binasının birinci katında altı pencerenin aydınlattığı geniş bir odadan ibaret olan mahkeme salonunun dibinde yüksek rütbeli subaylar kanepeleri paylaşıyorlar; biraz önlerinde vali[2] ile 3. Ordu müşiri[3] koltuklarda yer alıyorlar; ortada ise mahkeme reisi[4] bir büronun başında oturmuş durumda, sağında ve solunda ise iskemlelerde mahkemenin yedi hâkimiyle tercümanları, Jandarma Binbaşı Hüseyin Efendi oturuyorlar. Hazır bulunan zanlılara gelince, bu üç kişi riyaset bürosunun karşısında ayakta duruyorlar. Onları sıradan sayacak olursak, ön planda kaput giymiş ve başı açık olan, Fransız Guadalquivir Vapuru'ndaki patlamayla[5] suçlanan yirmi bir yaşındaki Paoli Poçef; onun sağında, başında fesle, dükkânının mahzeninden gizlice iki tünel kazıp Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmuş olan meşhur bakkal Marko Stoyano Boşnakof; ardından da henüz on dokuz yaşında gencecik, sakalı çıkmamış, yakın geçmişte daha Selanik Bulgar Lisesi'nde talebe olan Milan Arsof. Yorgi Petre Bogdanof adında yirmi dört yaşındaki dördüncü zanlı ise, akıl hastalığı tıbbi raporla sabit olduğundan hazır bulunmuyordu.

PARİS'TE BİR MİSAFİR: MISIR HIDİVİ II. ABBAS HİLMİ HAZRETLERİ

Geçenlerde Mısır Hıdivi birkaç günlüğüne misafirimiz oldu. Hükümdarlar arasında işgal ettiği önemli mevkie rağmen epey az tanınan bir sima oluşunu herhalde fiili olmaktan çok itibarî olan iktidarının onu ittiği mütevazı role bağlamak gerekir.

14 Temmuz 1874 günü dünyaya gelen II. Abbas Hilmi,[6] çok yakında yirmi dokuzuncu yaşını tamamlayacaktır. Mehmed Tevfik'in[7] en büyük oğlu olarak, babasının 1892'deki ölümü üzerine metbuu olan padişahtan kendisine Hıdıv payesini veren fermanı aldığında henüz on sekiz yaşındaydı. İki kardeşi Mehmed Ali Bey ile Hasan'ın ilki 1889'da Türk-Rus savaşı esnasında ölmüştü.[8] 1895 yılında Çerkes olan prenses İkbal Hanım'la evlenmiş,[9] bu evlilikten bir oğluyla üç kızı olmuştur.[10] İktidarının başında birkaç vergiyi kaldırarak ya da azaltarak halkın belirli ölçüde sevgisini kazanmıştı; fakat kısa bir müddet içinde özerkliği İngiltere'nin Mısır meselelerindeki ezici etkisiyle tamamen yok olmuştur.

Abbas Avusturya'da, Viyana'daki *Theresianum*'da eğitim görmüştür.[11] Akıllı ve kültürlü bir şahsiyet olup, özellikle 1900'de Londra'ya giderken, birkaç kere ziyaret ettiği Fransa'ya karşı her zaman büyük yakınlık göstermiştir. Londra'ya dönmeden bu hafta Paris'i kesinlikle tanınmadan ziyaret etti.

DİPNOTLAR

1 Burada bahsi geçen madalya ve nişanlar için bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz. Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004, s. 102, 294, 296, 300, 315, 348.

2 O tarihte Batumlu Hasan Fehmi Paşa (1836-1910).

3 O tarihte Hacı Hayri Paşa (1846-1908).

4 Resimden anlaşıldığı üzere Edib Paşa.

5 Guadalquivir Vapuru'nda 28 Nisan 1903 günü, yani Osmanlı Bankası'ndan bir gün evvel, aynı grup tarafından bir bomba patlatılmıştı.

6 Abbas Hilmi Paşa (1874-1944). İttihatçılara olan yakınlığı nedeniyle 1914'te İngilizler Mısır'ı ilhak ettiklerinde tahttan ve vereseften düşürüldüğünden İstanbul'a sığınmış, sonradan Türk tabiyetine geçmiştir.

7 Hıdıv İsmail Paşa'nın oğlu olan Mehmed Tevfik Paşa (1852-1892), 1879'dan ölümüne kadar Hıdıv olmuştur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve ailesi hakkında bkz. *Nil Kıyısı'ndan Boğaziçi'ne. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın İstanbul'daki İzleri*, Baha Tanman (yay. haz.), İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011

8 Tamamen yanlış bilgi. Abbas Hilmi'nin tek erkek kardeşi Mehmed Ali Tevfik, 1875'te doğmuş ve 1955'e kadar yaşamıştır. Zaten 1889 tarihinde herhangi bir Rus-Osmanlı savaşı söz konusu da değildir.

9 1876 doğumlu olan İkbal Hanım, II. Abdülhamid'in bir cariyesiydi. 1895'teki bu evlilik 1900'de boşanmayla sona ermiştir. İkbal Hanım 1941 yılında Kudüs'te vefat etmiştir.

10 Tek oğulları Mehmed Abdülmünim (1899-1979), 1952'de Kral Faruk tahttan düşürülünceye kısa bir müddet için kral naibi olmuştur. 1940'ta Neslişah Sultan'la (1921-2012) evlenmiştir. Abbas Hilmi Paşa ile İkbal Hanım'ın kızları: Emine (1895-1953), Atiyetullah (1896-1971) ve Lutfiye Şevket (1900-1976).

11 1746'da İmparatoriçe Maria Theresa tarafından Viyana'da kurulmuş olan meşhur okul.

Kadıköy Vaporları Meselesi

8 OCAK 1913
İKDAM

Kadıköy hattında işlemek üzere Seyrisefâin İdaresi'nin mukaddema Londra'ya sipariş etmiş olduğu iki vaporu inşa edecek olan kumpanyanın ilan-ı iflas eylemesi üzerine bilâ-teminat mezkûr kumpanyaya tesviye edilen yirmi bin liranın istirdadı İgeri alınmasıl zımnında muamele-i lâzımeye teşebbüs etmek üzere Ticaret Müdür-i Umumisi Ali Bey üç buçuk ay mukaddem idare-i mezküre tarafından Londra'ya i'zâm edilmişti. İstihbarat-ı mevsûkamıza nazaran Londra Mahkemesi'nde ikame olunan dava reddolunmuş ve şu hâlde mezkûr yirmi bin lira Sefain Meclis-i İdaresi Heyeti'nin mübâlâtsızlığı İdüşüncesizliğil yüzünden kaybedilmiştir. Bundan maada ikame-i dava için de dört beş yüz lira kadar masarif-i saire ihtiyar edilmiştir. Şura-yı Devlet'ce icra-yi muhakemeleri taht-ı karara alınan müsebbiplerin bugünlerde muhakemelerine başlanacağı haber alınmıştır.

Asker Kaçıranlar

9 OCAK 1913
İKDAM

Galata'da Balıkpazarı'nda kahveci Yunanlı Barbo Yani ve yine kahveci Yunanlı Panayot dahil-i esnan-ı askeri olanları İaskerlik çağı gelenleril iğfal ve kahvelerinde hıfz ederek cihet-i askeriyenin takibatını tas'îb etmekte İzorlaştırmaktal olduklarından zaptiyece derdest edilerek Divan-ı Harb-i Örfi'ye teslim edilmişlerdir.

İzmir'de Rumeli Muhacirini

11 OCAK 1913
İKDAM

İzmir'den Osmanischer Lloyd gazetesine iş'ar ediliyor.
Makedonya ile eski Sırbistan havalisinde firar eden muhacirin elân kesretle vürûd etmektedir. Muhacirin miktarı 6000 raddesinde tahmin ediliyor. Selanik'ten yeniden 6000 kadar muhacirin hareket ettiği müstahberdir. İhaber alınmıştır] Komitecilerin îka etmekte oldukları muamelât-ı zalimane hasebiyle muhaceretin daha uzun müddet devam edeceği muhakkaktır. Selanik'ten gelen her vapor 1200 – 1500 muhaciri hâmil bulunuyor. Bu zavallılardan kısm-ı azamı üzerlerindeki elbiseden başka hiçbir şeye malik değildirler. Vali vekâletinde bulunmakta olan Kemâl Bey'in taht-ı riyasetinde teşekkül eden komisyon-ı mahsus bunların iskânı meselesiyle iştigal etmektedir. Muhacirin ibtida camilerle mekteplere iskân edildikleri hâlde ahiren bir kısmı vilayetin dâhili cihetlerine doğru sevk olunmuşlardır. Bu hususta irtikab edilen hata ve sû-i istimalât hasebiyle dâhile gönderilen muhacirlerden kısm-ı azamı ahiren tekrar İzmir'e avdet etmişlerdir. Evvelce her türlü esbab-ı refah ve saadeti haiz bulunan ailelerin şimdi bir parça ekmeğe muhtaç olacak derecede duçar-ı sefalet olmaları pek müellim lelem verenl ve feci bir hâl teşkil etmektedir.

Darülfünûn Talebesinin İngiliz Gençlerine Müracaatı

16 OCAK 1913
İKDAM

Darülfünün-i Osmani Talebe Cemiyeti tarafından "Times" vasıtasıyla İngiliz gençlerine hitaben yazılan bir açık mektuptur:
Bizi kavm-i necibinize karşı ebed-pay-dar hissiyat-ı minnetdarane ve şükr-güzarâne beslemeye mecbur eden alâik-i hâliye ve tarihiyenin verdiği cesaret ve İngilizlerin meşhur-ı âlem olan adaletperverliği hakkındaki itimat saikasıyla Balkanların menazır-ı ilmiyesine enzâr-ı dikkat ve vicdan asaletlerini istidlâb ve bu hâl-i esef-iştimâl üzerine şefkat-ı insaniyeperverânenizi istitâfa İyardım dilemeyel mübaderetle şimdiye kadar bir çok mevanin haylüleünden İengellerdenl dolayı muvaffak olamadığımız teceddüdat ve terakkiyata mazhar olabilmek için lâzım gelen zemin ve zaman-ı münasibin iktisabı ve muhat bulunduğumuz felaketlerin indifaı emrinde Avrupa medeniyet-i hazırasının pişva ve rehberliği mevkiini bihakkın ihraz eden İngiliz Milleti'nin ve bilhassa İngiliz gençliğinin hakkımızda göstereceği itimat ve teveccühü pek kıymettar addedeceğimizi beyana müsâraat eyleriz.

En Son Haberler

16 OCAK 1913
İKDAM

Düvel-i Muazzama'nın Notası
Viyana 15 Kanunisani – Düvel-i Muazzama Bâb-ı Âli'ye tebliğ edilecek müşterek notanın metninde ittihad-ı efkâr hasıl etmişlerdir. Mezkûr nota Salı veya Çarşamba günü tebliğ olunacaktır. Notanın meâli sarihtir, Bâb-ı Âli'ye Edirne'nin terk edilmesi ve Cezâir-i Bahr-i Sefid İAkdeniz adalarınınl mukadderatının devletlere havale olunması hususlarını kemâl-i ciddiyetle tavsiye olunuyor. Devletler, her ne kadar mezkûr notanın müştereken tanzim ve tebliğini kabul etmişlerse de maksadın tatbik ve temini hususunda müttehiden ve müttefikan hareket edecekleri iddia olunamaz.

***

Balkan Mezalimi

Viyana 15 Kanunisani – Roma'dan varit olan telgrafnamelerde, Balkan müttefiklerinin icra ettikleri mezalim ve kıtâl İstanbul'daki Düvel-i Muazzama süferasından birine atfen izah ve ta'dâd ediliyor. Mezkûr sefirin bir mektubunda bu mezalim hakkında tafsilat itâ edilmekte ve katliam edilen Müslümanların miktarı iki yüz kırk bin derecesinde gösterildiği gibi kıtâlin elan devam etmekte olduğu da beyan olunmaktadır.

Mahrukat Meselesi

17 OCAK 1913
SABAH

Mevsim-i şitanın asıl kesb-i şiddet eylediği şu sırada mahrukat meselesi bütün dehşetiyle mevzû-i bahs olmakta ve bilhassa fukara-yı ahalinin endişe-i muhikkini İhaklı

endişesini] tevlid etmektedir. Filhakika merciinin ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celbedecek meselelerden biri de budur. Odun ve kömür fiyatının tahammül fersa bir derecede yükselmesi mahrukat tacirlerinden bazılarının eser-i ihtikârından başka bir şey değildir. Çünkü şehrimizde bu kadar gali [pahalı] satılan mahrukat esasen aylarca evvel iddihar edilmişti [stoklanmıştı]. Şu sıralarda masarif-i zâide ihtiyarıyla [gereksiz yere] celbolunmuş değil ki. Geçen günkü nüshamızda dahi yazdığımız vechile Şehremaneti'nce bu hususta bazı tedabir-i munzame ile de şu ihtikârın önüne set çekileceğini kaviyyen ümit ederiz.

Balkan Mezalimi Vahşet ve Denâet

18 OCAK 1913
İKDAM

Selanik gazetelerinde neşredilmek üzere tetip olunmuş, fakat Yunan Hükümeti'nin vaz' ettiği sansür tarafından mezkûr gazetelere derci men edilmiş olan âtideki fıkrayı Selanik'te münteşir rüfekamızın matbaamıza irsal eyledikleri tertip provasından nakl ile aynen derc eyliyoruz:

Avrethisarı kazasına tabi İşkili karyesinde tüyleri ürpertecek bir fiil-i vahşet ve habasetin irtikâb olunduğunu kemâl-i esef ve teessürle istihbar ediyoruz.

Karye-i mezkûre halkından Mümin Efendi'nin hanesine Bulgar komiteleri girerek Mümin Efendi ile biraderini katlettikten sonra merkumun kerimesi Ayşe'nin ırzına tasallut etmek isterler. Zavallı kızcağız namusunun tasalluttan vikaye için kendini pınara atarsa da mütearrızlar biçareyi pınardan çıkarırlar, İmdadına şitab eden validesiyle biraderini cerh ettikten sonra alıp giderler. Bulgar zabiti bikrini izale etmek hıyanetini irtikâb ile zavallı kızı Bulgar voyvodalarına teslim eder, voyvodalar da bir hafta her türlü şenâat ve hıyanetini icra ettikten sonra biçareyi salıverirler. Pederi ve amcası suret-i vahşiyanede katl, biraderi ve aciz validesi cerh olunan ve ırz ve namusu pây-mâl edilen bu zavallı kız Selanik'e gelmiş, âlâm ü ekdar [kederler] içinde bedbaht talihine gece gündüz ağlamakta bulunmuştur. İnsaniyet ve medeniyetten dem vuran, mazlumların, acizlerin ahval-i müellimesine liç sızlatan durumunal karşı hiss-i terahhum [acıma hissi] duyduğunu iddia eyleyen Avrupa efkâr-ı umumiyesine bu feci ve müellim hadiseyi arz eder, medeniyet ve insaniyet namına bir seda-yı iştikâ [şikâyet] ve nefretin yükseldiğini işitmek isteriz.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Tabutu

23 OCAK 1913
İKDAM

Süleymaniye'de kâin eski imaret yerinin derdest teşkil bulunan Evkaf-ı İslamiye Müzesi ittihaz edilmek üzere tamiratına başlandığı yazılmıştı.

Bu dairenin vasatında [ortasında] bulunan salonun da tamiri lazım geldiğinden cennet- mekân Kanuni Sultan Süleyman Han'ın na'ş-ı gufran nakşının irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediği [öldüğü] Macaristan'da kain Zigetvar'dan Dersaadet'e hin-i naklinde mevzû bulunduğu tabutun asılı olduğu yerden kaldırılmasına lüzum görülmüş ve taraf-ı eşref hazret-i padişahiden, hakan-ı müşârünileyh hazretlerinin sandukaları üzerine ferş olunmak [yayılmak] üzere ihsan buyrulmuş olan gayet kıymettar bir şalla sarılı olduğu hâlde mezkûr tabut layık olduğu tevkirat ile [saygıyla] kaldırılarak muvakkaten Sultan Ahmet Cami-i şerifi ittisalindeki daire-i mahsusaya nakl ve hıfz edilmiştir.

Perşembe Günkü Tezahürat

26 OCAK 1913
SABAH

Jön Türk'ten:

Bâb-ı Âli'de icra edilen vatan-perverane nümayişler esnasında orada bulunmakta olan dostlarımızdan biri nümayişlerin bidayet-i vukuunu bize şu suretle izah eylemiştir.

Bazı kimseler ellerinde bayraklar olduğu hâlde Şeref Sokağı cihetinden Bâb-ı Âli'ye doğru iniyordu. Bu zevat Bâb-ı Âli medhalıne geldikleri zaman Enver Bey bir ata rakib olduğu hâlde göründü. Bu zevat Enver Bey'i ihata ettiler ve beraberce Bâb-ı Âli havalisine ithal eylediler. Bunu üzerine hatib-i şehir Ömer Naci Bey göğsünü açarak dedi ki:

"Biz namusumuzu, namus-ı vatanı, dinimizi kurtarmak için geliyoruz. Üzerimize ateş edecek misiniz? Eğer etmek istiyorsanız işte göğsüm, atın."

Bir dakika sükût hüküm sürdü. Naci Bey devam eyledi. "Niçin öldürmüyorsunuz? Beni çabuk öldür ki memlekette haysiyet kalmadığı itikadıyla mezarıma gideyim."

Bunun üzerine Ömer Naci Bey dostlarına hitaba başladı. Bu esnada kahveler ve civar evlerden iki bin kişiye yakın bir cemm-i gafir Bâb-ı Âli havalisini, binek taşını doldurmuştu. Yine bu sırada idi ki içeriden birkaç el silah sesi geldi. Bilahare anlaşıldığı vechile Enver Bey içeri girmek isterken Sadaret Yaveri Nafiz Bey ateş etmiş, fakat Mustafa Necip Bey isminde bir zabit araya atılarak kurşun alnına isabetle bi-ruh düşmüştür [ölmüştür]. Bunun üzerine diğer rovelver sesleri işitildi.

Enver Bey Meclis-i Vükelâ salonuna dâhil oldu. Meclis-i Vükelâ cevabi notayı hazırlamış, imza etmek üzere idi. Bu ahval üzerine Kamil Paşa istifa etmiş, istifanamesinin zat-ı şahaneye tebliğini Enver Bey'e rica eylemiştir.

Tebdil-i Dine İcbar

30 OCAK 1913
İKDAM

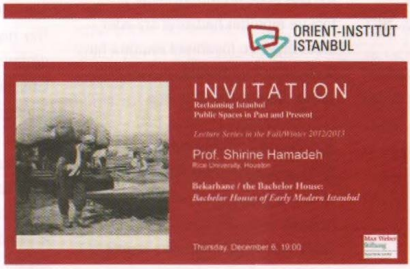
Viyana 29 Kanunisani – Yunan ve Bulgarlar, Selanik'te Müslümanları Hıristiyan dinini kabule mecbur edecek her türlü vesaite müracaat ediyorlar. Birkaç gün evvel Selanik'te iki Bulgar sokakta rast geldikleri İslam kadınlarını kiliseye sevk ederek, onları vaftiz etmişlerdir.

PROF. DR. SHIRINE HAMADEH'İN SUNUŞU

İSTANBUL'UN BEKÂRHANELERİ VE BEKÂRLAR

Erken modern ve modern dönem Osmanlı şehirleri ve mimarisinin yanı sıra kamusal alanlar üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan tarihçi Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in 6 Aralık'ta Orient-Institute İstanbul'da "İstanbul'un Bekârhaneleri ve Bekârlar" sunumunu gerçekleştirdi.

ERAY ÖZCAN

Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in gerçekleştirdiği erken modern dönem İstanbul bekârhanelerini konu eden sunum çok ilginçti. Prof. Hamadeh'in birkaç yıl önce İstanbul sokakları üzerine başlattığı, 18. ve 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan geniş kapsamlı projesinin bir parçası niteliğindeki bu sunum, bekârhaneler ve bekârlar üzerinden bize farklı ve önemli bilgiler aktardı. Bu çerçeveden bakıldığında haklarında çok fazla şey bilmediğimiz Osmanlı bekârlarının 18. ve 19. yüzyıl İstanbul'unun sosyal, kültürel, ekonomik ve politik açılardan nasıl şekillendiğini görmemize yardımcı olduğunu söyleyebiliriz.

Prof. Hamadeh çoğu kez önemsiz görülen bekârların sanıların aksine toplumsal pek çok meselede merkezi bir role sahip olduklarına işaret etti. İmparatorluğun kırsal kesimlerinden şehre gelen *'taife-i bekâr'* olarak adlandırılan kimselerden bahsedilirken bu insanlar kimlerdi, ne iş yaparlardı, nasıl yaşarlardı, devletin ve toplumun algısı nasıl şekillendi gibi pek çok sorunsala da cevap arandı.

Osmanlı tarihçilerince az sayıda çalışmaya konu olmuş bekârlar hakkında sınırlı bilgiye sahibiz, fakat Prof. Hamadeh'in işaret ettiği gibi göçmen-bekârlar resmi yazılı kaynakların yanı sıra az sayıdaki günlük ve kroniklerden hem devletin hem de yerleşik İstanbulluların giderek önemli meselelerinden biri hâline geldikleri görülmektedir. Bu çerçevede 18. ve 19. yüzyılın adli sicil kayıtlarının yanı sıra kroniklер ve İstanbul'un yerleşiklerinin yazmış oldukları şikâyet dilekçeleri kullanılan kaynaklardan birkaçıdır. Genellikle mevcut düzene bir tehdit unsuru olarak algılanmış, işsizlik ve suç gibi pek çok olumsuzluğun sebebi olmakla özdeşleştirilmişlerdir. Bu nedenle devletin üzerlerinde kontrol mekanizması kurmaya çalıştığı bir taife olagelmişlerdir. Bu çerçevede, göçlerle birlikte artan nüfus oranlarına karşı önlem ve kontrol mekanizması olarak 1720'li ve 30'lu yıllarda yeni bekâr odaları ve hanların inşasının yasaklandığını görmekteyiz.

Toplum nazarında ve devlet ricalinde sorunlu olarak algılanan İstanbul bekârlarının devletle ilişkilerinin hangi düzeyde ve nasıl şekillendiğine bakmak, meseleyi farklı açılardan görmemize yardımcı olacaktır. Potansiyel suçlu olarak addedilen bekârların, bu yaygın kanının aksine devletçe varlıkları korunan bir kesim olduğu söylenebilir mi? "Yemek, sağlık ve hatta cenaze hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması ve inşa edilen bekârhane veya bekâr odaları"[1] bize çok boyutlu ilişkiler ağının bir resmini sunar. 1788 yılında Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın I. Abdülhamid'in İstanbul'daki bütün meyhanelerin kapatılmasını emretmesi karşısında tavır takınması ilginç bir örnektir. "I. Abdülhamid'in yanına giderek bu kararın gayrimüslim bekârların gelir kaynağını keseceğini ve evlerine geri dönmeye zorlayacağını ifade ederek, meyhanelerden gelir sağlayan yeniçeriler ve salmanların kaybının telafisi için en azından Rumeli ve Anadolu'nun *birer kenarında* iki ya da üç meyhanenin açık kalması önerisi getirmiş fakat önerisi kabul edilmemiştir."[2] Bu tarihsel veri Prof. Hamadeh'in de ifade ettiği gibi bize ekonomi, göç, işgücü ve güvenlik gibi meselelerin yanında devletin gözetmesi gereken mekânsal faktörlerin dengeleri hakkında birtakım ipuçları sunuyor.

Bir bekârın nerelerde yaşadığı, ne kadar kaldığı ve herhangi bir işte ne kadar süreyle çalıştığı konusu mevcut kaynaklarca bize fazlaca cevap sunmasa da çocukken gurbete gitmek zorunda kalmış Âşık Kamil örneği bir portre sunar: "Nalband oldum, Berber oldum, Hamamcı oldum, Tellak oldum, Bakkal oldum, Kayıkçı oldum, Hırsız oldum, Balıkçı, Aşçı, Boyacı, Pabuççu, Kasab, Kuyumcu, Pazvand, Terzi, Hammal ....."[3]

Bekâr odaları, bekârhane, ya da mücerred odaları veya hocerat-ı racilin olarak adlandırılan mekânlar, Prof. Hamadeh'in ifadesiyle şehre ait eski kurumlardır. Bu yapıların İstanbul'un fethiyle birlikte, şehrin demografik yapısının değiştirilmesi ihtiyacı doğrultusunda aileleri olmayan erkek nüfusun barınma ihtiyacının giderilmesi amacını taşıdığını görmekteyiz. Pek çok bekârhanenin yönetici elit'in yanı sıra bireysel teşebbüslerle inşa edildiğini söyleyebilsek de bu noktada bilgiler sınırlıdır. "16. yüzyılda Üsküdar'da bulunan ve III. Murad'ın darüssaade ağası tarafından inşa ettirilen İbrahim Ağa Camii'nde on mücerred odası ve on müte'ehil odası (aile odası) bulunmakla beraber, Defterdar Ebu'l Fazl Efendi Küllıyesi içerisinde yer alan kervansarayda yirmi dört odanın bekârlar için ayrılmış"[4] olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede, Prof. Hamadeh'in günümüz İstanbul haritası üzerinden göstermeye çalıştığı dağılım tablosu 15. yüzyıldan 17. yüzyıla gelindiğinde şu şekildeydi; küçük işletmelerle birlikte dört ila beş yüz odalı iki bin dolayında kişiye hizmet veren Unkapanı, Topkapı, Fatih, Mahmudpaşa, Süleymaniye, Gedikpaşa, Kasımpaşa, Galata, Beşiktaş ve Üsküdar'a kadar şehrin geneline yayılmış bekârhaneler. 18. yüzyılda ise çoğunlukla ahşaptan yapılan kahvehane ve kasap dükkânlarının yanı sıra tatlıcı ve turşucu dükkânlarının üst katlarının bekâr odaları olarak kullanıldığı mekânlar.

18. ve 19. yüzyıllar bekârlar için kolay yıllar olmayacaktır. "1731 yılında yayımlanan fermanla meskûn mahalleler içerisinde bulunan mülkiyetler veya hanlar ve odalarda yaşayan tüm bekârların kovulması ve mülk sahiplerinin uyarılarak bu yerlerin ancak müte'ehhilin odaları(aile odaları)

olarak kullanılabileceği ilan edilmiştir."[5] Getirilen yasaklara uymayanlara karşı bu yapıların yıkılmasına kadar giden sert tedbirler alındığı da görülmektedir. İlân edilen fermanların kanunsuzluk, ahlaki düzen, güvenlik ve toplumsal düzen(nizam-ı âlem) gibi kaygıların etrafında şekillendiğini görüyoruz.

gerektiğini ifade etmiştir. Peki, bu boyutta bir sürgüne başka bir açıdan bakmak mümkün mü? Prof. Hamadeh'in ifade ettiği gibi II. Mahmud'un bu yıkıma, sürgüne ve tehcire dayanan uygulamaları şehrin yeniden tahayyülüne yönelik stratejinin bir yansıması olarak da okunabilir.
Bu düzenlemenin bir yıl

arasında kesişim noktalarının bulunduğu iddia edilebilir. Pek çok yeniçerinin, büyük ölçüde bekârların çalıştığı ulaşım, inşaat ve gıda sektörlerinde faaliyet gösterdikleri gerçeği aralarındaki ilişkinin düzeyini anlamamıza yardımcı olacaktır. Yeniçeriler ve bekârlar konusu sunumda değinildiği gibi kişisel ilişkiler,

kaderi paylaşarak ortadan kaldırılmışlardır. Prof. Hamadeh'in ifadesiyle bu durum onlar için bir dönüm noktası olmuştur. Yeniçerilerin ilgasından sadece birkaç ay sonra yaklaşık 20.000 bekâr teknelere bindirilip İzmit ve Gelibolu'ya gönderilmiş ve memleketlerine geri dönmeleri için zorlanmıştır.

18. ve 19. yüzyıllar bekârlar için kolay yıllar olmayacaktır. 1731 yılında yayımlanan fermanla meskûn mahalleler içerisinde bulunan mülkiyetler veya hanlar ve odalarda yaşayan tüm bekârların kovulması ve mülk sahiplerinin uyarılarak bu yerlerin ancak müte'ehhilin odaları (aile odaları) olarak kullanılabileceği ilân edilmiştir.

1787 ve 1811 yılları arasında Üsküdar'daki Balaban İskelesi çevresinde yaşayan bekârlar da aynı tür kaygılar çerçevesinde resmi evraklara konu olmuşlardır. Prof. Hamadeh'in değindiği resmi evraklarda bu muhitte yaşayan bekârlardan eşkıya ve ehl-i fesad ta'ifesi olarak bahsedilmekte ve bu yerlerde her türden gayri ahlaki davranışların açık bir şekilde sergilendiği vurgulanmaktadır. Bu belgelerde ikamet ettikleri yerlere kadın getirmek, fiili olarak buraları meyhane gibi kullanmanın yanında silah taşıdıklarından, cinayet ve tecavüz gibi olaylara karıştıklarından bahsedilmektedir. Bu çerçevede sunumda değinilen en ilginç örneklerden birisi ise 1811 yılında Üsküdar ahalisinden imamlar, yaşlılar ve seyyidlerin de aralarında bulunduğu ileri gelenlerin II. Mahmud'a ithafen yazdıkları mektuptu. Mevcut durumdan yakınarak bütün bekâr evlerinin kapatılmasını istemelerine karşılık, II. Mahmud'un Üsküdar kadısını durumu araştırması için görevlendirdiğini görüyoruz. Padişaha durumu yazılı olarak arz eden kadı, baş mimar gözetiminde bütün bekâr odalarının yıkılması gerektiğini ve buradaki iki Yahudi hanesinin de meyhaneye çevrilmiş olmasından ötürü yıkılması ve başka bir muhitte yeniden inşa edilmesi

sonrasında 1812 yılında patlak veren veba salgınının ise Kasımpaşa ve Galata'da bulunan 577 bekâr odasının yıkılması yönündeki kararın meşruiyet kaynağı olduğunu görmekteyiz. Şanizade ve Ahmet Cevdet'in kroniklerinde salgının müsebbibi olarak fesada ve zinaya batmış olan bekârlar görülmüştür. Böylelikle Kasımpaşa ve Galata'da bulunan bekârhanelerin yanı sıra Asmaaltı, Tahtakale ve Bahçekapı'daki bekâr evlerinin yıkımına dinsel bir meşruiyet kaynağının da eklemlendiği söylenebilir.
Prof. Hamadeh'in bahsettiği ilgi çekici başka bir nokta ise yeniçeriler ile bekârların arasında gelişen ilişkiler ağı. Osmanlı askeri sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan yeniçeri ocak sisteminin bozulmasıyla birlikte, yeniçerilerin ticaret hayatında yer almaya başlamaları bekârlar olarak adlandırdığımız taifeyle karşılıklı ilişkiyi kaçınılmaz kıldığı söylenebilir mi? "Bahçekapı, Asmaaltı ve Tahtakale bekârlarının yeniçerilerle yakın bir ilişki içerisinde oldukları iddiasını Câbi Tahtakale bekâr evleri üzerinde yeniçerilerin tam denetim sahibi olduklarını savunarak göstermiştir."[6] Her ne kadar aralarındaki ilişkinin niteliği tam olarak bilinmese de bekârlar ve yeniçeriler

saygı, korku veya korunma çerçevesinde ele alınırken son yıllarda akademisyenler meseleyi ortak ekonomik ve politik çıkar temelli olarak ele alma eğilimine olmuşlardır; fakat meselenin daha net anlaşılması için araştırılmaların derinlik kazanması gerekliliği vardır. 1807 Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim'in tahttan indirilmesi bekârlarla yeniçerilerin birlikte hareket ettiklerini gösteren önemli bir veridir. Yine aynı bekârların Alemdar Mustafa Paşa'nın sarayında düzenlenen saldırıda yeniçerilerle birlikte hareket ettiklerini görüyoruz. Fakat yeniçerilere verdikleri destek devlet nazarında olumsuz duruşlarını bir kat daha artırmış olacak ki 1812 yılında yıkılmasına karar verilen Tahtakale ve Asmaaltı'ndaki bekârhaneler 1826 yılında yeniçerilerle aynı

İstanbul'un bekârhanelerinin konu edildiği bu konferans Orient-Institute İstanbul'da katılımcılarına oldukça değerli bilgiler sunduğunu söylemeliyim. İstanbul'un bir parçası olan bekârların 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı bürokrasisince ve toplumsal tabanda algılanma biçimlerini, sanılanın aksine önemli siyasal ve sosyal olaylarda oynadıkları merkezi rollerine kadar bu taifeyi ve yaşam alanları olan bekârhaneleri daha geniş bir bakış açısıyla görme fırsatımız oldu.

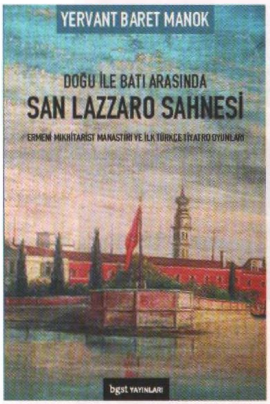
DİPNOTLAR

1 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
2 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
3 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
4 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
5 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
6 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.

OSMANLI ERMENİLERİ VENEDİK'TE

SAN LAZZARO MIKHİTARİST MANASTIRI VE İLK TÜRKÇE TİYATRO OYUNLARI

18. yüzyılın sonunda, Ermeni Mıkhitarist Manastırı'nda yazılan ve Venedik Karnavalı'nda düzenli olarak icra edilen ilk modern Türkçe oyunlar, yazıldıkları tarihten yaklaşık iki asır sonra kendilerine hayat veren Ermeni rahiplerin doğduğu ülkeye, Türkiye'ye dönüyor.

Ermenilerin modern Türkçe tiyatronun kuruluşuna yaptıkları önemli katkı çoğumuz tarafından bilinir. Fakat araştırmalar, genellikle 1800'lü yılların ikinci yarısında İstanbul'da kurulup gelişmiş olan profesyonel Ermeni tiyatro grupları, bunların Türkçe verdikleri temsiller ve Türkçe icra edilen tiyatroya sundukları katkılar noktasında yoğunlaşır. Oysa Ermeni tiyatrosunun Türk tiyatrosuyla ilişkisi bu dönemden çok daha önce, henüz İstanbul'da ne modern bir Ermeni, ne de modern bir Türk tiyatrosundan bahsetmenin mümkün olmadığı yıllarda, Venedik'te Mıkhitaristlerin San Lazzaro (Surp Ğazar) Adası'ndaki manastırlarında başlamıştır. San Lazzaro Adası'nda, çoğu Osmanlı ülkesinde doğmuş olan Mıkhitarist Ermeni rahipler tarafından yazılıp günümüze kadar ulaşan Ermeni harfli en eski Türkçe tiyatro metinleri 1790'lı yıllara aittir. Ancak bu eserler, bugüne kadar Türk ve Ermeni araştırmacılar tarafından ayrıntılı biçimde incelenmemişlerdir. Başta Metin And olmak üzere bazı araştırmacılar eserlerinde bu oyunlardan sadece birkaç satırla bahsetmekle yetinmişlerdir. Sonuçta Türkiye'de Batılı anlamdaki tiyatronun, bir edebi tür olarak, Şinasi'nin 1860'ta yazdığı *Şair Evlenmesi* ile başladığı konusunda genel bir kanaat oluşmuştur. Söz konusu oyunlara yönelik ilk ciddi araştırma 1984 yılında Venedik Ca' Foscari Üniversitesi'nin Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümünü bitirme tezi̇yle uğraşırken Yervant Baret Manok tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu değerli çalışma o tarihlerde çok fazla ilgi görmemiş ve araştırmacı tarafından değerlendirileceği günü beklemek üzere rafa kaldırılmıştır.

Bu değerli çalışma, Bgst Yayınları ve Anadolu Kültür işbirliğiyle Türkiyeli okurlarla buluşuyor.

Kitabın tanıtım etkinlikleri kapsamında, 18 Aralık Salı (Boğaziçi Üniversitesi Özger Arnas Salonu) ve 19 Aralık Çarşamba (Cezayir Toplantı Salonu) tarihlerinde yazar Yervant Baret Manok ve Ermeni Mıkhitaristlerinin Kültürel Çalışmaları konusunda dünyadaki en önemli araştırmacılardan birisi olan Prof. Boğos Levon Zekiyan'ın konuşmacı olarak katıldığı iki buluşma gerçekleşti.

TARİHE KARŞI KÂR

Süddeutsche Zeitung'da 7 Aralık 2012'de yayınlanan Christiane Schlötzer imzalı yazının başlığı "Tarihe karşı kâr". Son zamanlarda Türk hükümetinin vaktiyle yurtdışına izinli ya da izinsiz çıkarılan arkeolojik buluntuların geri getirilmesiyle uğraştığı ve basının da bunu coşkuyla karşıladığı ifade edilen yazıda Türkiye topraklarında bulunan, ancak baraj suları altına gömülerek ortadan kaldırılan ya da kaldırılacak olan arkeolojik alanlara dikkat çekiliyor. Yazının merkezinde Allianoi var. Kazı başkanı Ahmet Yaraş, Paşaköy muhtarı ve Bergama Belediye başkanı ile konuşularak hazırlanan yazıda Türkiye'nin yurtdışındaki buluntuları geri isterken bunu haklı sebeplere oturttuğunu ama aynı zamanda ülkedeki çok değerli alanların yok edildiğine dikkat çekiliyor. Aynı tehlikenin Hasankeyf'in başında da olduğunu söyleyen Schlötzer yazısını şöyle bitiriyor: Bir kere su altında kalarak yok olanı hiçbir Türkiyeli kültür bakanı geri alamaz.

BİR SEMPOZYUM HAKKINDA*

POLİS TARİHİ ARANIYOR

"Türk polisinin tarihi yoktur". 1-2 Kasım 2012'de İstanbul Yıldız Şale'de düzenlenen "Tarihte Türk Polis Teşkilatı" başlıklı sempozyumun açılış konuşmasında Polis Akademisi Başkanı Prof. Dr. Remzi Fındıklı'nın birkaç kere tekrarladığı bu cümle, Türkiye'de polis tarihiyle ilgili çalışmaların kısıtlılığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu açıdan, Malatya Polis Meslek Yüksek Okulu tarafından, Polis Akademisi ve Türk Tarih Kurumu desteğiyle düzenlenen bu sempozyum, birçok yönüyle bir "ilk" olarak nitelendirilebilir. Toplantı, iki yoğun günde birkaç akademisyeni polis mensuplarıyla bir araya getirerek polis tarihiyle ilgili yapılan yeni araştırmaların sunulmasına fırsat verdi. Bu makalenin amacı, konuşmacı ve dinleyici olarak katıldığım sempozyumu eleştirel bir bakışla değerlendirmektir.

NOÉMI LÉVY-AKSU[1]

Değerlendirmeye başlamadan önce, Türkiye'de polis tarihi çalışmalarına ilişkin bir iki noktayı hatırlatmak yararlı olabilir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de polis tarihi 20. yüzyılda bir kurumsal tarih olarak gelişti. "Kurumsal" derken, hem kuruma odaklanan, hem de kurum mensupları tarafından ve/veya kurumun desteğiyle yazılan bir tarihten bahsediyoruz. Ağırlıklı olarak 1940'larda yayımlanmış olan bu çalışmaların en iyi örnekleri, Alyot'un *Türkiye'de Zabıta*, Ökçabol'un *Mesleki Tarihi* ve Tongur'un *Türkiye'de genel kolluk* başlıklı kitaplarıdır[2]. Polisle ilgili nizamnameleri, talimatları ve diğer yasal metinleri çok kapsamlı bir şekilde bir araya getiren bu çalışmalar, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde polis kurumunun yapısını ve görevini aydınlatmak için değerli katkılar sunmaya devam ediyor. Bu kitaplar, daha sonra ve yakın zamana kadar yapılan polis tarihiyle ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğu için ana veya tek kaynak olmuştur. Bu kitaplar yaklaşık yetmiş yıl önce yazılmalarına rağmen hâlâ kurumsal tarih için en önemli ikincil kaynaklar olarak durmaktadır. Bu çalışmaların son derece titiz hazırlanmış olmalarına karşın, günümüzdeki tarihçiliğin kriterlerine göre birçok eksikleri bulunabilir. Yasal metinlerden yola çıkarak tamamen kurumsal bir yaklaşımı tercih eden bu kitaplar polis tarihinin siyasal, toplumsal ve iktisadi boyutlarını tamamen göz ardı etmektedir. Ayrıca bu kitaplarda, açık bir biçimde veya satır aralarında "kurumsal refleks" olarak nitelendirebileceğimiz bir yaklaşım mevcuttur. Bu kitapların amacı sadece polis tarihini aydınlatmak değil, gerekli görülen yerlerde kurumu yüceltmek ve savunmaktır: Kökleri tarih öncesi döneme dayanan, daima devleti ve vatanı savunan bir "Türk polisi"ni karşımıza çıkarıyorlar. Bu ideolojik bağlamda, daha sonra yapılan kurumsal çalışmaların birçoğuyla bu eski eserler arasında pek bir fark da bulunmuyor.

1990'ların sonundan beri bu tür çalışmalar devam etse de kurumun içinden ve dışından gelen yeni yaklaşımlar da dikkat çekmeye başladı. Kurumun kendi tarihine yönelik yaptığı araştırmalarda, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi eski başkanı Eyüp Şahin önemli bir rol oynamıştır. Sempozyumda çoğu konuşmacılarca teşekkür edilen ve bizzat sunum yapan Şahin, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan Osmanlıca kaynakları araştırarak Tanzimat sonrasındaki polisle ilgili birçok orijinal katkıda bulunmuştur. Şahin, kitap ve diğer çalışmalarında polis okullarından ilk kadın polis memurlarına kadar polisin toplumsal tarihiyle ilgili zengin bir konu yelpazesine değinmiştir[3]. Bunlarla birlikte, kurumun birçok mensubunun tarih çalışmalarına yönelmelerine vesile olmuştur.

Diğer yandan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif çalışmalarının ilerlemesiyle beraber Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden gelen akademisyen ve öğrenciler, polis tarihiyle ilgili yeni araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bazı ilginç katkılar getirmekle beraber, bu araştırmaların büyük bir kısmı, son yirmi yıldır hızla değişen polis tarihiyle ilgili uluslararası literatürden bağımsız bir seyir izlediğinden, metodolojik, eleştirel ve karşılaştırmalı bir bakıştan yoksun kalmıştır. 2004'te Ferdan Ergut tarafından yayımlanan *Modern Devlet ve Polis* adlı kitap, bu eksiklerden yola çıkarak, Türkiye'deki polis tarihi çalışmalarına çok değerli katkılar sunmuştur[4]. Yazar, kendisinin "tarihsel sosyoloji" olarak nitelendirdiği bir bakışla, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde polisin, devletin oluşumunda ve toplumsal denetimde oynadığı rolü tartışıyor. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi üzerinde durup *Polis Mecmuası* veya Meclis-i Mebusan tutanakları gibi çeşitli kaynaklara dayanarak polisin profesyonelleşmesi, ordudan ayrılması ve suç tanımının siyasallaşması gibi önemli temaları ele alıyor. Kitabının teorik çerçevesi ve birçok tespiti, II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da asayiş meselesine odaklanan çalışmaların için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Tanzimat döneminden sonra şehirlerde asayişten birinci derecede sorumlu olan polisin şehre dâhil edilme biçimleri ve toplumla etkileşimleri özellikle üzerinde durduğum meselelerdir[5]. Birkaç yıldır Türkiye'de ve yurtdışında yapılan suç ve toplumsal denetim konulu master ve doktora tezleri de polisin görevlerini ve toplumsal rolünü yeni yaklaşımlarla sorgulamaktadır. Özetle, Türkiye'de polis tarihi hâlâ aranıyorsa da polis olan ve olmayanlar onu araştırıyor...

Gelelim "Türk Polis Tarihi" sempozyumuna... Yıldız Şale'nin güzel toplantı salonunda, bütçe ve organizasyon yönüyle alışık olduğumuz akademik sempozyumlardan geri kalmayan konferans, organizatörlerin titiz çalışmasını göstermekle birlikte, Polis Akademisi'nin

*"Toplumsal Tarih"in 22R. Aralıksayısında yazı işlerinde olan teknik bir yanlışlık sonucu bu makalenin olgunlaşmamış, eksik bir versiyonu basılmıştır. Okuyucularımızın bu versiyonu dikkate almasını rica ediyoruz.

toplantıya desteğini esirgemediğini de ortaya koydu. Türk Tarih Kurumu'nun resmi desteği ve konuşmacıların bir kısmının akademisyen olmasına rağmen, dinleyicilerin hemen hemen hepsi üniformalı/üniformasız Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi veya polis meslek yüksek okulları mensuplarından, öğretim üyeleri ve öğrencilerden olması da kurumsal boyutun başka bir göstergesiydi. Konferansın, teorik olarak herkese açık bir çağrıyla düzenlenmesine ve saygın akademisyenleri içeren bir bilimsel komiteye sahip olmasına karşın, öncelikle polis kurumunun ve bir şekilde kurumla bağlantılı araştırmacıların dikkatini çektiğini söyleyebiliriz.[6] Bu açıdan, hem polis kurumuyla ilişkisi olmayan hem de tek yabancı hem de tek kadın konuşmacı olan bu makalenin yazarı için bu konferansa katılmak son derece ilginç bir deneyim olmuştur. Bir kısmı kronolojiyi ve mantığı zorlayan bir tebliğ sıralamasıyla düzenlenen oturumları önce tek tek anlatmak yerine, önemli ve/veya sorunlu bulduğum birkaç noktanın altını çizmekle yetineceğim[7].

İlk olarak yöntem ve içerik açısından zayıf olarak nitelendirebileceğimiz birkaç tebliğ olmasına rağmen, sempozyumun genel seviyesi yukarıda bahsettiğim geleneksel kurumsal literatürün çok üstündeydi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nde saklanan polis arşivinin yanında, vilayet salnamelerini, polis dergilerini, günlük gazeteleri ve edebi eserleri kullanan çok sayıdaki konuşmacı, birincil kaynaklara dayalı orijinal araştırmalar sundular. Sunulan konular arasında, polisin toplumsal tarihi için zemin oluşturabilecek birkaç önemli eğilim dikkat çekiciydi. Birincisi, yerel tarih araştırmaları veya sempozyumun idari tabiriyle "il çalışmaları"dır. Tarih Vakfı'nın yıllardır yürüttüğü yerel tarih çalışmalarından muhtemelen haberdar olmayan ve Osmanlı'nın son dönemindeki Kastamonu ve Konya zabıta teşkilatlarını inceleyen araştırmacılar, bu konularda önemli bulgular elde etmişler. Özellikle 20. yüzyıl başlarına kadar adı geçen vilayetlerde polis teşkilatının sadece 3-10 üyeden ibaret olması, o dönemdeki polisin kurumsallaşması ve asayişin sağlanmasına yönelik mekanizmalar konusunda önemli sorular sorduruyor. II. Abdülhamid dönemiyle anılan sıkı denetim, payitahtta önemli ölçüde polis üzerine kurulu olsa da taşra vilayetlerinde ve şehirlerde jandarma ve/veya ordunun önemli bir rol oynamaya devam ettiğini, doğrudan saraya bağlı istihbarat memurlarının olduğunu ve yine çeşitli yerel aktörlerin etkilerini koruduklarını düşünmek, bu tebliğlerle olanaklı hale gelmiştir. Aynı zamanda bu örnekler, polis kurumsallaşmasının ve asayişin sağlanmasının sivilleşmesi süreçlerinde belli siyasal ve toplumsal nedenlerle İstanbul'un ne kadar ayrı bir yer tuttuğunu ortaya koyuyor. Bu tür yerel tarih çalışmaları çoğalarak ve açığa çıkardıkları verileri sorunsallaştırarak hem yerel tarihin önemli bir yönünü aydınlatacak hem de polisin kurumsallaşması ve gelişmesiyle ilgili farklı yaklaşımlara olanak verecektir.

Sempozyumda sunulan tebliğlerin diğer önemli bir katkısı da biyografik çalışmalardı. Doğrudan biyografiye dayalı tek tebliğ, 1869-1941 arası yaşamış Ali İffet Gençarap Efendi üzerineydi. Prof. Dr. Ercan Haytoğlu, çeşitli arşiv belgelerinden, gazetelerden ve Ali İffet'in kendi yazılarından yola çıkarak Gençarap Efendi'nin ilginç hayatını ve kariyerini ana hatlarıyla sundu. Ali İffet, kariyerine mahkeme kâtibi olarak başlamış, sonrasında Emniyet teşkilatına katılmıştır. Bunun yanında hayatı boyunca da çeşitli gazetelerin yayın işleri müdürü ve yazarı olmuştur. Şiir kitapları bile yazmıştır... Bu ilginç figürde "ortalama" bir polis memurun profilini aramak anlamsız olur. Ancak, seçilen kişinin siyasal ve kültürel özellikleri ne kadar özgün olsa da bu tür biyografi çalışmaları polis kurumunun toplumsal tarihi için vazgeçilmezdir.

Polis memurlarının ve amirlerinin eğitim düzeyleri, dil becerileri, tayin ve terfi yolları, polis kurumuyla adalet veya jandarma gibi başka kurumların arasındaki personel dolaşımı, polislerde çok mesleklilik veya polisin siyasallaşması gibi konular, ancak polis mensuplarına odaklanan biyografik ve sosyolojik yaklaşımlarla açığa kavuşacaktır. Bu noktada Eyüp Şahin'in tebliğinde bahsettiği çok önemli bir kaynaktan söz edilmelidir: Özlük dosyaları. Fransız ve İngiliz polis tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan özlük dosyaları, ne yazık ki Türkiye'de hâlâ kapsamlı bir çalışmanın konusu olmamıştır. Bunun esas sebebi, bu dosyaların Emniyet Genel Müdürlüğü'ndeki Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi'nde bulunması ve "dışarıdan" araştırmacılara açık olmamasıdır. Her ülkede özel şahıslarla ilgili arşivlerin açılması için yasal süreler vardır. Polis konusuna gelince, o sürelerin daha uzun tutulması da *de jure* veya *de facto* yaygın bir uygulamadır. Ama 100 veya 120 yıl önce faaliyet göstermiş polislerin özlük dosyalarının (ve belki de başka tür belgelerin) araştırmacılar için hâlâ ulaşılmaz olması, kurumun "açılım" çabalarını gölgede bırakan bir uygulamadır. Sicill-i ahvallerden daha kapsamlı olan bu dosyalar, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemi polis kuvvetleri hakkında son derece ilginç prosopografik çalışmalara imkân verebilir.

Bu konuda kurumsal bir ilk adımın atıldığını belirtmem gerekiyor. Bu yıl Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler* başlıklı beş ciltlik kitap, yukarıda bahsedilen özlük dosyalarından faydalanarak yüzlerce polisin hayat özetlerini okura sunuyor[8]. Çok değerli bilgiler içeren bu çalışmanın, tarihçi için birçok soruyu açıkta bıraktığını söylemek gerekiyor. Kitaptaki "seçkin" biyografiler hangi kriterlere göre seçildi? Sunulan özetler özlük dosyalarının tüm içeriğini yansıtıyor mu? Kitabın ilk cildinde bulunan kısa önsöz bu soruları cevaplamadan, kitabın içeriğini daha çok ideolojik bir bakışla değerlendirmektedir. Önsöze göre, "Türk Polisinin kahramanca ve canı pahasına verdiği mücadelenin yazıya dönüştürüldüğü" bu eserin, "teşkilat mensuplarının aidiyet duygusunu artıracağı muhakkaktır". Oysa, bu özlük dosyaları, kahramanlık paradigması bir kenera bırakılarak ele alınırsa, kurumun toplumsal özelliklerini ortaya çıkarmak için belki de en değerli kaynak olacaktır. Prosopografi uzmanlarının geliştirdikleri "quantitative" ve "qualitative" yöntemleri kullanılarak, bu özlük dosyalarını sistematik bir şekilde incelemek için "karma" bir grubun oluşturulması, yani sempozyumda da birçok defa dile getirilen ve özellikle kurumca arzulanan akademisyen-polis bilimsel işbirliğinin gerçekleştirilmesi için iyi bir fırsat olabilir. Daha genel olarak, polis arşivini ve polisle ilgili yerli yabancı ikincil literatürü bir araya getirerek Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi'ni bütün araştırmacılara açık bir araştırma merkezine dönüştürmek, polis tarihi çalışmalarının gelişimi için son derece önemli bir adım olacaktır. İlgililere duyurulur...

Biraz şaşırtıcı ve elbette ümit verici bulduğum son bir gözlemim ise sosyolojik ve teorik kavramları kullanan, sorusturan tebliğlerin sayısının hiç de az olmamasıdır. Kapanış konuşmasında Doç. Dr. Teyfur Erdoğdu'nun da vurguladığı gibi, profesyonelleşme ve sivilleşme (veya askerden özerkleşme) süreçleri, uluslararası bilgi transferleri, meslek etiği veya mesleki aidiyet duygusu gibi kavramlardan yola çıkarak, polis tarihine daha dinamik ve eleştirel bir boyut katmaya çalışan tebliğler, alıştığımız (veya alışamadığımız) geleneksel resmi anlatım tarzından uzaklaşmaktadır. Ödenmeyen maaşlar, yetersiz kalan binalar, amirlerin memurlara karşı kötü muameleleri, rüşvet olgusu, ordu veya jandarmayla yaşanan gerginlikler, baskıcı yöntemler ve polisin meşruiyet sorunu birçok konuşmacı tarafından dile getirildi; kurumun profesyonelleşmesi ve meslek

etiğinin içselleştirilmesindeki eksiklikler vurgulandı. Konuşmacıların büyük bir kısmı, bu eleştirileri dile getirerek kurumun iyileşmesi için bir katkıda bulunmak istediklerini vurguladıysalar da dilsel ve kavramsal açıdan bir "açılım"ın söz konusu olduğu belirgin hale geldi. Bu çalışmaların tarihçiliği açısından ise Ferdan Ergut, Selim Deringil ve Nadir Özbek'in çalışmalarının yakından takip edilmesi, beğenilmesi polis araştırmaları ve polis araştırmacılarının uğradıkları değişimle ilgili başka bir işaret olarak yorumlanabilir.

Son olarak, kurumun mensuplarının getirdikleri eleştirel katkılardan cesaret alarak, sempozyumda sorunlu bulduğum birkaç noktadan bahsetmek istiyorum.

İlk olarak sempozyumun başlığında da çok yaygın bir şekilde kullanılan "Türk polisi" deyimi yukarıda bahsettiğim açılımın henüz aşamadığı bir soruna işaret ediyor. Bahsi geçen, basit bir terminoloji meselesi değildir. Sempozyumda çok vurgulanan devamlılık tezinin egemenliği, polis tarihiyle sınırlı olmayan, Osmanlı/Türk resmi tarih perspektifini yansıtan bir bakış açısıdır. Birçok açıdan arşiv çalışmasını ve sosyolojik yaklaşımları benimseme konusunda aşinalık kazandıklarını ispatlayan katılımcıların çoğu, Göktürkler'den Selçuklular'a; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Çatalhöyük'ten başlayıp Azeri devletine varan bir Türk tarih çizgisini sorgulamadan kabul etmiş görünüyor. Böyle bir algı Türkiye'deki birçok akademik ortamda da hâkimken, polis tarihçilerinin bu konuda farklı bir yol çizmeleri şaşırtıcı olurdu. Yine de sempozyumda kullanılan transfer, bilgi dolaşımları ve etkileşim kavramları söz konusu olan resmi devamlılık çizgisini aşmaya yardımcı olacak kavramlardan bazılarıdır. Şüphesiz ki İslamiyet öncesi veya Selçuklular'da güvenlik sağlama yöntemlerini ele almak, Osmanlı veya Cumhuriyet dönemlerini incelemek kadar önemli bir çabadır. Selçuklular'da güvenlik terminolojisi ve asayişi sağlayan sistem üzerine duran Mutlu Adak, o dönemle ilgili kaynaklar sınırlı olsa da, Selçuklu sisteminin, şehir asayişinden sorumlu olan Osmanlı yeniçeri yapısıyla olan benzerlikleri üzerinde durdu. Ancak, devamlılık ve miras konuları incelenirken yalnızca Türklerin tarihine bakmanın ne kadar sorunlu olduğunu, hem Türkiye'de hem de yurtdışında yapılan sayısız çalışma vurgulamıştır. Özellikle, eğer Osmanlı asayiş mekanizmalarının kökleri araştırılacaksa sadece Göktürk, Hun veya Selçuklu örneklerine değil; Bizans İmparatorluğu'nun mirasına da odaklanmak şarttır. Bu noktada, açılış konuşmalarında Bülent Ari ve Teyfur Erdoğdu'nun sundukları tarihsel çizgi, sempozyumun protokol konuşmalarından biraz ayrı bir yaklaşıma işaret ediyordu. Başlıklarında "Anadolu" tabirini, "Türk" tabirine tercih eden iki konuşmacı, bu topraklarda Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinden kalan izleri de vurgulayarak günümüzde polis tarihinin daha geniş bir etkileşim çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etti. Bunlara rağmen Türk tarih perspektifinin akademik ve böylesi polis çalışmalarındaki hâkimiyetinin ortadan kalkmasının yakın olmadığı sempozyumda bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bir son not olarak belirtmem gerekirse, sempozyumdaki tebliğlerin dağılımı, Türk polis tarihini Osmanlı polis tarihinden ibaret görüyor gibiydi. Yani Türk polis tarihi Osmanlı tarihine indirgenmiş haldeydi. İlk günün sonunda, konferansın çağrı metnine bakıp Cumhuriyet döneminin sempozyuma dâhil olup olmadığını bana kontrol ettirecek kadar Cumhuriyet'in "kayboluşu" söz konusuydu. Bir iki tebliğ hariç, Cumhuriyet dönemi polis tarihinden hiç bahsedilmemesini, "Cumhuriyet'in tarihi olmaz; Cumhuriyet yaşadığımız dönemdir" gibi bir sebeple açıklamak yetersiz görünüyor. Tarihçi bakışıyla akla gelen ilk faktör, Cumhuriyet dönemi polisiyle ilgili kaynaklara ulaşmanın daha zor olması ihtimalidir. Cumhuriyet tarihi uzmanları daha iyi bilirler, ama yine de Cumhuriyet dönemi için mesleki dergilerin, gazetelerin veya bunlara benzer başka kaynakların araştırma için müsait oldukları söylenebilir. Dolayısıyla kaynak meselesi, sempozyumdaki Osmanlı/Cumhuriyet orantısızlığını açıklamak için ancak çok sınırlı bir biçimde kabul görebilir. Osmanlı vurgusu sadece organizatörlerin değil, katılımcıların ve kurumsal sponsorların da tercih ettiği bir vurgu olarak karşımızda durmaktaydı. Bir iki örnek hariç olmak üzere, Osmanlı'ya bakış son derece olumluydu. Örneğin, o dönem için "asayiş berkemal" cümlesi hâlâ birinci derecede dolaşıma sokulan deyimdi. Ayrıca, Osmanlı'ya karşı geliştirilen nadir eleştirel söylemler, sert açıklamalarla karşı karşıya kaldı. Açılış diyaloglarında Osmanlı dönemi boyunca süren bir *de facto* "örfî idare"den bahseden iki konuşmacı, Osmanlı hakkında böyle olumsuz bir görüşü ifade ettikleri için kapanış oturumunda sert eleştirilere maruz kaldı. Ama galiba en çok tepki uyandıran tebliğ, II. Meşrutiyet döneminde polis profesyonel kimliğinin inşası çabalarıyla ilgili olan çalışmamdı. Tebliğimde II. Meşrutiyet'in aktörlerinin, II. Abdülhamid dönemine bakışını anlatmak için, II. Meşrutiyet kaynaklarının kullandığı "istibdad dönemi" veya eski polisle ilgili "hain", "namussuz" veya "hırsız" kelimelerini alıntılamam, II. Abdülhamid dönemine karşı bir saldırı olarak algılandı ve öfkeli tepkilere yol açtı. İlk olarak, sunuşumun içeriğinin tepki verenler tarafından anlaşılmamasına şaşırmış olsam da, ikinci gün benzer bir tepkili bakış açısını yansıtan açıklamaları dinledikten sonra, aslında esas meselenin II. Abdülhamid'e karşı hayranlık ve beğeni ifade etmemiş olmamdan ileri geldiğini anladım. Bölücü güçlere ve çeşitli suçlara karşı başarılı bir mücadele veren, modern ve etkin bir polis kuvveti kuran bir II. Abdülhamid resmini çizenlerin, polis tarihini aşan bir tarih anlayışını benimsedikleri açıktı.

Polis, tarihini neden arar? Bahsettiğim tarih anlayışının, günümüzü de ilgilendiren bir siyasi boyut taşıdığı şüphesiz... Sempozyumda iddia edildiği gibi, kendi tarihiyle buluştuktan sonra polisin daha etkin ve duyarlı olacağından o kadar da emin olamayız. "Dışarıdan" gelen tarihçiler o sürece katılmalı mı katılmamalı mı üzerinden de tartışılabilir. Ama tarihini araştıran polisin, sosyal bilimcilere, kendi tarihi kadar, günümüzdeki polis kurumunun manzara-i umumiyesi hakkında da önemli ipuçları verebileceğini öğrenmek yine bu sempozyumda ortaya çıkan başka bir sonuçtu.

DİPNOTLAR

1 Yard. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü.

2 Alyot, H., *Türkiye'de Zabıta*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947; Okçabol, D., *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1939; Tonguç, H., *Türkiye'de genel kolluk*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946.

3 Örneğin, bkz. Şahin, E., *1907'den 2000'e Polis Okulları*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2001; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Polis Teşkilatında İlk Kadın Görevliler*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2010.

4 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, İletişim, 2004.

5 Noémi Lévy-Aksu, *Ordre et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909)*, Paris, Karthala, 2012. Fransa'nın ve Türkiye'nin jandarma ve polis tarihçiliğinde yeni eğilimlerinden birkaç örnek için, bkz. Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (der.), *Jandarma ve Polis. Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2009.

6 Sempozyumun ilk oturumunda gösterilen Halil İnalcık'ın görüntülü mesajı, teknik nedenlerle çok iyi anlaşılamadı. Ancak bu çaba bile etkinlik organizatörlerinin akademik iddialarını ortaya koymuştur.

7 Sempozyumun ikinci gününe de katıldım ama ikinci günün ikinci oturumunu dinleyemedim. Dolayısıyla buyazının, katılmadığım oturumun tebliğlerini ele almadığını belirtmek isterim.

8 Eyüp Şahin, Zafer Tunç, Rahmi Töre, Hüseyin Öztürk, B. Kağan Türkarslaman, Uğur Akıl (der.), *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler*, 5. Cilt, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2012. İlk cildin önsözü Emniyet Genel Müdürü Mehmet Kılıçlar'a aittir.

"UZUN, İNCE BİR YOL — KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ"

KARİKATÜR SERGİSİ PARİS'TE

Tarih Vakfı'nın Kasım 2011'den bu yana Fransa'dan Cartooning for Peace'le ortaklaşa yürütmekte olduğu "Uzun, İnce Bir Yol — Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri" projesi kapsamında hazırlanan karikatür sergisi bu kez Paris'te açıldı.

Paris'teki panelden bir fotoğraf: İzel Rozental, Plantu (Jean Plantureux), Tan Oral, Alain Servantie, Fıtrat Demir Önger.

OZAN TORUN

Yaklaşık bir yıllık bir araştırma ve hazırlık sürecinin ardından, ilk olarak 2012'nin Eylül ayında İstanbul'da, ardından Ekim ayında Brüksel'de açılan karikatür sergisinin son durağı Paris oldu. 10 Aralık Pazartesi akşamı, Paris Anadolu Kültür Merkezi'nde -tıpkı önceki açılışlarda olduğu gibi- yine karikatüristlerin katıldıkları ve yarım asırlık Türkiye-AB ilişkilerini mizah gözüyle tartışmaya açtıkları bir panel ve onu izleyen bir kokteyl ile serginin açılışı gerçekleştirildi. Dr. Fıtrat Demir Önger'in yöneticiliğini yaptığı ve 1984 yılından beri Paris'te faaliyet göstermekte olan Paris Anadolu Kültür Merkezi'ndeki açılışa ilgi yoğundu. Paris'te yaşayan birçok Türk ve Fransız sanatseverin yanı sıra konuyla ilgilenen akademisyenler, sanatçılar ve T.C. Paris Büyükelçiliği Kültür ve Tanıtma Müşavirliği'nden temsilciler de açılışa katıldılar.

Öncelikle Dr. Önger'in söz alarak projeyi gerçekleştiren Tarih Vakfı'na, Cartooning for Peace'e ve açılışa katılan konuklara teşekkürüyle başlayan panelde, sırasıyla Avrupa Komisyonu eski yetkilisi Alain Servantie, karikatüristler Tan Oral, İzel Rozental ve Plantu (Jean Plantureux) bir yandan çeşitli karikatürlerden oluşan sunumlarını fonda izleyicilere gösterirken, bir yandan da Türkiye'nin yaklaşık 50 yıldır Avrupa Birliği'ne girme çabalarını, bu süreçte yaşanan bazı ilginç olayları, karşılıklı kültürlerin farklı anlayış ve önyargıları üzerine gözlemlerini ve bu "uzun, ince yol"un geleceği üzerine düşüncelerini mizahi bir bakışla dile getirmeye çalıştılar.

Alain Servantie'nin, kişisel koleksiyonundan derlediği çizimlerle oluşturduğu sunumu, geride kalan 200 yıl boyunca Avrupa'da yapılan karikatür ve çizgi romanlarda Türklerin/Osmanlıların nasıl resmedildiklerini ortaya koyarken, diğer yandan da 18. ve 19. yy çizimlerine ve bu dönemde Batı'nın Doğu'yu algılayış biçimlerine ışık tutmuş oldu. Servantie'nin ardından söz alan karikatürist Tan Oral, hazırladığı sunumuna Türkiye'nin birliğe resmi başvuruyu yaptığı 14 Nisan 1987 tarihinde, AB'nin kapısını çalan bir Türkiye'yi çizdiği karikatürüyle başladı. Ardından bu üyelik süreci içinde dönem dönem yaşanan müzakere, reddedilme, vazgeçme, umutlanma, suçlama, darılma/barışma, kriterleri yerine getirme vb. aşamalarla ilgili olarak çizdiği ve gazetelerde yayımlanan karikatürlerini sıralı sunan Oral, son olarak en başta gösterdiği 1987 tarihli karikatürü yeniden fakat bu defa altında bugünün tarihi kayıtlı olarak gösterip, çizimleriyle bu "uzun, ince yol"da geride kalan süre içinde pek yol kat edilemediğini ortaya koymuş oldu.

Karikatürist İzel Rozental ise Türkiye-AB ilişkilerini kişisel deneyimleri üzerinden mizahi bir dille anlatmaya çalıştı. Sunumuna, sergide de yer alan bazı karikatürlerinin hareketli versiyonlarıyla başlayan Rozental, gösterdiği birkaç örnekle Avrupa'nın ve Türkiye'nin birbirlerini algılama biçimlerini, bir iyi bir kötü yürütülen komşuluk ilişkilerini, bazı simgeler yoluyla bu kabul etme/dışlama sürecini, çeşitli önyargılar nedeniyle gündelik yaşamda görülen karşılıklı kötü muameleleri kendi yaşamından örneklerle izleyicilere aktardı. Diğer sunumlarda yer yer araya girerek görüşlerini paylaşan ve eğlenceli diliyle bir yandan bilgi verirken bir yandan da izleyicileri güldüren karikatürist Plantu son sırada sözü aldı ve Türkiye'nin, özellikle 90'lı yıllarda üyelik için harcadığı çabaların ardından 11 Eylül olayıyla Batı'da gelişen İslam düşmanlığının AB-Türkiye ilişkilerini de olumsuz etkilediğini, bu nedenle Türkiye'nin üyeliğinin ertelendiğini savundu. Fransa'dan ve Türkiye'den verdiği birkaç örnekle karikatüristlerin iktidarlarla yaşadıkları gergin ilişkilerden, yönetimlerin sanatçılara uygulamaya çalıştıları sansürlerden de söz eden Plantu, karikatür sanatının anlaşmazlıkları çözmede ve toplumsal duyarlılığı artırmada yararlı bir araç olduğunu dile getirerek sunumu tamamladı.

Paneli izlemeye gelenlerin sunumlardan hayli zevk aldıkları gözlenirken, sunumların ardından sergi kataloglarını sanatçılara imzalatmak isteyen davetliler uzun kuyruklar oluşturdu. Panelin ardından düzenlenen kokteyle birlikte davetliler sergilenen eserleri inceleme fırsatını buldular. Paris Anadolu Kültür Merkezi'ndeki "Uzun, İnce Bir Yol— Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri" sergisi 20 Aralık 2012 tarihine kadar Parisli sanatseverler tarafından ziyaret edildikten sonra Türkiye'ye döndü.

PERŞEMBE KONUŞMALARI

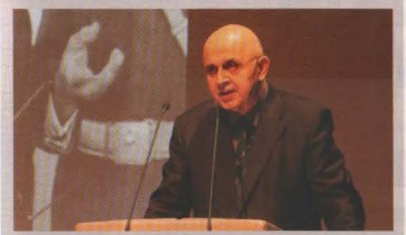
PERŞEMBE KONUŞMALARI-8

"Popüler Tarih Yayınları ve Kamusal Alanda Tarih"
Konuşmacı: Ahmet Kuyaş (Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü)
3 Ocak 2013

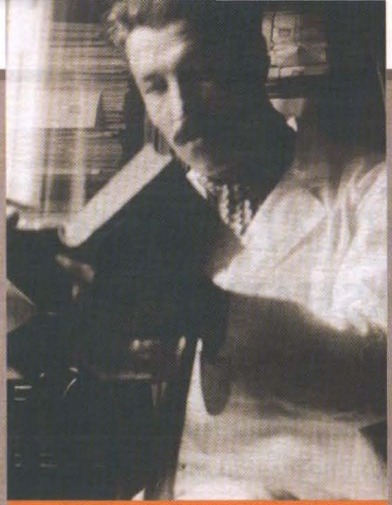
Türkiye'de tarih, yaklaşık yirmi beş yıldır çok görünür oldu. Bir yanda uluslararası bir modaya uygun olarak tarihî romanların adedi ve okur sayısı artarken, diğer yanda da gerek akademik çalışmalar gerekse gazetecilik kipinde yazılmış eserler kitapçılarda en çok rağbet görenler arasına girdi. Bu gelişme hem anlaşılır hem de anlamlı. Anlaşılır, çünkü tarihsel boyutları gayet zengin bir dizi sorun (Ermeni sorunu, Kürt sorunu, AB üyeliğine adaylık, siyasal İslâm) Türkiye'yi 20. yüzyılın son çeyreğinde bir haylı sarstı. Anlamlı da, zira her ne kadar çözümleri henüz ufukta belirmiş olmasalar da, hedef saptırmalara maruz kalsalar da, belki de en önemlisi, ciddî boyutlarda bir cehalet duvarına çarpsalar da, bu sorunlar tartışılıyor ve Türkiye'nin daha açık bir toplum olmasına katkıda bulunuyorlar.

Bu tartışma ortamına son birkaç yılda popüler tarih dergileri ve televizyonlardaki tarih programları da katıldı. Ancak, bu son gelişmenin toplumun geçmişini yeniden düşünme çabasına nasıl bir katkıda bulunduğuna ilişkin soru işaretleri mevcut. Ahmet Kuyaş'ın konuşması bu meseleye odaklanacak ve popüler tarihçiliğin yukarıda kısaca özetlenen tarihsel tartışmaya herhangi bir zenginlik katıp katmadığını irdeleyecek.

ZAFER TOPRAK SEDAT SİMAVİ ÖDÜLÜ'NÜ KAZANDI

Tarih Vakfı'nın kurucu üyelerinden ve *Toplumsal Tarih* Yayın Kurulu üyemiz Prof. Dr. Zafer Toprak , "Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji" adlı eseriyle Sosyal Bilimler kategorisinde 2012 Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) Sedat Simavi Ödülü'nü kazanmıştır. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin kurucu başkanı Sedat Simavi adına 36 yıldan bu yana sürdürülen ödüller; gazetecilik, radyo, televizyon, edebiyat, sosyal bilimler, fen bilimleri, sağlık bilimleri, görsel sanatlar ve spor alanlarında veriliyor. Prof. Dr. Zafer Toprak ödülünü 25 Aralık Salı günü saat 19.30'da The Marmara Taksim Oteli'nde düzenlenecek törende alacak.

HİKMET KIVILCIMLI SEMPOZYUMU

17-18 OCAK 2013

SEDAD HAKKI ELDEM ODİTORYUMU

HİKMET KIVILCIMLI (1902-1971)

Komünist lider, teorisyen, yazar, yayıncı ve çevirmen; 17 yaşında gönüllü olarak Kuvay-ı Milliye'den Yörük Ali çetesine katıldı. Vefa Lisesi'nde okudu, sınavla İstanbul Tıp Fakültesine girdi, öğrencilik süresince direniş faaliyetlerini sürdürdü. Kurtuluş, Aydınlık gibi TKP yayınları yoluyla giderek komünist fikirlerle tanıştı ve 1920'lerin başında Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi oldu. 1925 yılında Aydınlık gazetesinde ilk yazıları yayınlanmaya başladı. 1925'ten 1950'lere kadar sürekli kovuşturmalara maruz kaldı ve hapis yattı. 1938 yılında Nazım Hikmet'le birlikte yargılandığı Donanma Davası'nda 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı, 12 yıl yattıktan sonra tahliye oldu. 1954 yılında legal Vatan Partisi'ni kurdu. 1965 yılında Tarihsel Maddecilik Yayınları'nı kurdu ve yönetti. Marks, Engels ve Lenin'in eserlerinden birçok çeviriler yaptı ve yayınladı, Das Kapital'in bir bölümünü çevirdi. 1967'de İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği'ni (İPSD) kurdu. Ekonomiden antropolojiye, Marksist düşüncenin tarihsel ve kuramsal gelişiminin açıklanmasına ve Türkiye'de bir işçi sınıfı devriminin strateji ve taktik sorunlarına kadar çeşitli konularda çok sayıda telif eseri ve Aydınlık, Türk Solu, (kendisinin kurduğu) Sosyalist, Ant gibi dergilerde makaleleri yayınlandı. En önemli eseri olan Tarih Tezi'ni 1965 yılında yayınladı. 12 Mart 1971 darbesinde arandığı için ağır hasta olduğu halde yurtdışına çıkmak zorunda kaldı. 11 Ekim 1971'de Belgrad'da öldü.

HİLAL-İ AHMER'İN İSTANBUL AŞHANELERİ NEDEN KAPANDI?

TAYLAN ESİN

"... [B]uhranlar neticesinde İstanbul fukara ahalisinin cidden muhtac-ı muavenet bir hale geldiğini nazar-ı dikkate alan ..." Cemiyet, "hidamet-i insaniyyetkaranenin en mühimlerinden biri" olarak tanımladığı aşhane teşkilatını 1333'te [1916] kurmaya başlamış; 1333 Martı'ndan 1335 [1919] Şubatı'na kadar geçen sürede İstanbul'un değişik mahallelerinde, sürekli veya yangın gibi belirli vesilelerle geçici ondan fazla aşhane açmış, ancak sadece varlık nedeni ortadan kalkan geçicileri değil, sürekli hizmet verenleri de özellikle 1336 [1920] ve 1337 yıllarında kapatmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi toplantısı.

arsivkizilay.org.tr

Fevez, Uluslararası Kızılhaç'ın, II. Dünya Savaşı sırasında, uluslararası şöhret ve güvenilirliğinin mesnedi olan tarafsızlık ilkesine bağlı kalma baskısı altında, toplama kamplarındaki tutuklulara, biraz da durumlarını kötüleştirmekten çekindiği için, yeterince ilgi göstermediğini, hatta onları görmezden gelmeye çalıştığını yazar. O zamana kadar siyaset dışı kalmayı ilke edinen Uluslararası Kızılhaç, totaliter bir devletin uygulamaları ile neredeyse ilk kez karşılaştığı için, sivillerin kendi devletlerinden korunması meselesini zamanında ve doğru değerlendirememiş, Alman hükümeti ve Alman Kızılhaçı karşısında konum almaktan çekinmiş, tarafsızlık, hayatın kutsallığına ağır basmış, hedef kitlenin muharip hasta/yaralılarla sınırlı kalmasına ve siyasi tutuklulara teşmil edilememesine neden olmuştur.[1]

Bu yazıda da, yönetim kadrolarını oluşturanların güttüğü siyasi hedefler uğruna, Osmanlı Hilal-i Ahmer'inin [HA veya Cemiyet] İstanbul muhtaçlarını çaresiz bıraktığına dair bazı kanıtlar ortaya konulacaktır. Buna

göre, Cemiyet, Kızılhaç'ın aksine, İttihad ve Terakki İTİ kadrolarının denetiminde kaldığı için, aynı kaderi paylaşmış ve kuruluş ilkelerine ters düşmüştür. Cevap arayacağımız ana soru, HA'in İstanbul'daki aşhanelerini 1919-20'de neden tasfiye ettiğidir.

***

"... [B]uhranlar neticesinde İstanbul fukara ahalisinin cidden muhtac-ı muavenet bir hale geldiğini nazar-ı dikkate alan ..." Cemiyet, "hidamet-i insaniyyetkaranenin en mühimlerinden biri"[2] olarak tanımladığı aşhane teşkilatını 1333'te [1916] kurmaya başlamış; 1333 Martı'ndan 1335 [1919] Şubatı'na kadar geçen sürede İstanbul'un değişik mahallelerinde, sürekli veya yangın gibi belirli vesilelerle geçici ondan fazla aşhane açmış, ancak sadece varlık nedeni ortadan kalkan geçicileri değil, sürekli hizmet verenleri de özellikle 1336 [1920] ve 1337 yıllarında kapatmıştır.[3] 1339 [1923] raporunda, açık olduğu sürede "binlerce fukara halkın iaşesi için ... ne müfid netaic bahşettiği ve sine-i şefkatinden perverişyab olan [beslenen] biçareganın ne derecelerde şükran ve imtinanını [minnetini] celb ettiği" ifade edilen aşhanelerin hangi nedenlerle kapatıldığı belirtilmez.[4]

Cemiyet tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan 25 Kanun-ı Evvel 1336 [25.12.1920] tarihli yazıda "Cemiyet-i acizanemiz aşhane teşkilatını yavaş yavaş tenkıs ve lağv etmek ıztırar [zorunluluk] ve teşebbüsünde bulunduğumuzdan şehremanetinin kömür tevziyatının deruhte olunamayacağı ... bitteessüf arz"[5] edilmiş; ancak, benzer biçimde, zorunluluğun nereden kaynaklandığı açıklanmamıştır. Ani bir karar olduğu anlaşılmaktadır; zira 1919 raporunda "... Meclis-i Umuminiz harbin bitmesine rağmen sefalet-i umuminin henüz devam etmekte olmasını nazar-ı dikkate alarak [aşhanelerinl devamlınl tensib etmiş ve el yevm aynı faaliyetle devam eylemekte" bulunulduğu belirtilir.[6]

Akla ilk gelen, kaynak yetersizliğidir: "Bir yandan muhacirler ve mülteciler diğer yandan yangınlardan herşeyini kaybetmiş on binlerce felaketzedelninl ... iskan ve barındırılmaları konusunda bir devlet kuruluşu olan Muhacirin Müdüriyeti ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti sorumluluğun büyük kısmını üstlenmiş durumdaydı [ama] ... mevcut bütçeleri ile çok yetersiz kalıyor[lardı]."[7]

Cemiyetin bütçesi yetersiz miydi? Anadolu'daki gelişmeler bunun tersini gösteriyordu. Örneğin, 30.6.1919 tarihli bir gazete haberine göre, "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Trabzon muhacir ve mültecileri için bir aşhane açarak, her gün 3000 kişiye yemek vermişti."[8] 1339 raporuna göre, sadece Trabzon'daki Sıhhi İmdat Heyeti "... her gün sıcak yemek ve ekmek tevzi etmek üzere beş yüz kişilik bir aşhane tesis ve hastaganın tedavisi ve ilaçlarının meccanen itası maksadıyla da bir muayenehane bir de eczahane küşad etmiş ve bu muayenehaneye yirmi beş yataklık bir hastahane vücuda getirilerek ilave edilmiştir."[9] Muhtemelen Yunan işgalinden kaçan Müslümanlar için, "Alaşehir, Akhisar ve Balıkesir'de ve ahiren de İzmit ve Karamürsel'de" başka aşhaneler açılmıştır.[10]

Dolayısıyla, durum iktisadi imkânsızlıktan ziyade, bir tercihi ya da kaynak transferini andırmaktadır. Bunun nedeni ne olabilirdi?

A. Trahzon veya Anadolu'daki şartlar, İstanbul'dakine nazaran daha mı ağırdı? Raporda bu iddiayı destekleyen iç burkucu tasvirler yer alır.[11] Ancak durum İstanbul'da da çok farklı değildi. 1921'de oradaki "zavallıların pek azı, günde 400 gramlık birer tayın alabiliyor; şehrin çok yakınlarındaki ... göçmenlere, her ay, aile başına ancak iki veya üç kilo fasulye, pirinç veya un ver[illebiliyor.... önümüzdeki kış mevsiminde ölecek olan, ölmeleri kaçınılmaz olan yüz bin insanın ... bulunduğunu bilmek ... insanın içinde, acıma da değil, isyan duygusu uyandırıyorldul."[12]

B. Nasıl İstanbul'da yardım amaçlı birçok gönüllü kuruluş faaliyet göstermeye çalışıyorsa,[13] 1919 Trabzonu'nda da, her ne kadar Müslümanlara yardım etmedikleri iddia edilse de[14] Amerikan Muavenet Heyeti, Yunan ve Ermeni Salib-i Ahmerlerinin faal olduğu bilinmektedir.[15] Dolayısıyla her iki şehirde de hayır kuruluşları teşkilatlı, ancak çoğu yeterli kaynaklardan mahrumdu.

C. Ecnebi hayır kuruluşları için B'de iddia edildiği gibi, cemiyet de etnik kayırmacılık yaparak, kaynaklarını Hıristiyan nüfusun daha seyrek olduğu yerlere kaydırmış olabilir miydi? İnsani yardımın doğasına ters olan bu fikir, anlaşılan, dönemin uygulamalarına yabancı değildi. Aslında HA'in, tıpkı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (1913-19) ve Osmanlı Donanma-i Iane Cemiyeti (1909-19) gibi, 1911'deki üçüncü kuruluşundan beri İT'nin güdümünde,[16] siyasi yönelimleri olan, "sözde" bir sivil toplum kuruluşu olduğu iddia edilmiş[17] ve örneğin Ermeni tehciri sırasında yardıma koşmaması dikkat ve şüphe çekmiştir.[18] Ayrıca felaket anlarında seçici davrandığını düşündürecek kanıtlar da vardır: Örneğin 1914 Eylülü'ndeki Hasköy yangınzedelerine destek verenıg Cemiyet, Diyarbakır'da muhtemelen örgütlü 20 ve yeterli kaynağı

Hilal-i Ahmer Merkez Binası.

olduğu halde, 21 1914 Ağustosu'ndaki Diyarbakır Zahire Pazarı yangını sonrasında çoğu Hıristiyan olan esnafa bilindiği kadarıyla yardım etmemiştir. İstanbul'daki aşhanelerini "bitteessül" kapatan cemiyet, 1919-20 tarihlerinde Batı Trakya Müslümanlarına gıda yardımı yapmıştır.[22]

Adnan Adıvar.

Öncesinde sahip değilse bile, cemiyet zaman içinde tepkisel olarak böyle bir "hassasiyet" geliştirmiş de olabilirdi: Sıhhiye "heyetimiz Trabzon'da Amerikan ve Yunan Salib-i Ahmer'inin yardımlarıyla Hıristiyan ahaliden bir kişinin bile yurtsuz ve sefil kaldığını görmemesine mukabil, ... binlerce muhacir Müslümanın aç ve sefil sokaklarda yatıp kalktıklarını ve maişetlerinin ... gübrelerin içinden ayırdıkları arpalara ve (domuz lahanası) tesmiye ettikleri bir nevi nebata münhasır kaldığılnıl ... müşahede etmiştir." Aynı şekilde, "Amerikan muavenet komisyonunun ... Müslüman darüleytamını ziyaret bile etmek istemediklerinlden heyetl ..."[26] da ilave edilir. Ancak aşhanelerin buna rağmen kapatılmış olmaları, başka olasılıkların dikkate alınmasını gerektirir.

D. HA kaynakları İttihatçıların önceliklerine göre tahsis edilmiş olabilir mi? Cemiyetin mütareke öncesi İT ile olan organik bağı ve 1919'dan sonra Teceddüt, vs. içinde örgütlenen İT

çok faaldiler. Dr. Esat İstanbul'daki Kars Milli Şura hükümetinin temsilcilerinden biri olmasının yanı sıra, Hilal-i Ahmer ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyetinde (daha sonra Milli Kongre'de) de faaliyette bulunuyordu. Tevfik Rüştü ve Adnan Teceddüt Fırkası'nın üyesiydi. Adnan ile Esat ayrıca İttihatçı yeraltı örgütü Karakol Cemiyeti'ne de üyeydi."[30] "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 21 Aralık 1918'de meclisin fesh edilmesiyle ... İstanbul'daki bazı cemiyetlerle ilişki lkurmuş;l .... 'Vatan Cemiyeti' adıyla bir .. teşkilat kurlullmuş ve cemiyetin başına İHA murahhasıl Dr. Besim Ömer Paşa ... seçlillmişti. İToplantılarınal Müdafaa-i Milliye, Hilal-i Ahmer, Türk Ocağı ve Selamet-i Amme cemiyetlerine mensup kimseler ile Darülfünun Komitesi'nden bazı murahhaslar ve bazı basın mensupları iştirak etmiştir."[31] HA, geniş bir ağın parçasıydı.

Adıvar, Ankara'ya geçtikten sonra, anlaşılan, alıcı ve dağıtıcılar değiş-

İstanbul'da... 1921'de... "zavallıların pek azı, günde 400 gramlık birer tayın alabiliyor; şehrin çok yakınlarındaki ... göçmenlere, her ay, aile başına ancak iki veya üç kilo fasulye, pirinç veya un verlil]ebiliyor.... önümüzdeki kış mevsiminde ölecek olan, ölmeleri kaçınılmaz olan yüz bin insanın ... bulunduğunu bilmek ... insanın içinde, acıma da değil, isyan duygusu uyandırıyorldul."

... bu müessesenin ihtiyacatının teminini deruhte eylemiştir."[23]

İstanbul'daki aşhanelerin bulunduğu semtler, sakinlerinin gelir düzeyi kadar cemiyetin etnik tercihlerini de gösteriyordu.[24] 15 Mart 1336 [1920] tarihinde Ticaret&Ziraat Nazırı başkanlığındaki müfettişlerce[25] düzenlenen ve aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz raporun aşhanelerle ilgili kısmında, "... 40 bin küsur erbab-ı ihtiyaca üç sene zarfında ceman 30 milyon porsiyona karib aş verilldiği vel ... aş tevziyatı hususunda cins ve mezheb tefrik etmeldiğil" söylense de, "bu nüfusun 34,738'i İslam 2501'i Rum 298'i Ermeni 304'ü Musevi ve dördü İtalyandan mürekkeb oldığıı kadrolarının yurtdışı faaliyetlerini mali yönden desteklediği iddiası bilinmektedir. Ocak 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda belirtildiği gibi, başta Esat (Işık) Paşa olmak üzere, İT'nin[27] mütarekeden sonra İstanbul'da kalan ve çoğu doktor olan önemli isimleri, aynı zamanda HA'in de önde gelen üyesiydiler. Darülfünun hoca ve öğrencileri düzenli aidat veriyordu.[28] Cemiyetin, bu üyelerden, Talat Paşa'nın özel doktoru Adnan (Adıvar) Bey'in elindeki özel bir şifre ile yabancı ülkelerle temasa geçtiği ve gizli ödemeleri, HA'in hazinedarı Tevfik Rüşdü (Aras)'ın yaptığı söyleniyordu. Cemiyet, panislamist bir propaganda/oluşuma destek sağlıyordu.[29] "Üçü de siyasi olarak miştir: Cami (Baykurt/Baykut) Bey, Adnan'ın İstanbul'dan beraberkaçtığı kişidir."[32] "Eski bir İttihatçı olan" Cami, Dahiliye Vekili olarak eleştirilere maruz kalınca, TBMM'nin İtalya mümessili olarak 1920 ortasında Roma'ya gönderilmiş[33] ve muhtemelen Ankara hükümetiyle yurtdışındaki İttihatçı kadrolar arasındaki kaynak paylaşımını yönetmiştir: Viyana'da bulunan Enver'e çekilen 2 Kanun-ı Sani 1921 tarihli telgrafta, "Cami Bey ... 3 milyon (lira) üzerine Anadolu'dan bir çek getirmiş. ... Bolşevik Sefiri Litovinof'a vermiş. Roma'dalkil şimdiki halde bulunan Vekil şifresini bile hallememiş. Binaenaleyh on paraları yok. Hep bizden rica ediyorlar." bilgisi verilmektedir.[34]

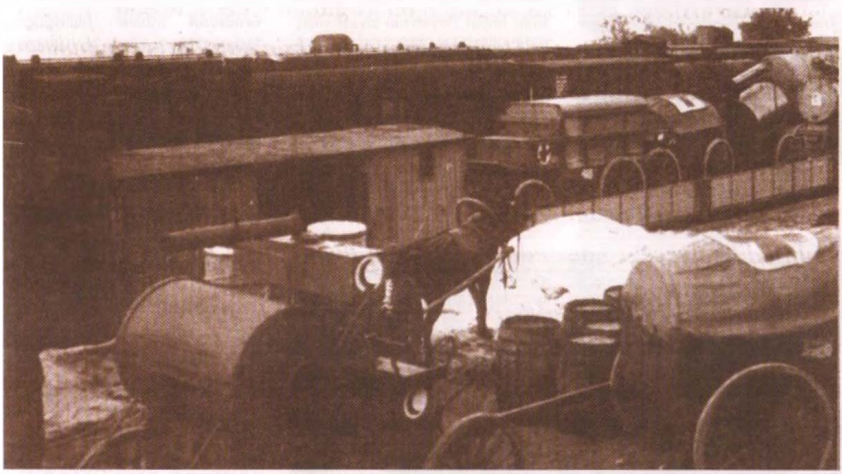
Cami Bey Roma'ya geldiğinde, o sırada orada olan elçi Galib Kemali ile "birlikte çalışma"larına karar verilir.[35] Kemali'nin Roma'daki statüsü belirsizdir. Ali Kemal'in Mayıs 1920 tarihli yazılarına göre, "sırf o Ziraat konferansını da hükümetimizi temsil eylemek için ... 200 frank tahsisatla Floransa'ya gönderilmiş .. halbuki Roma'ya kapağı atmış, Osmanlı sefaretini açtırmış, kendisine fuzuli bir surette elçi unvanını vermiş, hükümetten aldığı bu tahsisat sayesinde İtalya'da kalarak Kuvvayi Milliye lehinde şanlı bir propagandaya girişmiştir."[36] Aslında Kemali, o dönemde Avrupa'daki birçok İttihatçı gibi, 1919 Ağustosu'ndan beri, kendi ifadesiyle, "Babıaliyi gayrı resmi temsil vazifesiyle" propaganda faaliyetleri yürütüyor, maksada yönelik "kitaplar" yazıyor, gazetelere beyanat veriyordu.[37]

Muhtemelen Ali Kemal'in yazıları üzerine, İstanbul'dan gelen tahsisat kesilir[38] ama Kemali 1921 Haziranı'na kadar İtalya'da kalır. Kemali, Cami Bey'in yerine gelen Celalettin Arif'le HA nam-ı hesabına özellikle Hint Müslümanlarından toplanan yardımın, İT kadroları ile Ankara arasındaki paylaşımı konusunda önemli bir ihtilaf yaşamıştı.[39] 2 Ekim 1921 tarihli telgrafta, Kemali "her iki tarafı gözetmekle beraber pek müteferrit" biri olarak tanımlanır.[40] Roma'daki Kemali ve Cami'ye, İsviçre'den gelen eski nazır Cavid Bey'in katıldığı, iane konusunda üçünün ortak çalıştıkları ve nakdiyi ayniye tercih ettikleri anlaşılmaktadır.[41] Ankara hükümeti, Rıza Nur'un "Roma Klübü" olarak adlandırdığı bu grupla daha sonra ilişkisini kesmiştir.[42]

İİA ile İT kadroları arasındaki ilişkinin başka bir kanıtı, cemiyet kimliklerinin, İttihatçılarca paravan olarak kullanılmasıdır. Mektuplarında da yazdığı gibi, "Muhammed Ali Sami" mahlası ve Hilal-i Ahmer delegesi kimliğiyle, Enver, yanında Bahaeddin Şakir ile birlikte, 10.10.1919'da Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne gizlice geçmek istemiş, ancak uçak Litvanya'da zorunlu iniş yapınca tutuklanmıştır.[43]

Son kanıt, Bern'deki bir İngiliz diplomatının, Almanya ve İsviçre'deki İttihatçılara dağıtılmak üzere, iki HA görevlisinin İsviçre'ye 400,000 Osmanlı lirası getirdiğini Londra'ya bildiren raporudur.[44] HA raporlarında bir hayırseverlik örneği ve "başarı öyküsü" olarak sunulan, bu takibi zor olaya burada değinmeyeceğiz.

Bu veriler bile, işgal güçlerinin elinde, cemiyetin, maddi kaynaklarını ve uluslararası kimliğinin yarattığı koruma kalkanını tanımlı amaçları dışında kullandığı yönünde şüphelenmeye yetecek kadar ipucu olduğunu gösterir. Nitekim muhtemelen bu faaliyetleri engellemek için, "15 Mart 1920 gece yarısından sonra saat ikide .. Hilal-i Ahmer'i otuz kişilik bir [İngiliz] ... müfrezelsil işgal etmiş. ... Telefonlar koparılmış, kağıtlar paramparça edilmiş, uyuyan hademelerin başına tabanca dayayarak Dr. Adnan'ın nerede olduğunu sormuşlar. Dolaplar hatta kağıt sepetleri bile aranmış... Hilal-i Ahmer binası altüst olmuş."[45]

Almanya'dan Hilal-i Ahmer Cemiyeti ambarına gelen eşyalar.

Cemiyet ile İT kadroları arasında, yurtdışında böyle bir ağ söz konusu iken, Yunan işgali sonrasında, Anadolu'daki bağlantılar da "güncellenmiştir". Yunan ilerleyişine karşı toplanan kongreler sırasına göre Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir'dir. Trabzon'u hariç tutarsak, bu merkezlerle aşhane açılan yerler arasındaki koşutluk önemlidir. Ege direnişini örgütleyenler, HA'in de desteklediği İttihatçı kadrolardır.[46] Alaşehir Hareket-i Milliyye Redd-i İlhak Heyet-i Riyasetine 21.12.1335 [1919]'de gönderilen bilgide, "... mücahidin aileleri için ... muhacirin tahsisatından yardım edildiği ve Hilal-i Ahmerce de muavenet edileceği ...", Eskişehir'e 7.4.1336[1920]'da gönderilen bilgide, "... Hilal-i Ahmer Alaşehir sertabibi ... vedaatıyla lemanetiyle 2500 liranın Eskişehir Heyet-i Merkeziyyesine gönderildiği ..."[47] bildirilir. Yukarıda sözü edilen teftiş raporuna göre,

Cemiyet Merkez-i Umumisi tarafından verilen kararlarla, "... 335 [1919] senesi zarfında 1. Trabzon 2. Erzincan 3. Erzurum 4. Akhisar 5. Nazilli 6 Alaşehir muavenet ve imdad heyetleri [ne] ... 321,500 lira miktarında tahsisat [ta]" edilmiştir.[48] Bu, İstanbul aşhanelerinin yıllık kaydi masrafının beş katıdır.

Benzer şekilde, elimizde cemiyetin Trabzon'daki örgütü ile eski İT kadroları arasındaki ilişki konusunda da bazı ipuçları vardır: 334 [1918] senesi Eylülü'nde "Nemlizade Hacı Osman Efendinin riyasetinde teşkil eden [Hilal-i Ahmer] Heyet-i Merkeziyesi[n] ... 336 [1920] senesi Teşrin-i Sanisi'ne kadar bila-ikata ifa-ı vazife eylemiştir, 336 senesi Kanun-ı Evvel'inde Nemlizade Sabri Beyin riyasetinde[ki] ... heyet-i idare 338 [1922] senesi martına kadar ifa-ı vazife etmişler ve 338 senesi zarfında ... heyet idare-i idame ve idare-i faaliyet eylemiştir."[49] "... Nemlizadeler, ... vb. ... Trabzon eşrafının önemli bir kısmı koyu İttihatçılardandı."[50] [12.2.1919'da] Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurdular";[51] "... Nemlizadelerin evinde ... mühim bir toplantı yapılmış ve bundan sonra mülga İTC binasında da bir kongre aktedilerek, halkın süratle silahlandırılması karar altına alınmıştı".[52] Bakü Kongresinden sonra "... Enver Paşa, Halk Şura Fırkası programını Anadolu halkına götürebilmek ve Anadolu'da teşkilatlanabilmek için .... kilit nokta olan Trabzon'u seçmişti ... 1920 yılının ortalarına geldiğimize Trabzon adeta bir İttihatçı merkezi durumuna gelmişti."[53]

Cemiyet'in Trabzon'daki sıhhiye heyeti ile yerel teşkilatı arasında nasıl bir bağ olduğunu bilmiyoruz ancak 7.10.1919 tarihli bir gazete haberine göre, "İstanbul'daki bazı Ermeni gazetelerinin Hilal-i Ahmer Trabzon Sıhhi İmdat Heyeti'nin siyasi amaçlarla hareket ettiğine dair yayınları üzerine, İstanbul beynelmilel Salib-i Ahmer delegesi ... hazırladığı raporunda bu konudaki yayınların asılsız olduğunu belirtmişti."[54] Durum aslında daha farklıydı. Adı geçen delegenin beyanları, yukarıda söz edilen raporda değerlendirilmiş ama "katı ve sarih" bir fikir edinilememişti:

"Ezcümle Trabzon imdad heyetinin esliha ü cephane nakliyatında bulunduğu dahi geçen sene Trabzonda vuku bulan bir infilakın bu heyetle münasebetdar olduğu hakkında vuku bulan şayiatın hilaf-ı vaki olduğu Ermeni Patrikhanesinin talebiyle o vakit beynelmilel Salib-i Ahmer komitesi murahhası kont Düşambanın (?) mahallinde icra eylediği tahkikat ile tebeyyün etmiştir. ... Gerçi konsolosun *salif-el-arz* mektubunda izahat ve tafsilat-ı maruzatdan sonra "... bu müessese azalarının Müdafaa-ı Milliye heyetleri ile münasebet-i daimede bulundukları kabil-i imkan değildir. Efkar-ı umumide dahi İslam muhitine gelen bu heyet-i sıhhiyeye siyasi bir mahiyet atfedilmiştir. Fakat şimdiye kadar heyetin bu mahiyette ayan bir hareketine muttali [haberdar] olamadım' gibi bir fıkra da mevcud ise de esasen bu mahiyette ber gune hareketlerine muttali olamadığını sarihen beyan eden bu mülahaza heyet-i acizanemize bir fikr-i kati ve sarih ita edememiştir."[55]

Cemiyetin aşhane faaliyetlerini İstanbul'dan Anadolu'ya kaydırmış olması, muhtemelen direnişe ve İT kadrolarına destek vermek içindi;[56] ancak kesin sonuç için, diğer bölgelerdeki irtibatların da incelenmesi gerekir.

E. Son olasılık, İstanbul aşhanelerinin, üst otorite tarafından kapanmaya zorlanmış olmasıdır. Cemiyet, 1919 ve 1920 yıllarında dört kez denetlenmiştir:

"335 [1919] senesi ibtidasında .. maliye müfettişleri ... cemiyetin ibtida-ı tesisinden 335 senesi nısf-ı evvel nihayetine kadar geçen devreye ait malumat ve hesabat-ı umumisini usul ve kavaid-i mevzuu dairesinde tedkik ve teftiş eylemişler ... pek az zaman sonra Dahiliye Nezaretince mülkiye müfettişllerli ... teftişata memur edilmiş ve mumalleyhin de ... nazar-ı tedkikden geçen devreye aid muamelat-ı umumimizi ikinci defa olarak teftiş eylemişlerdir. Bunu müteakiben de ticaret ve ziraat nazır-ı esbakı Hüseyin Remzi Paşanın taht-ı riyasetinde ... bir heyet-i teftişiye meclis-i vükela kararıyla üçüncü defa olarak teftişe memur edilmişlerdir. ... maksadına vasıl için bir tarik-i kanuni bulmayan hükümet-i sakıta ziraat nazırı Cemal Beyin riyasetî altında ... dördüncü bir heyet-i teftişe ... muameletamızı inceden inceye tedkik etmek suretiyle iki ay kadar iştigal eylemiş ise de son zamanlarda azasının müstemirren vazifelerine devam etmemeleri yüzünden kendiliğinden inhilal etmiştir."[57]

Cemiyet, kendi raporlarında, Dahiliye Nezareti'nin "Hilal-i Ahmer Cemiyeti ahval ve muamelatında görülen bazı yolsuz ve nizamsız mu-

Hilal-i Ahmer çayhanesi.

arsivkizilay.org.tr

amelat ve devam eylemekte olan israfat"[58] savına yer vermez; mutad ve nizami olmayan bir tarzda teftiş edildiğini dile getirir.[59] Benzer biçimde, cemiyeti kendi raporlarından yola çıkarak değerlendiren birçok araştırmadaki iddia, teftişlerin, mütarekede uygulanan siyasi infazların devamı olduğudur.[60] HA, tıpkı İT bağlantılı "kardeş cemiyet"ler gibi siyaseten suçlanmıştır. "Donanma Cemiyeti'nin padişaha gönderdiği 20 Aralık 1918 tarihli tezkerede, 'bazı gazetelerin cemiyet aleyhinde garaz dolu yazılarına rağmen, Osmanlı Donanma Cemiyeti hiçbir zaman siyasetle meşgul olmamıştır ... cemiyette vazifesini kötüye kullanmalar ... olmadığı müfettiş raporlarıyla pekiştirilmiştir' savunması[61] işe yaramamış; Osmanlı Donanma-ı İane Cemiyeti emvaline el konulmuştur. Benzer biçimde, Ali Kemal'in "ekseriyetle İttihad ve Terakki kitlesinden kopup ayrılan, bir hamiyet cemiyeti olarak tanınmış olan bu kitlenin iç-

2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin taşra ile vaki-i muamelat ve münasebeti ve nizamname-i esasi ve dahiliyesine muhalif olarak harice muavenet edip etmediği

3. Hilal-i Ahmer memurin ve müstahdeminin nisab-ı lazımında fazla erzak olub olmadığı

4. Hilal-i Ahmer memurin ve müstahdeminin Hilal-i Ahmer anbarlarından herhangi bir suretle erzak alıp almadıkları

5. Hilal-i Ahmer anbar ve depolarının derece-i kifayet ve intizamla mevcud eşyanın suret-i muhafazası

6. Hilal-i Ahmer'in araba ve otomobil gibi vesaiti mikdarıyla bunların suret-i vech-i istimali

7. aşhaneler

hususatından ibaret[tir] ..."[64]

meşru ve yüksektir: "Hal-i hazırda ... müstahdem ve memurin maaşat ve tahsisatı ve ücurat-ı seneviyyeleri 51.171 liraya baliğ olmakta ... adi bütçesi varidat-ı seneviyyesinin birkaç

Celal Muhtar [Özden].

Akgün/Uluğtekin.

HA ile İT kadroları arasındaki ilişkinin başka bir kanıtı, cemiyet kimliklerinin, İttihatçılarca paravan olarak kullanılmasıdır. Mektuplarında da yazdığı gibi, "Muhammed Ali Sami" mahlası ve Hilal-i Ahmer delegesi kimliğiyle, Enver, yanında Bahaeddin Şakir ile birlikte, 10.10.1919'da Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne gizlice geçmek istemiş, ancak uçak Litvanya'da zorunlu iniş yapınca tutuklanmıştır.

yüzündeki menfaat ve şekavet şirketinin çehresi ..."[62] gibi ağır ifadelerle eleştirdiği Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de mütarekede kapatılmıştır. Buna karşın, evrensel misyonundan ya da görece temiz sicilinden olsa gerek, Hürriyet ve İtilaf 1919'da programını hazırlarken, "Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin ... lağvedilmesi fikrinde ..."[63] olmasına rağmen, HA'in en fazla teftiş ve tahkikt düşünülmüştür.

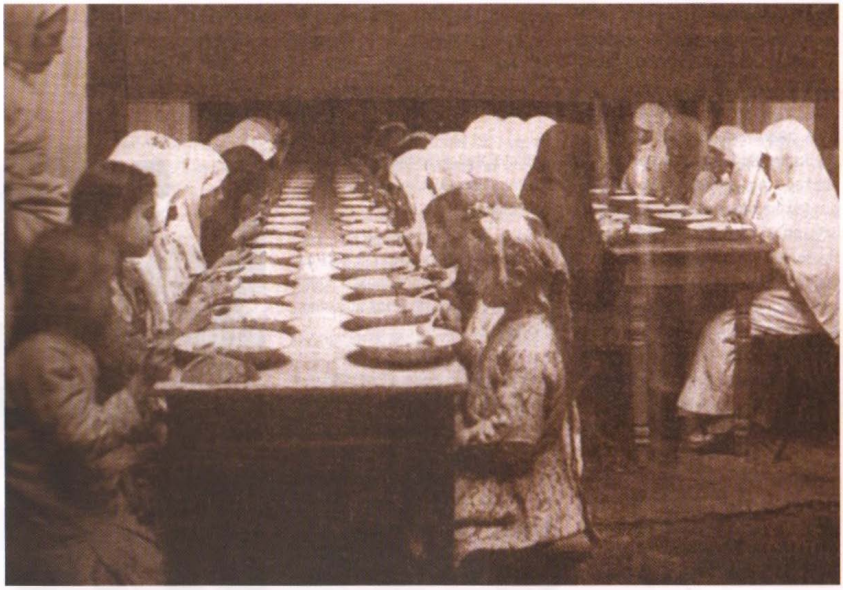
Cemiyet hangi açıdan teftiş edilmiş ve ne tesbit edilmişti? Verilen emir doğrultusunda incelenenler,

"1. Hilal-i Ahmer kasaları muhteviyatının nukud-ı mevcudesi ve ziraat-i ayniyye

Bu yazı açısından önemli bulgular şunlardır:

i. Cemiyetin ihtiyat sandığında, cemiyetin işleyişi ile ilgisi olmayan Türk Yurdu derneğinin emrine yazılmış çeklerin bulunması gibi, aşhane kaynaklarından da "merkez-i umumi azasından ve memurinden bazısına tertib-i harcırah ve bazen de Hilal-i Ahmer'le hiç ilgisi, münasebeti olmayan kimselere de ezcümle gazete idarehanelerine odun, kömür, şeker gibi levazım verilmiş olduğu görülmüştür."[65] Aşhane kaynakları, Cemiyet'in "rabıta"sına akmaktadır.

ii. Cemiyet çalışanlarının maaşları, gelirleriyle kıyaslandığında gayrimisli nisbetinde maaş almakda[dır] ..." "Ayrıca nizamname-i esasisinin 32. maddesi mucibinde merkez-i umumi azasının memuriyetleri fahri olmak lazım gelirken katib-i umumi [Adnan]a şehri 10 bin, müfettiş-i umumi [Celal Muhtar]'a şehri 6 bin kuruş tahsisat verildiği görülmüşdür ki nizamnameye muhalif olmasına nazaran şayan-ı tecviz değildir." Ayrıca, Merkez-i Umumi azasına maliyetin altındaki fiyatlarla erzak satılmaktadır: "merkez-i umumi azasına tevzi edilen erzak gerçi maliyet fiyatında yüksek bedel ile füruht edilmekde ise de satış fiyatları işbu malların piyasadaki fiyatından pek dun [düşük] olduğundan başka mağazada erzak maliyet fiyatından da dun bir bedel ile satıldığı görülmüştür."[66]

İstanbul muhtacın ve muhaciri için kurulan aşhanelerden biri.

Akgünfi/Uluğtekin

iii. Aşhane işletmeleri birçok açıdan sorunludur: Hijyene dikkat edilmemekte,[67] kasti olmasa bile gelişigüzel davranılmakta, aşhaneye kayıtlı olanlar arasında şehremaneti işçileri ve cemiyet hizmetlileri bulunmakta, cemiyetin dağıttığı sanılan kibritler piyasada satılmaktadır.

Böylece, aşhanelerin hem işletme maliyeti artmakta[68] hem de gerçek muhtaçlara hizmet götürülmemiş[69] olmaktadır. Teftiş heyeti, bir yandan bu koşullarda sürdürülebilir olmamaları, aynı zamanda da idamelerinin amaca uygun olmaması nedeniyle aşhanelerin lağvedilmesini önermiştir: Cemiyet'de "israfat ve sui-istimalata meydan verildiği anlaşıldığı ve hal-i harbin nihayet bulması hasebiyle Hilal-i Ahmer'in faaliyet ve muamelatının hadd-i aslına ircaı ve memurin ve müstahdemin kadrosunun hadd-ı asgariye tenzili ve nizamname-i ahkamına mugayir olarak verilmiş bilcümle maaşat ve tahsisatın kati ve badema erzak itasının suret-i katiyede meni ve bedelat-ı hakikisinden dun fiyatlı verilmiş olan erzak ve eşya-i aşhani bakiyesinin müsebbiblerine tazmin ettirilmesi ve aşhanelerin ahval(?) ve işkal-i [zorluk] hazıreleriyle idamesi muvafık olmadığından müdavimin içinde akvat-ı yevmiyelerini [günlük yemek] tedarikden aciz oldukları gad-el-tetkik [inceleme sonrası] anlaşılacak malulin ve (?)in suver-i saire ile [başka şekilde] esbab-ı muayişetleri temin edildikten sonra ilgası muvafık bulunduğu heyet-i teftişe müdüriyet-i umumiyesinden ... ifade kılınmışlıtır]."[70]

iv. Bu kayıplara, Eskişehir'e ihtiyacın ve teamülün üzerindeki miktarlarda aktarılan nakit de eklenmiştir: Maliye müfettişi Corci Bey, "münferid mütalaasında ... Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 335'de 150 bin ve 336'da 97 bin lirayı defaten Eskişehir'e irsalin[de]" anlaşılmayan hususlar olduğunu belirtmektedir.[71] İlk olarak, "331 [1914] senesinden beri merkezden Eskişehir'e vuku bulan irsalat-ı nakdiye hiçbir zaman 20 bin lirayı tecavüz etmemiştir. İşbu nukud dahi peyderpey mübayaat icrasına lüzum görüldükçe gönderilmiştir." Ayrıca 335 senesi "zarfında ... vuku bulan sarfiyat ve mübayaat 67bin küsur liradan ibaret olmasına, işbu sarfiyat ve mübayaat da bir defada vuku bulmadığından ... 150 bin liranın da defaten gönderilmesine lüzum yok idi. Bu paranın peyderpey mübayaat vuku buldukça ve mübayaat için kafi gelebilecek mikdarda gönderilmesi daha doğru olur idi. ... 336 senesi ibtidaına devr olunan mevcud sandık 147,169 liraya baliğ olduğu halde Mart 336 tarihinde tekrar 97,000 lira gönderilmiştir. ...147 bin küsur lira mevcud iken tekrar 97 bin liranın defaten gönderilmesi yine baladaki tenkidatı mucibdir. Gerek 335 ... gerek 336 senesi zarfında [Eskişehir'de] icra olunan ... irsalat ve mübayaat ve nukudun suret ve mahal-i sarfları hakkında sari bir mütalaa arz etmek kabil olamamaktadır."

[T ve bağlı cemiyetler 1919'un başında mercek altına alındıktan sonra nakit muhtemelen banka ile gönderilememiş; her iki meblağ da "... Tahsin bey namında bir mutemede tevdien irsal edilmiştir." Bu yola başvurma nedeni, anlaşılan, cemiyete sorulmuş; cevaben, mütareke koşullarında nakde el konulma tehlikesi gerekçe gösterilmiştir. Corci Bey gerekçeyi çürütür: "İhtiyat kasasında böyle mühim bir meblağın taht-ı tehlikeye girmesi ihtimali melhuz bulunmuş olsa idi cemiyetin dört yüz küsur bin lira sermayesinin muhafaza bulunduğu yerde yani Bank-ı Osmani kasalarına

tevdii en evvel hatıra gelebilecek bir tedbir olması lazım gelir idi." Üstelik cemiyet, "zayıf bir endişeden dolayı pay-i tahtından kurtarmak istediği bir parayı başka bir takım muhatara ve tehlikelere ika etmiş oldu. Filvaki cemiyetin Eskişehir murahhası İsmail Besim Paşaya hadsiz bir ... itimadı olabilir. Bundaki derece-i isabet ayrıca cay-ı lyerl mülahaza olmakla beraber ancak mumaileyhin yollarda taarruza veya şimendüferin bir kazaya uğrayabilmesi ihtimaliyatı da" vardı.

Anlaşılan, cemiyetteki bu türden usülsüzlükler mütarekeden sonra ve teftişler sonucunda görünür hale gelmiştir. "Yolsuz ve nizamsız muamelat ve devam eylemekte olan israfat" (ile ilgili şüpheler) o kadar endişe vericidir ki, Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10.7.1336 lı920l tarihli yazıda, Bahriye Nazırı Seyid Paşa'nın murakıb tayin edildiği bildirilir ve "hükümetin cemiyetler üzerindeki son murakebesine binaen cemiyet-i mezkure muamelatının murakebe-i daimi tahtında bulundurulması ..." istenir.[12] Geç kalmış bir önlem olduğu düşünülebilir.

Bu gecikmiş tepki, İstanbul hükümetlerinin kasıtlı ihmalinin bir göstergesi de olabilir.[13] Anlaşıldığı kadarıyla, teftişler sırasında dahi, formaliteler nezaret bürokratlarınca elden geldiğince uzatılmış; teftiş heyetindekilerden bir kısmı görevlerini yapmaktan ve raporlara imza atmaktan imtina etmiş ve sonuç olarak, heyetler gereğince çalıştırılmamıştır.[14] Teftişler usulünce yapılsa, daha dramatik bulgulara ulaşılabilir veya önlemler zamanında alınabilir miydi?

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı kadarıyla, HA, bilmediğimiz bir tarihten itibaren, kaynaklarını, İT kadrolarının şahsi menfaatleri olmasa bile, siyasi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamış, 1919'da hesapları teftiş edilmeye başladıktan ve İT malvarlığına el konulduktan sonra, kaynaklarını bir taraftan yurtdışına, diğer taraftan Eskişehir ile, özellikle Yunan işgalinden kaçan ve Rus ricatı sonrası geri dönen Müslümanların yoğunlukta bulunduğu yerleşimlere kaydırmış ve belki de bu yardımlar/aşhaneler çevresinde bir Müdafaa-i Hukuk direnişi oluşturmaya çalışmıştır. Teftiş heyetleri bu aktarım kanallarını kesmek için, kabarık ve usülsüz harcamalar nedeniyle ayakta kalması artık mümkün olmayan aşhanelerin lağvını istemiştir.

Cemiyetin nizami olan/olmayan faaliyetlerini mütarekeden sonra İstanbul'dan Anadolu'ya ve yurtdışına taşıma projesi, belki de hükümetin cemiyetin İstanbul aşhanelerini teftiş bulguları doğrultusunda tasfiye etme isteği ile örtüşmüş ve her iki tarafın da arzu ettiği bir çözüm olarak çoğu Müslüman ahaliyi besleyen aşhaneler kapanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, "... kış mevsiminde ... ölmeleri kaçınılmaz olan" insan sayısı artmış; israf ve usülsüzlük nedeniyle azalan veya yurtdışına, Eskişehir'e/direnişe aktarılan kaynakların bedeli, Müslüman nüfus başta olmak üzere tüm İstanbul fukarası tarafından ağır ödenmiştir.[15]

Hanioğlu, İT'nin 1902 kongresinden sonraki dünya görüşünü, "realpolitik"e bağlı olarak göreli ağırlıkları değişen, Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık bileşimi bir düşünce olarak anlatır. Kendilerini bu referansla tanımlayanların İT'yi desteklediği, partinin de bu kitleyi esas/muhatap aldığı varsayılır. Oysa bu düşünce açısından ne bu bileşimin içeriği ne de muhatap kitle sabittir; içerik ve kitleyi güç olarak oluşturabildiği ve ihtiyaç anında seferber edebildiği gibi, gerektiğinde de feda edebilir. HA gibi bir hayır kuruluşunun siyasi hedefler uğruna insani amaçlarından sapması ve araçsallaşması gösteriyor ki, şartlar gerektirdiğinde, örneğin kendi varlığı asli hedefi haline geldiğinde, bu düşünce, sadece dışladıklarına kastetmekle kalmaz, kurucu unsurlarından da vazgeçebilir. "Esnek" yapısı, esas içeriğidir.

DİPNOTLAR

1 Jean-Claude Favez, *The Red Cross and the Holocaust*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 273-82. Sivillerin korunmasına ilişkin Cenevre Antlaşması, ancak 1949'da imzalanmıştır.

2 *1919-1335 senesinde münakid İçtima edenİ Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine takdim edilen 1330-1334 senelerine aid Merkez-i Umumi Raporu*, İstanbul, 1335, İbundan sonra *HA 1335*l, s. 38. Bu aşhanelerden 1334 "Kanun-ı Evvel nihayetine kadar 19,144,000 kab yemek tevzi olunmuştur" (age., s. 41).

3 *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından 1339 senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine takdim edilen (1335-1338) dört senelik devreye aİt rapor*, İstanbul, 1339 [bundan sonra *HA 1339*], s. 184

4 *HA 1339*, s. 102.

5 BOA.DH.UMVM 99/45.

6 *HA 1335*, s. 41.

7 Müminyıldıztaş, *Yaralı Payitaht: İstanbul'un İaşatı*, Yeditepe, İstanbul, 2010, s. 66-7.

8 Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, TTK, Ankara, 1991, s. 7 dn. 50.

9 *HA 1339*, s. 39-40.

10 *HA 1339*, s. 216.

11 Trabzon'da "sokaklarda müteharriren iskeletler bize deri ve kemikten ibaret kollarını uzatıyor ve her tarafı derin inliltileriyle dolduruyorlardı. Belde-i reis son zamanlarda açıktan sokaklarda olanların cesetlerini naklettirmeye belediye varidatının kafi gelmediğini ve her gün yüzlercesi belediyece kaldırılan bu cesetlerin miktar-ı hakikisinin ancak mezarcılardan öğrenilebileceğini söyledi." (*HA 1339*, s. 39).

12 Maşdellene Marx, *1921 İstanbul-1922 Ankara*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40. İşgal İstanbul'undaki zor koşullar için, Yıldıztaş'ın yanısıra, bkz. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim, İstanbul, 1994; Clarence Johnson, *İstanbul 1920*, TETT Vakfı, İstanbul, 2007; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.

13 İstanbul'da daha çok şayıda hayır kuruluşunun olduğu düşünülebilir, ama bunlardan "Dersaadet Fakirleri Himaye Cemiyeti, İstanbulperver Cemiyeti, Türk Fukaraperver Cemiyeti .... gibi gönüllü kuruluşların dactdi gelirleriyoktu." (Yıldıztaş, s. 66).

14 "Amerikan muavenet komisyonunun bu şehirdeki Rum ve Ermeni eytamhanelerine yirmibeşer bin liralık muavenette bulunduğu halde Müslüman darüleytamını ziyaret bile etmek istemedikleri ..." (*HA 1339*, s. 51).

15 Özel, s. 79.

16 İlüsnü Ada, *The First Ottoman Civil Society Organization in the Service of the Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent*, yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2004, s. 2-3; "... Müdafaa-i Milliye, Donanma ... ve Hilal-i Ahmer ... cemiyetlerinin de İT] fırka[sı]nın patronaj altına girdiğini belirtmek gerekir." (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I*, İletişim, İstanbul, 2009, s. 67).

17 "İktidar hayır derneklerini denetimi altına almaya, onları toplum üzerindeki kontrolünü artıracak araçlar olarak kullanmaya ve meşruluğunu sağlamlaştırmaya çalıştı" (Mehmet Beşikçi, *Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009, s. 52). Ayrıca bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet*, İletişim, İstanbul, 2002.

18 "Devletin, bu tehcir hareketlerinde Osmanlı Hilal-i Ahmeri'nin deneyiminden istifade edip etmediği hakkı olarak sorulur, ancak resmi Hilal-i Ahmer kaynaklarında buna dair herhangi bir malumat bulmak imkansızdır iki, bu durum soru ve şüphelere yol açar. (Ada, s. 74).

19 "Haskör de vuku bulan harik-i hanümansuzdan pek perişan halde kalan mesalbzedegana

muavenet eylemek üzere alet tertibinden 100 lira-yı Osmani itasına karar verilmiş ve bu kararın derhal icrası esnasında millet-i museviye hahambaşılığı canib-i alisinden.... birteşekkürname vürudeylemiştir"(Besim Ömer, *Hatıratımdan Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, yay. haz. İ. Hacıfettahoğlu, Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2007, ss. 212-23).

20 1912-13 senelerinde toplanan tane sıralamasında 31 vilayet içinde Diyarbakır 19. idi (Zuhal Özaydın, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnameleri*, yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1987, s. 143).

21 HA'ın 1914 bütçesi, 92,354 gelir ve 68,756 lira gider ile fazla vermiştir. (Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-25*, doktora tezi, AÜ İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989, ss. 95-6).

22 Bu yolla aynı zamanda belirli çevrelere kaynak aktarımı yapılmıştır: "Hilal-i Ahmer cemiyeti namına olarak garbi Trakya ahali-i müslümana ... tevzi edilmek üzere Edirne'den ihracı meclis-i vükelaca münasib görüldüğü işar buyurulan yirmi vagun mısır ile bir vagon tuzun mübayaası için Hilal-i Ahmer'in vesikasıyla Uzunköprü'ye gelen memur mübayaata başlamış ise de tahkikat ve istitlaat-ı mahsusa'ya nazaran bu mübayaat ... sırf seferberlik esnasında şunu bunu kazandırmak ve zenginleştirmek için gayrı meşru bir surette tarbik olunan usül-ı ihtikar ... olduğu ..." (BOA. DH.İ.ÜM 20-09/2-24).

23 *HA* 1339, s. 39-40.

24 "şehrin kesif ve fakir aileleriyle meskun olan Topkapı, Üsküdar, Eyüb Sultan, Fatih, Kasımpaşa, Hekimoğlu Ali Paşa semtlerinde müesses altı dairni aşhane ..." (*HA* 1339, s. 102).

25 Ticaret ve Ziraat Nazırı Hasan Rıfkı, maliye sermüfettişi Aram, mülkiye müfettişi Nedim, maliye müfettişi Corci, maliye müfettişi Tevfik Talat (BOA.DH.İ.ÜM 11-3/4-36, raporun 13. sayfası. Bu belgede hem nezaretler arası resmi yazışmalar hem de bilindiği kadarıyla, Türkçesi henüz yayınlanmayan teftiş raporları yer almaktadır. Bundan sonra Teftiş Raporu olarak anılacaktır).

26 Teftiş Raporu, s. 10.

27 Parti, bilindiği gibi, kendisini Kasım 1918'de lağvetmiş ve Teceddüt, vs gibi isimler altında varlığını sürdürmüştür.

28 HA murahhası Dr. Besim Ömer seçilmiş ilk Darülfünun eminidir (5.11.1919-16.11.1923). Darülfünun hoca ve talebelerin çoğu Fatih/Sultanahmet mıntıkası, Boğazlıyan kaymakamı Kemal'in cenaze töreni ve istenmeyen hocaların üniversiteden atılması için 1921-22'de yapılan boykota katılmıştır. Hedeflerden biri olan Ali Kemal'in İttihaçılarca kışkırtıldığını iddia ettiği boykotu, HA ekibinden ve o sırada TBMM'de bulunan Tevfik Rüştü ve Mahmut Esat'ın da içinde bulunduğu bir Ankara grubu desteklemiş; istifa etmeyen Ali Kemal ve Cenab Şehabeddin 3.9.1922'de, Darülfünun Divanı çoğunluk kararıyla azledilmiştir (Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi I*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 556-93).

29 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) Cilt I*, TTK, Ankara, 1973, s. 321; Fransız istihbaratının tesbiti için, bkz. Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK, Ankara, 1994, s. 123.

30 Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim, İstanbul, 2005, ss. 120-1. Eşine göre "Adnan, İT partisine hiç bir zaman yazılmamış olmasına rağmen partinin hürriyet sever idealisi sonuna önürünün sonuna kadar bağlı kalmıştır" (Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu (haz.), İstanbul, 1956, s. 20).

31 Bünyamin Kocaoğlu, *Mütareke'de İttihatçılık: İttihat-Terakki Fırkasının Dağılması (1918-1920)*, Temel, İstanbul, 2006, s. 134.

32 Adıvar (2004); Adıvar (1956), s. 26.

33 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt III, Remzi, İstanbul, 1992, s. 507; Bilal Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 84; Adıvar (2004), s. 74, 157.

34 Yamauchi, s. 137.

35 "Cami Beyin Ankara'dan gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'dan selam getirmesi ve birlikte çalışmamızın kararlaşması" (5.6.1920), Galip Kemali Söylemezoğlu, *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü Cildi*, Ülkü, İstanbul, 1953, s. 424.

36 Söylemezoğlu (1953), s. 365.

37 Söylemezoğlu (1951) s. 193-4, 320.

38 Söylemezoğlu (1951), s. 370.

39 "Cami Beyin yerine Roma'ya latanan Celaleddin Arif Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara heyet-i murahhasasından varid olan 26 Nisan 338 (1922 tarihli ... tahriratla] .... selef-i talileri Cami Bey tarafından irsal buyurulan hesap listesinde Hind Hilafet Komitesi tarafından Cemiyetimiz namına ita [olunan] ... 2000 İngiliz lirası [nın bir kısmının] galip kemali bey tarafından bizce malum olmayan bir cihete sarf ve tahsis" eylediği bildirildiğinden para geri istenmişti. (Ghalib Kemaly Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene, IV. Cildin Son Kısmı*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1955, s. 14-20, 166

40 Yamauchi, s. 137.

41 19.12.1920'de Hindistan Hilafet Komitesi'nin "İzmir muhacirleri için 4000 battaniye göndermek istiyoruz, bunları mı, parasını mı yollayalım?" sorusuna Galib Kemali "Cavid Bey ... Milli Hükümet mümessili Cami Beyle üçüncü istişareettikten sonra, tabii parasını göndermek muvafık olacağı cevabını" verir. (Söylemezoğlu (1955), s. 10-1; Söylemezoğlu (1953), s. 467). Oysa, HA'ın en azından savaş dönemindeki politikası, fiyatları yükseltmemek için iç piyasa tedarikçisi olmamaktır ("... piyasadan malalarak fiyatları bir kat daha yükseltmek veb u suretle halkın bir kısmına muavenet ederken diğer bir kısmının taşınsne tazyik etmenin yanlış teiakki olunması ...", *HA* 1335, s. 40).

42 *Hayat ve Hatıratım III*, İşaret, İstanbul, 1992, s. 73.

43 Yamauchi, s. 16.

44 31.3.1919 tarihli Foreign Office 371/4141/51394 belgesine dayanarak Yamauchi, s. 23.

45 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 66-7.

46 Bunlardan Hacım Muhittin Çarıklı için, bkz. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1967, s. 9-10 ve İbrahim Tahlakılıç için, bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Eşe'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tantakılıç) Bey*, TTK, Ankara, 1989, s. 366-7; genel bir liste için, bkz. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV, s. 233.

47 Tekeli&İlkin, s. 427, 507.

48 Teftiş Raporu, s. 2, 271.

49 *HA* 1339, s. 185.

50 Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık*, yüksek lisans tezi, KTÜ SBE, Tarih ABD, Trabzon, 2006, s. 20.

51 Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi, İstanbul, s. 176.

52 İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Milli Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1957, s. 12.

53 İsmail Akbal, *1919-23 Yılları Arasında Muhalif Kimliğiyle Trabzon*, AÜ SBE KYS&ABD, doktora tezi, Ankara, 2004, s. 273; Masayuki Yamauchi, *The Green Crescent Under the Red Star*, Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1991, s. 49.

54 Özel, s. 79.

55 Teftiş Raporu, s. 4.

56 Mülga bir partinin kadrolarının desteklediği örgütlenmeyi İlkin&Tekeli gibi Kocaoğlu da "sivil" diye adlandırır. "... İzmir ve Batı Anadolu'daki sivil örgütlenme, bir başka deyişle müdafaa-ı hukuklar, Türk Ocağı, Muallim Cemiyeti, ... gibi ittihatçıların etkin olduğu eskiden kurulmuş derneklerin büyük desteğini almıştır." (Kocaoğlu, s. 271).

57 *OHAC* 1339, 218-20; Akgün&Uluğtekin (2002), s. 270; Çapa, s. 22-3.

58 BOA.DH.İ.ÜM 11-3/4-36.

59 "Daha evvel iki maliye ve iki mülkiye müfettişi tarafından yekdiğerini müteakib teftiş gören ve bu babdaki raporlar mucib-i tereddüd ve iştibah hiç bir kaydı ihtiva etmediği halde, cemiyetimizin üçüncü defa olarak bir heyet-i mahsus-ı teftişiye karşısında kalması ve bahusus bu heyetin mutad olan tarza büsbütün muhalif bir şekilde daire-i nizamiyeziyeye duhul eylemeleri hükümetin kanuni vemüntefi fortjinali'munfali'olan hakk-ı murakabesini istimal arzusundan ziyade bir maksad-ı mahsusa matuf bulunduğu kanaatini vermişlerdir." (*HA* 1339, s. 218-9).

60 Cemiyet raporuna göre, "... devam eden ... üçüncü teftiş esnasında ... Anadolu ile muvasala ve muhaberenin inkıtaından evvel Eskişehir'deki murahhaslık teşkilatına mühim miktar nakid ve eşya irsal edilmiş olması, siyasi maksada atfedilerek hücuma başlıca vesile itti:haz edilmiştir. Bu hususda verdiğimiz izahat heyet-i teftişeden Nedim ve Tevfik Talat ve Aram Beyler tarafından kanaatbahş ikanaat vericil görülmüş olmasına rağmen maliye müfettişi Corci Bey bu hareketimize bir mana-i sebeb vermekten ve bunu saraahaten raporuna dere etmekten çekinmemiştir." (*HA* 1339, s. 219); Çapa, s. 23.

61 Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, Örgün, İstanbul, 2004, s. 319-20.

62 Nazım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 137.

63 Refik Halid Karay, *Minelbab İletmihrab*, İnkılap, İstanbul, 1992, s. 84.

64 BOA.DH.İ.ÜM 11-3/4-36.

65 Teftiş Raporu, s. 2, 7.

66 Teftiş Raporu, s. 6-7. Bazı tarihçilerce "Milli İktisat" olarak anılan genelgeçer bir "yöntem" olduğu anlaşılmaktadır: "Milli Kantarlar, Milli İthalat, Milli Mensucat, Milli Ekmekçiler şirketlerinin] ... hesaplarında ... yapılan incelemelerde, ... piyasada 300 kuruşa satılmakta olan tereyağının 19 kuruştan şirkete mal edildiği ve bu malların şirket yetkili ve çahşanlara bu fiyatlan satıldığı tespit edilmiştir." (Kocaoğlu, s. 205).

67 Teftiş Raporu, s. 11-2.

68 "İlhal-i Ahmer kuyud-ı hesabiyesine nazaran aşhanelerin yevmi masrafı 17,255 kuruşa baliğ olmaktadır. Ancak bu miktar maliyet fiyatı olub rakc-i hazırlı mukayese edildiğinde arada muhim bir farkın nazara çarpacağı şüphesizdir." (Teftiş Raporu, s. 12-3).

69 Aynı sayfa.

70 BOA.BEO 4643/348151.

71 Rakamların fikir vermesi açısından, 1914'te savışa girdiğinde imparatorluğun kasasında yalnızca 92.000 altın lira mevcuttur. (Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, AAM, Ankara, 1990, s. 152) ve örneğin cemiyetin 1333 bütçesi imdad ve muavenet tertibinden toplam 165,735 lira sarf edilmiştir. (*HA* 1335, s. 72).

72 BOA.DH.İ.ÜM 11-3/4-36.

73 "Bu son heyetin görevini fazla ciddiye almamasında Damad Ferid Hükümetinin yerine geçen hükümetlerin Milli Mücadele ve Kızılay'a karşı daha müsbet bakmaları etkili olmuştur demelebilir." (Çapa, 23).

74 Örneğin 1336'da "... azadan sıhhiye müdür-i umumisi Abdullah Cevdet Bey de raporun [hatamlı-i tanzimin]den evvel istifa eylemişl, hatta "Ticaret ve Ziraat Nezaret-i celilelerinde nazır-i sabık Cemal Bey efendinin sabık-ı riyasetinde mukaddimen teşkil eden komisyon ... mumaileyhinin ... vuku-u istifasına ve komisyon azasının vezaif-i asliyelerinin kesret-i işçokluğu hasebiyle komisyona devam etmemeleri ..." nedeniyle lillen dağılmıştır. Ayrıca nezaretler arasında yapılan yazışmalardan, teftişe konu ve Cemiyet'e ait olan, yarı ekindeki bazı hesap cetvellerinin muhataplarına ulaşmadığı anlaşılmaktadır. (BOA.DH.İ.ÜM 11-3/4-25). Bu önemli belgede atıl yapılan ve hesap cedvellerinin de içinde bulunduğu ekler, maalesef arşiv envanterinde yoktur.

75 Bu yazının ilk taslaklarının değerlendiren Sn. Etöz ve Sn. Akıncı'ya teşekkür ederim.

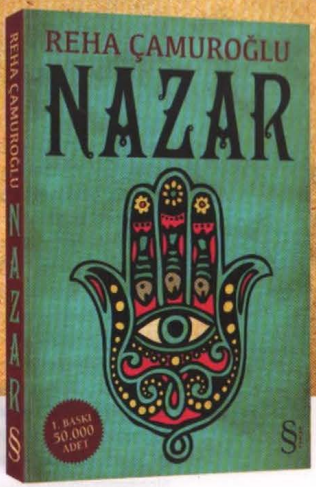
REHA ÇAMUROĞLU

NAZAR

Elini göğsüne götürdü sonra.
Daha önce nasıl olup da göremediğime
şaşırdığım bir şey asılıydı boynunda.
El şeklinde gümüsten bir kolyeydi bu.
Bir çocuk eli kadar vardı.
Göz tam da gözlerimin içine bakıyordu.
Uzun kirpikleri,bunun bir
kadın gözü olduğunu söylüyordu.
Ince bir deriyle boynuna asılmıştı.
Yavaşça çıkardı. Elinde tutuyordu.

"Buna Fatıma'nın Gözü derler," dedi.

Kadının Nazarı Değer

Kitap satılan her yerde!

EVEREST Ticarethane Sk. No: 53 34110 Cağaloğlu/İSTANBUL Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 512 33 78 e-posta: info@everestyayinlari.com www.everestyayinlari.com • twitter.com/everestkitap

1903 SİNEMATOGRAF İMTİYAZI

ÖZDE ÇELİKTEMEL-THOMEN

Osmanlı topraklarının sinemayla buluşması 1896 tarihinden sonrasına, II. Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde hazırlanan 1903 Sinematograf İmtiyazı, sinemanın siyasal iktidar tarafından kullanım fikrini somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Yürürlüğe girip girmediği konusunda kesin sonuçları olmamakla birlikte bu tür bir projenin belgelenmesi hem sinema tarihine bir katkıdır hem de Abdülhamid dönemi bürokrasisinin sinemaya bakış açısını yansıtması açısından önemlidir. Bu makalede 1903 Sinematograf İmtiyazı, öncesinde sinemanın tâbi olduğu yasal uygulamalarla birlikte sunulmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid.

TürkTarih Kurumu (D. 32, N. 11).

Osmanlı toprakları Aralık 1896'dan itibaren, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki ve Yıldız Sarayı'ndaki gösterimlerle birlikte Selanik'ten İzmir'e Mersin'den Şam'a kadar imparatorluğun dört bir yanında geç 19. yüzyılın yeni icadı sinemaya ev sahipliği yapmıştı.[1] Bu gösterimler, Batı Avrupa ve ABD menşeli gezici operatörler tarafından, çoğunlukla kentli seçkinlerin gittiği çeşitli tiyatro, kahvehane, bar ve benzeri mevsimlik eğlence mekânlarında yürütülmekteydi.[2] Sinemanın erken ve sessiz yıllarında imparatorluğun hiçbir yerinde bugünkü tabiriyle sinema salonu bulunmamaktaydı; ta ki 1908'de başkentte ve 1909'da İzmir'de açılan Pathé Sineması'na kadar...[3] Çoğunlukla İstanbul'da, gramafondan fotoğrafa çeşitli teknolojik yenilikleri Osmanlılara tanıtan tüccarlardan, fotoğrafçılıkla uğraşan zanaatkârlara kadar bazı girişimciler, Batılı mucitlerle ve dağıtım firmalarıyla yazışmakta ve filmlerin imparatorluğa getirilmesini sağlamaktaydılar.[4] Örneğin fotoğrafçı O. Diradaour 1896'da Louis Lumière ile irtibata geçip ardından Osmanlı okurları için sinematografla ilgili bir makale yayınlamıştı.[5] Bir başka fotoğrafçı, Theodore Vafiadis, Lumière Kardeşler'e ulaşmaya çalışmış fakat girişimlerinden hiçbir sonuç alamamıştı.[6] 1899'da imparatorluktaki ilk filmlerin yapımında emeği geçen tüccar Sigmund Weinberg, Yıldız Sarayı yetkilileriyle iletişime geçerek Sultan II. Abdülhamid'e bir sinematograf kataloğu sunmuştu. Weinberg "Memâlik-i şâhânenin" ve "ordu-yu hümayunun manzaralarını" sinematografla çekmek için sultandan izin istemekteydi.[7] İlk film gösterimlerinden tam 7 yıl sonra, modern teknolojinin sembolü sinema, siyasal, toplumsal ve kültürel bağlamdaki tesirleriyle merkezi iktidarın konjonktürüne girerek bazı yasal uygulamalara maruz kalmıştı. Bu bağlamda 1903 Sinematograf İmtiyazı, Osmanlıca adıyla "Memâlik-i Şâhânede Sinematograf Temâşa Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyyesi", Abdülhamid idaresi tarafından sinemanın imparatorluktaki faaliyet alanlarını, özel bir izinle, kurum veya kişiye vermek için kaleme alınmıştır.[8] Filmlerin yapımı, satışı ve gösterimi gibi kuralları belirleyen bu izin, iki taraflı olarak kabul edildiği takdirde resmiyet kazanabilirdi. Maalesef, imtiyazın herhangi bir kurum yahut kişilerce tatbik edilişine yönelik elimizde kesin bir bulgu bulunmamaktadır. Büyük bir ihtimalle rafta kalmış bir "proje" olarak 1903 Sinematograf İmtiyazı, benzer şekilde 1868'de Güllü Agop'a verilen tiyatro imtiyazı gibi oluşturulduktan hemen sonra yürürlüğe girmedi.[9]

Bu belge, Abdülhamid bürokrasisinin sinemaya bakış açısını yansıtması

bakımından mühim bir kılavuzdur. İmtiyazın oluşturulması sürecinde bilhassa Sultan II. Abdülhamid'in iktidar stratejileri odaklanılması gereken noktalardandır. 1903 Sinematograf İmtiyazı'yla, Sultan II. Abdülhamid kendi monarşik iktidar anlayışını yansıtmayı hedeflemiştir. İmtiyazın 2. maddesine göre, imparatorluk hakkındaki her türlü ilerlemeyi, önemli eserleri ve orduyu anlatan filmlerde sultanın halkı için yaptığı iyiliklerin ve hizmetlerin de gösterilmesi koşulu bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, filmlerle, Osmanlılar aydınlanabilecek ve sultanın kudretini kavrayarak ona itaat etmeleri sağlanacaktır. Ancak sultanın önizlemesi ve onayıyla erişebilirlik kazanabilen bu filmler, ayrıca sinemanın pozitivist ve ilerlemeci bir söylemle kullanımının arzulandığını göstermektedir.[10]

Abdülhamid dönemindeki (1876-1909) milliyetçilik ve emperyalizm krizleri, parlamenter rejim talep eden muhalif gruplar ve savaşlarla birlikte artan toprak ve nüfus kaybı, siyasal iktidarın çeşitli kanallardan meşruiyetini artırma yolları aramasına neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk, Benedict Anderson'un tabiriyle "hanedanlık devletlerinin fil hastalığına tutulmuş" ve nasibine düşen kültürel ve siyasal güçlüklere karşı savaşmaktaydı.[11] Bu yıllarda Tanzimat Dönemi'nin mirası, Osmanlılık (Osmanlıcılık) ideolojisi, dil, din, etnisite ve bölgesel farklar olmadan tüm Osmanlı unsurlarını, diğer ulus-devlet yönelimlerine karşı, bir arada tutmak için kullanılmaktaydı.[12] Bir başka ifadeyle, Osmanlılık bir Osmanlı ulusu yaratabilme hayaliydi.[13] II. Abdülhamid döneminde Panislamizm ile İslami bir nitelik kazanan Osmanlılık ideolojisi, imparatorluğun sürdürülebilmesi için bir çözüm olarak görülmüştü.[14] Bu ideolojinin uygulanması esnasında, siyasal iktidarın yeni devlet okulları açarak, imparatorluğun dinini, dilini ve kültürünü yaymaya çalıştığı gözlemlenmektedir.[15] Kültürün ulus yaratmadaki tesiri. II. Abdülhamid döneminde önemli olmaya başlamıştır. Bu bağlamda belli bir kültürün empoze edilmesi için elverişli olan sinema, sinematograf imtiyazlarında çok daha farklı bir renk kazanmıştır. Aşağıda imtiyaz maddelerinden görüleceği gibi, siyasal iktidar, sinemayla devletin belirlediği dil, umumi ahlak ve Osmanlı tarzı kıyafeti imparatorlukta Osmanlılık hissiyatını pekiştirmek için kullanmayı amaçlamıştır.

1903 Sinematograf İmtiyazı bilhassa siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda iktidarın gözetiminde filizlenirken, sinemanın çeşitli denetim ve kontrol yapılarına eklemlenme sürecinin adeta en somut ifadesi olmaktaydı. Osmanlı sinema tarihinin az bilinen bu veçhesi, aynı zamanda II. Abdülhamid döneminin pozitivist değerleriyle harmanlanırken sinematograf, siyasal iktidar tarafından, devletin ilerlemesi, öğrencinin terbiyesi, askerin eğitilmesi ve köylünün bilinçlendirilmesi için yararlanılması gereken teknolojik bir araç olarak ele alınmaktaydı. Bu noktaları incelemeden evvel, 1903 Sinematograf İmtiyazı oluşturulmadan önce sinemanın ne gibi yasal uygulamalara tâbi olduğuna bakalım.

ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SİNEMANIN DENETLENME ALANI

İmparatorluktaki ilk film gösterimlerinden Abdülhamid döneminin sonuna kadar film içeriği, gösterim koşulları ve teknik şartlar gibi çeşitli etmenler erken dönem sinemanın denetlenme sürecinin bir belirsizlikler sarmalında, adeta anlık karar ve uygulamalara bırakılarak idare edildiğini göstermektedir. Bu yıllarda erken sinema faaliyetleri ve filmler, bir yandan resim, fotoğraf ve kartpostal yayını, dağıtımı ve satışı gibi görsel kültüre bağlı normlar aracılığıyla idare edilirken, öte yandan tiyatro, konser ve varyete gibi performansların kapsamı dâhilinde düzenlenip denetlenmekteydi. Basın ve yayın alanlarındaki görsel malzeme kullanımı 1888 Matbaalar Nizamnamesi'ne göre ayarlanmaktaydı. Buna bağlı olarak Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü, Maarif Nezareti ve Güzel Sanatlar Akademisi her türlü resim, kartpostal ve fotoğrafın ruhsat dağıtımında farklı boyutlarda yetkili olan kurumlardandı.[16] Ancak bu yıllarda sadece sinema filmlerini, ayrı bir birim olarak, teftiş ve muayene eden resmî bir devlet kurumu yoktu. Abdülhamid yönetimi sinemayla benzeri etkinlikleri karşılaştırarak bu alanda oluşabilecek potansiyel "sorunlara ve zararlara" anlık çözümler bulmaya çalışmaktaydı.

Yerel yönetimler bağlamında, arşiv kayıtlarından belediye ve zabıta kuvvetlerinin film gösterimlerini keyfi uygulamalarla veya belirli bir standarttan yoksun olarak düzenlediklerini ve denetlediklerini takip edebiliriz. Gösterimleri yürüten gezici operatörler, elektrik kullanımından ruhsat alımına kadar belediye ve zabıta yetkilileriyle irtibata geçmekteydiler. Filmlerin yasaklanması çoğu zaman halktan gelen şikâyetlerle gerçekleşirken, çeşitli sahne performanslarını denetleyen sansür memurları, bazı film gösterimlerini münferiden yasaklayabilmekteydi. Örneğin, 1902'de Mersin'deki Manoli'nin gazinosunda, Sultan Abdülaziz'in at üstündeki suretini, diğer Avrupa liderlerinin tasvirleriyle birlikte, sinematografla teşhir eden operatör Dimitri mahalli polis tarafından durdurulmuştu.[17] Film gösterimi sultanın suretinin, bir gazinoda izinsizce teşhir edilmesinin

Sultan Abdülaziz'in at üstündeki tasviri.

Türk Tarih Kurumu (D: 56. No: 10-1).

gayr-i câiz bulunması gerekçesiyle Mersin Karakolu tarafından yasaklanmıştır.

Osmanlı sultanlarının resim ve fotoğraflarının kamusal alanda teşhirinin 19. yüzyılda özellikle Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz ile birlikte yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Abdülhamid döneminde Osmanlı hanedan üyelerinin suretlerinin fotoğraf ve resim olarak kullanımı (bayrak, saray, arma gibi diğer imparatorluk sembolleriyle birleşerek) idarenin gözetimi ve teşvikiyle gerçekleşmekteydi. Hatta Sultan II. Abdülhamid kendi suretinin kamusal alanda teşhirini yasaklamıştı.[18] Diğer yandan, "Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sahifelik yazı ile ifade olunmayacak siyasi ve hissi mânâları telkin eder"[19] ifadesiyle tanınan Sultan II. Abdülhamid, fotoğrafçılar aracılığıyla imparatorluktaki gelişmeleri ayrıntılarıyla kaydettirerek son derece geniş bir fotoğraf kataloğu oluşturabilmişti.[20]

Bir darbe sonrasında tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in 1876'daki sözde intiharı sonrasında, Abdülhamid yönetiminin büyük bir hassasiyetle Sultan Abdülaziz'in suretinin teşhirinin denetlenmesi veya yasaklaması olasıydı.[21] Dolayısıyla kamusal alandaki sultan imgesinin halk nazarında belli bir kutsallık taşıdığını kabul edersek ve bu imgenin zaman zaman "fantastik, masalsı bir anlatıyla" kurgulandığını görebiliriz.[22] Bu nedenle sultanların suretinin nerede ve nasıl teşhir edildiği merkezi ve yerel yönetim tarafından denetlenmekteydi. Aynı şekilde 19 Aralık 1895 tarihli bir jurnal yine sultanın suretinin korunmasıyla ilgilidir. Jurnale göre bir hafiyenin Sultan Abdülaziz'in fotoğrafını Harbiye Mektebi'nin kütüphanesinde bulması ve yetkililerin bu fotoğrafı senelerce kimseye göstermeden sakladığını öğrenmesi sultanın kutsallaştırılan imgesinin benzeri bir kaygıyla korunduğunu düşündürmektedir.[23]

Yukarıdaki örneğe dönecek olursak, gazinodaki film gösteriminin merkezi idarece tamamıyla yasaklandığını gösteren güçlü bir veri bulunmamakla birlikte Mersin'den merkeze yollanan jurnalde bu durum rapor edilmişti.[24] İlginçtir ki sansür uygulamalarının izini süren Serdar Öztürk, 1902'de Mersin'deki yerel yetkililerin müdahalesini imparatorlukta tespit edebildiği "ilk sansür çabalarından birisi olarak" kaydetmektedir.[25] Ancak bu noktada, Osmanlı arşivlerinde araştırmacıların kullanımına henüz açılmamış belgelerin de var olabileceği ihtimalini hatırlamalıyız. Kaldı ki Mersin'deki uygulamanın hâlihazırdaki genel sansür politikaları kapsamında, yerel güçlerin kararıyla gerçekleştiğinin altını çizelim. Neticede gezici sinemanın, Abdülhamid yönetimince kapsamlı ve merkezi bir sansür yasasına tâbi olmadığını vurgulamakta fayda var.

Sinema alanındaki benzeri keyfi müdahalelerin Dâhiliye'den Zabtiye Nezareti'ne kadar birçok devlet dairesinin kayıtlarında olduğunu arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Film gösterimlerinde yetkilileri ve operatörleri uğraştıran teknik bir mesele projektör için elektrik kullanımıydı. Kömürden gaza ve jeneratöre kadar çeşitli enerji biçimleriyle işleyen sinematograf vb. cihazlar için özellikle elektrik kullanımı gerektiğinde yetkili mercilerden ruhsat alınması zorunluydu. Bu bağlamda 1896'da Fransız Louis Janin'in film gösteriminde elektrik ve özel bir projektör lambası kullanım talebine, Fen Müşâvirliği tarafından yürütülen ayrıntılı ve uzun incelemelerden sonra izin verilmişti.[26] Başkent İstanbul'daysa bazı filmler, bir başka ifadeyle "teşhir-i caiz olmayan münasebetsiz manzara ve resimler" yasaklanırken, sansür memurları film afişlerini bile denetlemekteydi.[27]

Yukarıdaki örnekler ve daha niceleri, sinemanın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde yönetimin siyasal, toplumsal ve ahlaki kaygılarıyla hukuki, teknik ve idari ihtiyaçlarının, geçici ve döneme mahsus kararlar çerçevesinde oluşturulduğunu göstermektedir. Oysa 1903 Sinematograf İmtiyazı'yla Abdülhamid yönetimi, sinemayı tek elden, sistemli bir biçimde denetlemeyi hedeflemiştir. Bir başka ifadeyle, siyasal iktidar yerli filmlerin yapımından yabancı filmlerin satın alınmasına, çeşitli mekânlardaki film gösterim usullerine ve pratiklerine, filmlerin içeriğinin denetlenmesi ve düzenlenmesinden sinemanın siyaset, eğitim, askeri ve teknik amaçlar için kullanımıyla varolan boşluğu doldurmaya girişmiştir. Belki de Abdülhamid yönetimine göre ancak bu şekilde sinema, belli bir merkezden, kurumsal ve yasal bir çerçevede teftiş edilebilir ve filmlerin Osmanlı halkına iyi yönde tesir etmesinin yolları bulunabilirdi.

İmtiyazın 2. maddesine göre, imparatorluk hakkındaki her türlü ilerlemeyi, önemli eserleri ve orduyu anlatan filmlerde sultanın halkı için yaptığı iyiliklerin ve hizmetlerin de gösterilmesi koşulu bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, filmlerle, Osmanlılar aydınlanabilecek ve sultanın kudretini kavrayarak ona itaat etmeleri sağlanacaktır.

1903 SİNEMATOGRAF İMTİYAZI'NIN KAPSAMI

Tam 26 maddelik Sinematograf İmtiyazı'nın projektörlerden operatörlerin donanımına kadar teknik altyapıyla ilgili hususları, dahası sinema salonları, sinemanın ahlaki tesirleri, filmlerin içeriği ve sinemanın akademik, teknik ve askeri eğitim alanlarındaki rolüne odaklandığı görülmekte. Bu belge Abdühamid yönetiminin, sinematograf vb. aletlerin Osmanlı İmpartorluğu'nda kullanım hakkını 35 seneyle herhangi bir kurum veya kişiye vermeyi plan-

ladığını gösteriyor. Üstelik Sinematograf İmtiyazı, devletin geç 19. ve erken 20. yüzyıllardaki gündeminin siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyo-kültürel meselelerini bilhassa kültür politikaları ve siyasal hegemonya bağlamında farklı bir perspektifle yansıtmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, söz konusu imtiyaz maddelerinde, Osmanlılık ve İslam unsurlarının ve Sultan II. Abdülhamid'in monarşik iktidarının sinemayla bütünleştirildiği gözlemlenebilir.

Öncelikle imtiyaz kavramının kapitülasyonlarla (Osmanlıca adıyla *ahidnâme* veya *uhûd-u atîka*) karıştırılmaması gerektiğinin altını çizelim. 16. yüzyıldan itibaren yürürlükte olan kapitülasyonlar genellikle yabancı tüccarlara verilen, farklı devletlerarası "uzun mesafeli ticaretin ve ticaret yollarının denetimi" için düzenlenmekteydi.[28] İmparatorluktaki bazı imtiyazlar, aynen kapitülasyonlar gibi yabancı tüccarlara sağlanmaktaydı,[29] ancak Sinematograf İmtiyazı, din ayrımı olmaksızın, ilgili her Osmanlı vatandaşının başvurabileceği bir biçimde hazırlanmıştır. Belgede yabancı tüccarların bu imtiyaza başvurabileceğini gösteren bir madde bulunmamaktadır.

Ayrıca kapitülasyonlara bağlı olarak yabancı tüccarlar, Osmanlı mahkemeleri ve şer'i hukuka tâbi olmaksızın, elçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla etkinliklerini sürdürmekteydiler. Sinematograf İmtiyazı ise aksine çeşitli anlaşmazlıkların doğması halinde sadece Osmanlı mahkemelerinin yasal yaptırımlarına bağlı olacaktı.[30] Bunun dışında bu imtiyaz, Abdülhamid yönetimi için, aynen kapitülasyonlar gibi, sinema alanındaki uygulamalarda yönetilebilir bir yasal zemin sağlayabilirdi.[31] İlginçtir ki bazı tarihçilerin belirttiği gibi kapitülasyonlar, özellikle Batı Avrupalı devletlerin ve tüccarların ekonomik çıkarları doğrultusunda gerçekleşirken aynı zamanda bu devletler imparatorluğun siyasetinde de söz sahibi olmayı denemekteydi.[32] Sinematograf İmtiyazı'nın 17., 18., 19. ve 20. maddelerindeki Osmanlılık vurgusu, sinemanın oluşturduğu kültürel alanda

Sultan II. Abdülhamid'in Hamidiye Camisi'ndeki Selamlığı.

Türk Tarih Kurumu (D.124, N: 4-4).

siyasal iktidarın kendi meşruiyetini pekiştirme çabalarını ve dolayısıyla imparatorluğun ulus-devlet oluşumlarına rağmen sürdürülebilmesinin ideolojik altyapısını yansıtmaktadır. Bu maddeler, bilhassa Abdülhamid hükümetinin imparatorluğun siyasal çıkarlarını ve itibarını ön planda tutmaya çalıştığının net bir göstergesidir. Örneğin imtiyaz sahipleri tarafından kurulacak anonim şirketin adı yetkililer tarafından şu şekilde kararlaştırılmıştır: "Osmânlı Sinematograf ve Lanternmajik ve Menâzır-ı Muhtelife İrâe'si Şirketi".[33] Benzer bir uygulamayı teknik elemanların konuşma dilinden kurumlararası resmî yazışmalara kadar Osmanlı Türkçesinin kullanılması şartında da görebiliriz.[34]

İmtiyaz maddelerinin arka planında tekrar eden birkaç temayla karşılaşmaktayız, özellikle sinemanın teknik, ekonomik ve eğitim alanlarındaki kullanımı birkaç maddede farklı boyutlarıyla yinelenmekte. Teknik ekiple ilgili maddelere bakacak olursak Abdülhamid bürokrasisi Sinematograf İmtiyaz sahiplerinin "icâb eden mühendisler ve makinistlerden mâ-adâ käffe-i müstahdemîni tebaa-yi Osmâniyeden" seçmelerini temel kural olarak belirlemiş.[35] Demek oluyor ki, yabancı mühendis, operatör gibi teknik görevliler imparatorlukta sınırlı da olsa çalışabilecekken, diğer görevlilerin Osmanlı vatandaşı olması şarttı. Doğrudan Osmanlı ahalisiyle temas halinde olan görevliler, Osmanlıca konuşmak ve fes takmak zorundaydılar.[36]

İmtiyazın teknik alandaki kapsamına göre, sinema salonlarından diğer gösterim mekânlarına ve teknik ekibin özelliklerine kadar son derece ayrıntılı koşulların sıralandığı görülmektedir. 13. maddeye göre büyük şehirlerdeki gösterimlerin ancak özel binalarda ("husûsî mebânî", yani sinema salonu) yapılacağı vurgulanmaktadır. Yine imtiyaz sahiplerinin, kasaba ve köylerdeki panayır çadırlarında film gösterebilecekleri açıklanmaktadır. Ayrıca sinema salonları emlak vergisine tâbi tutulurken, panayırlardaki çadırlar kiralanabilecekti.[37] Şaşırtıcı olan, sinema salonlarının mimari zarafetine ve dayanıklı olma koşuluna değinen 14. madde dışında hiçbir maddede elektrik gibi çeşitli enerji türlerinin kullanımı, mekânların havalandırıl-

ması yahut olası yangın tehlikesine karşı ne gibi önlemlerin alınacağı belirtilmemiştir.[38]

Bilhassa 3., 4., 21., ve 24. maddelerde çeşitli ekonomik düzenlemeler açıklanmakta ve yerli yapımlarla yabancı filmlerin vergilendirilmesine ve vergi muafiyetine değinilmektedir. Ayrıca imtiyaz sahipleri, tüm masraf ve borçlar düştükten sonra, film yapımı ve gösterimiyle elde ettikleri gelirden % 10'unu Hazine-yi Celile'ye yahut Sultan II. Abdülhamid'in uygun gördüğü bir kuruma ödemekle mükellef olmaktadır.[39] Bunun dışında Sinematograf İmtiyaz haklarını alan kişi veya kurum, devlete "bir defalık on bin adet lirây-ı Osmânî vermeyi" kabul etmek zorundadır.[40]

Sinematograf İmtiyazı'yla, sinemadan mesleki ve akademik eğitim kurumlarında (okullarda, askeri ve ziraat alanlarında) faydalanmayı hedefleyen Abdülhamid yönetimi filmlerin, diğer eğitim yöntemleriyle birleştirildiği takdirde, yararlı ve işlevsel olabileceğini öngörmüştür. İmtiyaz sahipleri Sultan II. Abdülhamid'in onayını aldıktan sonra, Osmanlı ordusunun çeşitli dönemlerine ait birtakım askeri birliklerin "ta'lîm ve manevralarını resmigeçitlerini ve bâ-husûs avcılık, keşşâflık ve emniyet" gibi faaliyetlerini, ordunun stratejik görevlerine zarar vermeden kaydedeceklerdi. İmtiyaz sahipleri, bu filmleri haftada bir kez farklı askeri birimlerde ücretsiz göstermekle yükümlüydüler.[41] Ayrıca imparatorluktaki donanma ve itfaiye gibi kurumlar da bu gösterimlerden faydalanabilecekti. Fakat çok önemli bir koşulla: Tüm bu filmler Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid tarafından incelenecek ve içeriği uygun olmayanlar hiçbir yerde gösterilmeyecekti.[42] Orduya yönelik bu filmlerle, Abdülhamid yönetimi farklı kurumlar arasındaki bilgi ve deneyim birikimini paylaşmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda uzman ve eğitmenler için yeni bir pedagojik yöntemle, yani görsel bir aracın kullanımıyla, askerlerin mesleki gelişimi sağlanırken, iktidara sadık kalması arzulanan ordunun toplumsal birliği örgütlemesi ve imparatorluğu savunması beklenmiştir.

Ziraatla uğraşan köylülerin eğitimi filmler sayesinde, teknik ve bilimsel ilerlemenin ürünü olan pozitivist bir inançla yeni bilgi edinme yöntemlerine dâhil edilmiştir. 8. maddeye göre imtiyaz sahipleri, tarım alanındaki son gelişmeleri, çeşitli tarım araç ve gereçlerinin kullanımını, tavukçuluk ve diğer hayvancılık dallarına ait filmleri köylülere göstererek onların bilgisini artırmakla mükelleftiler.[43] Sinemanın sosyo-kültürel işlevi dışında, teknik eğitim ve mesleki gelişim alanlarındaki tesirlerini ön plana çıkaran bu anlayış aynı zamanda Abdülhamid yönetiminin sinemaya faydacı bir yaklaşım beslediğini düşündürmekte. Filmleri köylüleri kalkındırmak için kullanma niyeti, esasen imparatorluğu sürdürebilmek ve ilerletmek arzusunu da içermektedir. Benzeri söylem, Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'nün basın yönetmeliğinde imparatorluktaki "ticaret ve sanayinin ilerlemesi"ne yönelik yayın politikasından da takip edilebilir.[44]

"Medâris ve mekâtib ve Dâr-ülfünûnlarda şâkirdânın bazı ulûm u fünûnu kolaylıkla anlayabilmeleri ve böylece ta'lîm ve tedris-i ayânın usûl-i ittihâzı için imtiyaz sâhibleri ulum u fünûn-ı mezkûrenin harekât ve tatbîkatını musavver resmler tersîm ve tedârük edip onları sinematograf vasıtasıyla şâkirdâna istenildiği zaman hafif bir ücret mukabilinde irâe eyleyeceklerdir."[45]

10. maddenin belirttiği gibi, filmlerin kullanımı çeşitli okullarda bilimsel konuların öğrencilere kolaylıkla anlatılabilmesi için teşvik edilmektedir. Bu yıllardaki Abdülhamid okullarında bilhassa İslami unsurlar ön plana çıkarılarak Arapça, Kuran ve klasik Osmanlı tarihi dersleri verilmekteydi.[46] Ancak bu İslami zemin aynı zamanda Cezmi Eraslan'ın belirttiği gibi çağdaşlık anlayışını da barındırmaktaydı. Siyasal iktidar eğitim alanında sinematografın kullanımıyla "dindar ve gayretli" öğrencilerin "modern medeniyetin gerçeklerine göre" yetiştirilmesini hedeflemiştir.[47] Diğer bir taraftan imtiyaz sahipleri film gösterimiyle, genel sağlığı korumak, çocukların terbiyesini bozmamak ve aile hayatıyla ilgili "en nezih ve en mergub" olan filmleri sunarak genel ahlakı ıslah etmekle mesul tutulmuştur.[48] Aynı dönemde filmlerin pedagojik amaçlarla okullarda kullanımı Osmanlı'nın çağdaşı İran'da da görülmektedir. İran'da filmler okuma alışkanlığı, Batı tipi sofra adabı ve ebeveynlik gibi konularda model oluşturmak için kullanılmıştır.[49] Ancak 1903 imtiyazına göre, Osmanlı okullarında sinemadan yararlanılması müfredattaki doğa bilimlerinin öğretilmesiyle ilişkilidir. Arşiv kaynaklarından II. Meşrutiyet yıllarında ve sonrasında, Konya Sanayi Mektebi ve Dersaadet Polis Mektebi gibi birkaç okulda sinematografla eğitim amaçlı gösterimlerin başladığını öğreniyoruz. Fakat bu konuda elimizde Abdülhamid dönemine yönelik kesin bir veri bulunmamaktadır.[50]

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

İktidarı süresince, fotoğraftan hem propaganda hem de istihbarat aracı olarak yararlanan Sultan II. Abdülhamid aynı zamanda sinemadan mesleki ve akademik eğitim alanlarında faydalanmayı amaçlamıştır.[51] İştebelki bu nedenle 1902'de "sinematograf aleti vâsıtasıyla sahne-i temâşâ vaz' edilmekte olan resmlerin" raporunu alan sultan, Almanya, Avusturya, Çin ve Britanya gibi ülkelerin liderlerinin perdeye akseden görüntülerinden haberdardı.[52] Bazı kaynaklar Sultan II. Abdülhamid'in suretinin ilk kez 1905'te Yıldız Camii'nde filme alındığını gösterirken, yeni bulunan bir Pathé filmi sultanın 1908'de Hamidiye Camii'ndeki selamlığının görüntülendiğini kanıtlamaktadır.[53] Benzeri çabalarıyla Abdülhamid yönetimi, sinemanın imparatorlukta yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu yöndeki en büyük girişim ise 1903 Sinematograf İmtiyazı'nın hazırlanmasıyla başlamıştır. Bu imtiyaz, sinemanın siyasal iktidar tarafından kullanım fikrini somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yetkililer bu imtiyazla, erken dönem

film gösterimi, dağıtımı ve yapımının imparatorlukta düzenlenmesini, kontrolünü ve denetlenmesini hedeflemiştir. İmtiyazın oluşturulması esnasında siyasal iktidar, kendi ekonomik, teknik, yasal, toplumsal ve kültürel ihtiyaçlarına ve gerçekliğine göre çeşitli kaideler belirlemiştir. Fakat bu imtiyazın yürürlüğe girip girmediğini kanıtlayan bir bulgunun olmadığını hatırlarsak erken sinemanın kapsamlı ve merkezi bir yasal düzenlemeyle denetlenmediğini iddia edebiliriz. Topyekün sinema denetiminin olmadığı bu dönemde, bazı "muzır filmlerin" yetkililere şikâyet edilmesinden sonra, 1904'te Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü yeni bir karar almıştır: Gösterimler öncesinde filmlerin önizlemeye tâbi tutulması.[54] Neticede bir proje olarak 1903 Sinematograf İmtiyazı, Türkiye'deki sinema tarih yazımının Abdülhamid dönemini sadece "sansürcü dayatmalar" zihniyetine çekmesinin yanıltıcı olabileceğini sergilemektedir.

ÖZDE ÇELİKTEMEL-THOMEN
DOKTORA ÖĞRENCİSİ,
UNIVERSITY COLLEGE LONDON

1. İmtiyaznamenin Transkripsiyonu

Memâlik-i Şâhânede Sinematograf Temâşa Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyyesi. BOA,Y.PRK.AZJ. 46/16, (29/Z/1320), [Mart 29, 1903].

1. Memâlik-i hazret-i pâdişâhide umûmi mahallerde menâzir-i muhtelifeyi sinematograf ve lantermajik ve emsâli usûl ile irâe etmek imtiyâzı 35 sene müddetle ....'e ihsan buyurulmuştur.

2. İmtiyâz sâhibleri 'ahd-i celîl-i cenâb-ı padişahide vücûda getirilen mebânî -i cesîme ve âsâr-ı celîle ve terakkiyât-ı mâddîye ve kıt'ât-ı askeriyyeyi musavver resimleri memâlik-i şâhânenin köylerine varıncaya kadar kâffe-i nukatında ahâliye bir ücret mukabilinde temâşâ ettirilerek ahâliy-i merkumenin veliyyü'ni'met efendimiz hazretlerinin kâffe-i tebaası hakkındaki inâyetlerini ve şevket ü satvet-i pâdişâhîlerini idrâk ile tenvir-i efkâr-ı ubudiyyetkârâne eylemelerine sa'y edeceklerdir.

3. İmtiyâz sâhibleri imtiyâz fermân-ı hümâyûnun Babâlî'den kendilerine tevdî' kılındığı gün alınmak üzere zât-ı hazret-i pâdişâhının arzû buyuracakları müessese nâmına bir defalık on bin adet lirayı Osmâni vermeyi taahhüt ederler.

4. Meblâğ-ı mezkûrdan mâ-adâ imtiyâz sâhibleri hâsılât-ı gayr-ı safiye-i seneviyyelerinden temâşâhânelerin icâr ve vergileri ve me'mûrin ma'âşâtı ve resmlerin ahz-ü irâesi masârifi gibi masârif-i umûmîye ve sermâyenin fa'iz ve tesviye-i deyni çıktıktan sonra geriye kalacak hâsılât-ı safiyenin yüzde onunu hükûmet-i seniyyenin hisse-i âidâtı olarak hazine-yi celîleye yâhud zât-ı hazret-i pâdişâhının fermanı buyuracakları bir müesseseye takdim ve tevdî eyleyeceklerdir.

5. Bir eşkıya müsâdemesinin bir askeri manevrasının ve bir muhârebenin kâffe-i safahâtı manzûr-ı âlî-i cenâb pâdişâhî olmak ârzû-yı hümâyûn-ı şeref vâki' olduğu takdirde imtiyâz sâhibleri hâdisât-ı mezkûrenin vukû'undan evvel fotoğrafçılarını gönderip namüskûrâne ve bi-tarafâne fotoğraflarını aldıracaklar ve bunları saray-ı hümâyûn-ı pâdişâhiye arz ve irâe edecekler ve umûma veya hey'et-i askeriyye irâesi husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhi şeref taalluk buyurmadıkça mezkûr menâzır hiçbir yerde temâşâ ettirmeyeceklerdir.

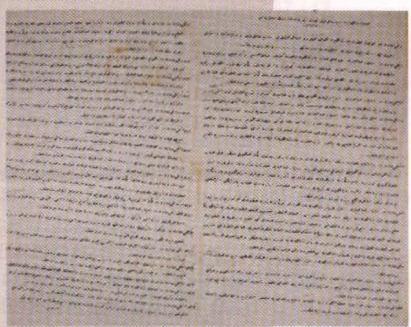
6. İmtiyâz sâhibleri efrâd-ı asâkir-i şâhânenin her türlü harekât-ı askeriyye hakkındaki görgülerini tezyid etmek maksadıyla efrâd-ı şâhâneden birinin edvâr-ı muhtelife-i talîmiyesini, sunûf-ı muhtelifiye mensub muhtelif kıt'ât-ı askeriyye-i şâhânenin ta'lîm ve manevralarını resmi geçitlerini ve bâ-husûs avcılık, keşşaflık ve emniyet hidemâtı gibi taibiye ve sferiyeye taalluk eden hidemâtını tab'a kelâl vermeyecek sûrette en şâyân-ı imtisâl kıt'alardan alınan fotoğraflarını canlı fotoğrafta tensip kılınacak mahallerde haftada bir defa bedava olarak asâkir-i şâhâneye temâşâ ettirecekler ve aynı usûlu bi-haseb-il meslek münâsibi vechile bahriye ve itfaiye asâkir-i şâhânesi haklarında dahi arz ve tatbik eyleyeceklerdir.

7. Sâir zamân ve mahallerde asâkir-i şâhânesi efrâd-ı ahâlinin verdikleri ücretin nısfıyla sinematograf temâşâ edebileceklerdir.

8. İmtiyâz sâhibleri zirâatın terakkiyât-ı ahiresini, âlât ü edevât-ı zirâ'iyenin vech-i istı'mâl ü hareketini hayvânat u tuyûra müteallik sanâyi-i zirâiyeyi, müşterek zahire anbarları usûlünü musavvir resimleri köylülere irâe ile onların tevsi-i ittilalarına hizmet edeceklerdir.

9. İmtiyâz sâhibleri hıfz-üs-sıhha ve terbiye-i etfâle ve hayât-ı âileye müteallik en nezih ve en mergub resimleri irâe ile ahlâk-ı umûmiyyenin istifâsına gayret edeceklerdir.

10. Medâris ve mekâtib ve Dâr-ül-fünûnlarda şâkirdânın bazı ulûm u fünûnu kolaylıkla anlayabilmeleri ve böylece ta'lîm ve tedris-i ayânın usûl-ı ittihâzı için imtiyâz sâhibleri ulûm u fünûn-ı mezkûrenin harekât ve tatbikatını musavver resmler tersim ve tedârük edip onları sinematograf vasıtasıyla şâkirdâna istenildiği zaman hafif bir ücret mukabilinde irâe eyleyeceklerdir.

1903 sinematograf imtiyazı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

11. Umûm-ı ahâliye hayât-ı sâ'iyane-i beşeriyyeyi irâe etmek üzere gerek memâlik-i şâhânede vücûda getirilen âsârın vech-i inşası ve gerek muhtelif makinelerin çalışmasını sinematografla sâha-i temâşâya vaz'olunacaktır.

12. İmtiyâz sâhibleri sinematograf nâm diğer bioscope ve lantermajik temâşâ ettiremedikleri mahallerde ve zamânlarda panorama ve kinetoscobe usûllerine müracaât edecekler ve otomatik makineler dahi kullanacaklardır.

13. Bilâd-ı cesimede sinematograf temâşâ ettirmek üzere husûsi mebâni vücuda getirilecek ve kasabât ve kur'ada ve panayırlarda ise imtiyâz sâhiblerinin çadırları kullanılacaktır.

14. Bilâd-ı cesimede sinematograf vesaire temâşâsı için vücuda getirilecek mebânide zarâfet-i mi'mâriyye ve harife karşı her türlü esbab-ı tahlîziyeye riâyet olunacaktır.

15. Temâşâ ettirilecek her bir manzara evvel emirde me'mûrin-i saltanat-ı seniyyenin nazar-ı tasdik ü tasvibine arz edilecek ve iktizâ eden müsâadesi istihsâl kılınacaktır.

16. Memâlik-i ecnebiyye âid menâzır u vakâyıdan âdâb u ahlâka münâfi olmayanlar --mikdarı yevmi programdaki resimlerin nısfını tecavüz etmemek

üzere-- bilâd-ı cesimedeki mahâl-i mahsûsasında umûma temâşâ ettirilebilecektir. Fakat esası hurâfâta mübtenî ve fâidesiz ve münâsebetsiz menâzırın irâesinden ictinab olunacaktır.

17. İmtiyâz sâhibleri imtiyâzları dâhilinde bulunan mevâdd-i vücuda getirmek için icâb eden mühendisler ve makinisîlerden mâ-adâ kâffe-i müstahdemîni tebaa-yi Osmâniyeden intihâb edeceklerdir. Mamâfih yerli mühendis ve makinistler ma'lûmat-u şerâit-i mukteziyeyi ibrâz eyledikleri takdirde açılan hizmetlerde onlardan da istihdâm eylemekte muhtâr bulunacaklardır.

18. Kâffe-i müstahdemin fes giyecekler ve ahâli ile temasta bulunanlar Türkçe konuşacaklardır.

19. İmtiyâz sâhiblerinin teşkil edecekleri anonim şirketin ismi "Osmânlı Sinematografi ve Lantermajik ve Menâzır-ı Muhtelife İrâesi Şirketi" olacak ve merkezi İstanbul şehrinde bulunacaktır.

20. Mezkûr şirketin devair-i devletle muhârebesinde lisân-i resm i devlet olan Türkçe kullanılacak ve şirkete taalluk eden her bir da'vâ mehâkim-i Osmâniyede rüyet olunacaktır.

21. Şirketin icrâyı san'at eylemesi için muktezî olup memâlik-i ecnebiyyeden celb edilecek mevâdd gümrük resminden müstesnâ bulunacaktır.

22. Şirketin icrâyı hüner için tesis edeceği mebânî, emlâk ve akâr nizâmnâmesi vechile vergiye tâbi' bulunacaktır ve çadır kuracağı vakıf ve mîrî arâzi için münasip bir icâre alınacaktır.

23. Müddet-i imtiyâzın inkizâsında bütün âlât ü edevât ve emlâk meccânen hükümet-i seniyyeye terk olunacaktır.

24. Memâlik-i şâhânenin mebânî-resmiye ü cesime ve âsâr-ı atîka-i mekşûfesinin resimlerini çıkartıp gerek dahilde ve gerek memâlik-i ecnebiyede satmak hakkı da sinematograf imtiyâzı sâhiblerine ihsân buyurulmuştur.

25. İşbu imtiyâzın ihsânı târihinden evvel bilâd-i şâhânenin çıkartılmış resimlerinin fûruhtu men' olunmayacak ise de imtiyâz târihinden sonra erbâb-i ticâret tarafından bu yolla resim çıkarılması men' edilecektir. Mamafih âsâr-ı atîka nısfında muharrer olduğu vechle keşfedilen âsârın resmi çıkarmak hususunda keşf ü hâferlerin hukuka riâyet kılınacaktır.

26. Müddet-i imtiyâz hitamında hükümet-i seniyye usûl-u mezkûreyi yine bir imtiyâza rabt eylemek dilediği takdirde imtiyâz sâhibleri işbu şerâitle imtiyâza mazhar buyurulmayacaklardır.

DİPNOTLAR

1 "Théâtres." *Stamboul, Journal quotidien, politique et littéraire*, (9 Aralık 1896), Eduard Chester(ed.), Pera.

2 İstanbul'daki gezici sinemayla ilgili bir kaynak için bkz. Mustafa Özen, "Travelling Cinema in Istanbul," içinde *Travelling Cinema in Europe: Sources and Perspectives*, Martin Loiperdinger (yay. haz.), (Kintop Schriften, 2008), s. 47-53.

3 Oğuz Makal, "Tarih İçinde İzmir'de Sinema Yaşantısı," *Sinema Yazıları*, (Yaz 1993), s. 32.

4 Buyrılarda imparatorlukta sinematografdışında *bioscope, biographe* ve *kinetoscope* vb. sinema cihazları dolaşımdaydı. Metin And, "Türkiye'de Sponek Birahanesindeki İlk Sinema Gösterisinin Öncesi ve Sonrası," *Milliyet Sanat*, No. 10, (1974), s.8-12.

5 Jacques Rittaud-Hutinet ve Yvelise Dentzer (yay. haz.), *Lettera: Auguste and Louis Lumière's*, Çeviren: Pierre Hodgson, (London: Faber and Faber, 1995), s. 24.

6 Nijat Özön, *Sinema El Kitabı*, (İstanbul: Etif, 1964), s. 113.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, (bundan sonra BOA) Y.PRK.MYD. 22/60, (17/C/1317), İ23 Ekim 1899. Bu yazıda Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nin ve Türk Tarih Kurumu'nun çevrimçi tarih çevirıcileri kullanılmıştır.

8 BOA,Y.PRK.AZ.], 46/16, (29/Z/1320), İ29 Mart 1903]. 1903 Sinematograf İmtiyazı'yla ilgili farklı bir çalışma için bkz. Ali Özuyar, *Devlet-i Aliyye'de Sinema*, (Ankara: De Ki, 2007), s.11-14, 135-139.

9 Giyasettin Aytaş, *Tanzimatta Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s. 23. Güllü Agop tarafından kurulan Gedikpaşa Tiyatrosu 1868'de tiyatro imtiyazını almış ve Tiyatro-i Osmani adıyla 10 yıl boyunca etkinliklerine devam etmiştir.

10 BOA.Y.PRK.AZ.], 46/16, (29/Z/1320), İ29 Mart 1903], 2. madde.

11 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), s. 99.

12 M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, (Princeton: Princeton University Press, 2008), s. 106-107.

13 François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çeviren: Ali Berktay, (İstanbul: YKY, 2006), s. 30.

14 Hanioğlu, *age*, s. 142., Georgeon, *age*, s. 32.

15 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, Toplu Eserleri 1*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), s. 192.

16 Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbuat*, (İstanbul: Literatür, 2000), s. 54, 59.

17 BOA, DH.MKT. 537/38, (03/R/1320), İ10 Temmuz 1902].

18 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 39. Selim Deringil bu yasağın temel sebebinin bilinmediğinin ve durumun ortodoks İslam'la mı yoksa Sultan II Abdülhamid'in güvenlik kaygılarından mı olduğunun açık olmadığını belirtir, Mersin'de 1902'de Sultan Abdülaziz'in at üstündeki heykelinin sinematografi a kullanımı yasaklanırken yine 1902'de Ankara'da Sultan II Abdülhamid'in bir kahvehanedeki portresinin teşhiri uygun görülmediğinden satın alınarak sarayayollanmıştır. Bkz. Deringil, *age*, s. 39.

19 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990), s. 386-357.

20 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çeviren: Ali Berktay, (İstanbul: Bumer Kitabevi, 2006), s. 186.

21 Selçuk Akşın Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire, Ancient Civilizations and Historical Eras*, No. 7, (Oxford: The Scarecrow Press, 2003), s. 2.

22 Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. 88.

23 Faiz Demiroğlu, *Abdülhamide Verilen Jurnaller (30 Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar)*, (İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları, 1955), s. 51-52.

24 BOA, DH.MKT. 537/38, (03/R/1320), İ10 Temmuz 1902].

25 SerdarÖztürk, *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, (Ankara: Phoenix, 2010), s. 133.

26 BOA, İ.RSM, 6/1314/R-2, (12/R/1314), İ20 Eylül 1896]., BEO, 829/62116 (10/RA/1314), İ19 Ağustos 1896]., BEO, 843/63218 (18/R/1314), İ26 Eylül 1896]. Bu kaynaklar dışında Fransız arşivlerinden bir kaynak içinbkz. Özen, *age*, s. 53.

27 BOA, İ.HUS.112/1321B 075, (6/B/1321), İ8 Eylül 1903]; BOA, DH.MKT. 823/38 (4/Z/1321), İ20 Şubat 1904].; BOA, DH.MKT. 827/40, (7/Z /1321),İ23 Şubat 1904].

28 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çeviren: Gökhan Aksay, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), s. 21.

29 Pamuk, *age*, s. 27.

30 BOA, Y.PRK.AZ.], 46/16, (29/Z/1320), İ29 Mart 1903], 20. madde.

31 Ethem Ethem, "Capitulations and Western Trade", içinde *The Cambridge History of Turkey, Turkey in the Modern World*, Reşat Kasaba (yay. haz.), Cilt 4, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 213.

32 Steven Rosenthal, *The Politics of Dependency Urban Reform in Istanbul*, (London: Greenwood Press, 1980), s. 5-6., Somel, *age*, s. 50.; Eldem, *age*, s. 292-293.

33 BOA.Y.PRK.AZ.], 46/16, (29/Z/1320), İ29 Mart 1903], 19. madde. Lanternmalik ile 17. yüzyıldan beri yaygın olan "magic lantern" kastedilmektedir.

34 *age*, 18. ve 20. maddeler.

35 *age*, 17. madde.

36 *age*, 18. madde.

37 *age*, 22. madde.

38 *age*, 14. madde.

39 *age*, 4. madde.

40 *age*, 3. madde.

41 *age*, 6. madde.

42 *age*, 5. madde.

43 *age*, 8. madde.

44 Cevdet Kudret, *Abdülhamid Devrinde Sansür*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977), s. 38.

45 BOA,Y.PRK.AZ.], 46/16, (29/Z/1320), İ29 Mart 1903], 10. madde.

46 Benjamin C. Fortna, "Discipline in a late Ottoman Provincial Secondary School, 1903", içinde *The Modern Middle East A Sourcebook for History*, Camron Michael Amin, Benjamin C. Fortna, and Elizabeth Frierson (yay. haz.), (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 48.

47 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, (İstanbul: Ötüken, 1992), s. 235.

48 BOA, Y.PRK.AZ.], 46/16, (29/Z/1320), İ29 Mart 1903], 9. madde

49 Hamid Naficy, *A Social History of Cinema, the Artisanal Era 1897-1941*, Cilt 1, (London: Duke University Press, 2011), s. 102.

50 BOA, MF.MKT, 1211/34, (14/L/1333), İ26 Ağustos 1915]., BOA, DH.UMVM, 78/41, (02/S/1338), İ27 Ekim, 1919]., BOA, DH.EUM.MH, 148/78, (29/R/1335), İ22 Şubat 1919].

51 Georgeon, *Sultan*, s. 17, 186.

52 BOA, Y.PRK.EŞA, 40/1, (03/M/1320), İ3 Nisan 1902]

53 1905'te Yıldız Camii'nde çekilen bu filmi Selim Sırrı Tarcan'ın anılarından öğreniyoruz. bkz. Burçak Evren, *Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam Sigmund Weinberg*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995), s. 123.; İbrahim Yıldıran, "Selim Sırrı Tarcan ve Türk Sinemasının Erken Dönem Tartışmalarına Katkı." *Kebikeç*, 27, 2009, s. 223-225. 1908'de çekilen ikinci film 90 metrelik olup Pathé kayıtlarına "Le salamalick public à la mosquée hamidié" adıyla geçmiştir. Bu bilgiyi benimle paylaşan Saadet Özen'e teşekkürler. Çevrimiçi adres(4 Kasım 2012) içinbkz.; http://filmographie.fondation-jeromeseydoux-pathe.com/index.php?id=2004.

54 BOA. DH.MKT, 823/38 (04/Z/1321), İ20 Şubat 1904].

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

12 yılda

ÜNİVERSİTE YAYINCILIĞINA YENİ BİR ANLAYIŞ GETİRDİK AKADEMİK YAYINCILIĞIN ÇEHRESİNİ DEĞİŞTİRDİK.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olarak 12 yıl önce yayına başlarken amacımız; Türkiye'de yüzyılı aşkın bir geçmişi olan üniversite yayıncılığının Darülfünun'dan bugüne ulaşan birikimini yeni ve farklı bir anlayışla geliştirmek, özgür ve eleştirel düşünceden taviz vermeden yeni bir döneme öncülük etmekti.

Bugün bunu büyük ölçüde başarmamız gerek Türkiye'de gerekse uluslararası yayın dünyası ile akademik çevrelerde yayınevi olarak adımızdan söz ettirmemiz bizlere gurur vermektedir.

Bu 12 yıl boyunca neler yaptık?

En başta, bu süre içinde değişik dizi başlıkları altında toplam 400 kitap bastık, kitaplarımız üniversitelerde ders kitabı, başvuru eseri olarak kullanıldı. Yayınlamış olduğumuz İngilizce kitaplar, bizim akademik çevrelerde olduğu kadar dünyada bazı üniversitelerde başvuru kitapları oldu.

Kitaplarımız ve yazarlarımız Türkiye'de çeşitli bilim dallarına verilen ödüllere layık görüldü. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) "en iyi ders kitabı" ve Sedat Simavi Ödülü sosyal bilimler ödülleri birkaç kez kitaplarımıza verildi. Bunun yanı sıra sergiler açtık, konferanslar, paneller düzenledik; iki yılda bir Türkiye Yayıncılar Birliği ile birlikte gerçekleştirdiğimiz Türkiye Yayıncılık Kurultayı ile yayıncılığın tartışıldığı ortamlar yarattık.

Yayınevimizi bu noktaya getiren en önemli temel ilke, akademik yayıncılıkta özgür ve eleştirel düşünceyi benimsemek oldu. Bunu yaparken demokratik bir toplumda her türlü düşüncenin serbestçe dolaşımına ve tartışılmasına önem verdik. Böyle bir ortamın gelişmesini sağlayacak yayınları bilim dünyamıza kazandırdık. Bugüne kadar Türkiye toplumunda tabu sayılabilecek sorunları konu edinen eserleri yayınladık.

Yolumuza devam ediyoruz.

Önümüzde sadece bizi değil tüm dünya yayıncılığını bekleyen yığınla sorun var. Bunlar nasıl çözülecek? Bugün ülkemizde son bir iki yıldır önemli adımlar atmaya başlayan üniversite yayıncılığı, dünyada olduğu gibi ülkemizde de farklı bir yöne doğru evrilmekte olan "yeni" üniversite anlayışı içinde kendine nasıl bir yer bulacak?

Daha da önemlisi binlerce yıl tabletlerden papirüslere, deriden kağıda kadar uzanan bir evrim içinde kendini var etmiş olan kitaplar elimizden uçup gidecek mi?

Elbette ki, bu kadar karamsar değiliz; insanlık hızla gelişen teknolojinin ürünlerini kullanırken, binlerce yıllık kültür mirasının ürünü olan kitabı da daha işlevsel hale getirecektir.

Umberto Eco'nun dediği gibi "kitap tıpkı kaşık, çekiç, tekerlek veya makas gibi bir icattır ve daha iyisini yapamazsınız...Belki bileşimine giren unsurlar gelişecektir, belki sayfaları kağıttan olmayacaktır, fakat o neyse öyle kalacaktır... **Kitaplardan kurtulacağınızı sanmayın"**

MATEMATİK TARİHİ:

ETNOMATEMATİK

BENO KURYEL

Matematiğin yaratıldığı doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere ETNO, *bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına* MATEMA *ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, biçimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere* TİK (techne);*etnomatematik. Dilin ve matematiğin kuralları, toplumun çalışmaları tarafından tarihsel olarak belirlenmiştir. Çalışmalar ifadesi metafor ve de betimleyici bir sözcüktür. Çalışma, yaşamın kuruluşudur. Tasarımı ve uygulanmasıdır. Toplumun çalışmaları toplumsal grupların kendi içindeki ve gruplar arasındaki etkileşimler içinde evrilir. Etnomatematik, bu evrimin tarihini yazmaktadır.*

Etnomatematik üzerine fazla araştırma yapılmamıştır, belki de insanların, matematiğin evrenselliğine inandıkları içindir. Fakat bunun böyle sürmesi zor görünmektedir, çünkü son zamanlarda yapılan araştırmalarla, ağırlıkla antropologlar tarafından sürdürülen, sayma, düzenleme, sıralama, ölçme ve tartma gibi tipik matematiksel olan pratik bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bunlar, okul sistemlerinde çoğunlukla öğretilenden köklü bir biçimde farklı yapılmaktadır.

*D'Ambrosio**

PROLEGOMENA

Matematik gibi herkes tarafından "teknik" bir konu olarak kabul edilen bir alanda "tarihsel boyutlar" getirmek kolay bir iş değildir. Matematik tarihini yazmak görece kolay olabilir. Ancak, matematiği tarihsel boyutlar içinde ele almak farklı bir şeydir. Aynı zamanda, bu yaklaşım akademik ve gündelik gelenekte de yoktur. Bundan önce yazmış olduğum makalelerde de belirttiğim gibi matematik, teknik olmanın ötesinde kültürel, ideolojik, siyasi, ekonomik ve pedagoji ve öğretimle ilgili son derece karmaşık bir konudur. Makalelerimde çeşitli denemelerle yeni bir geleneğin oluşması için önerilerde bulunmuştum. Bu yazı da, farklı bir boyutla yeni bir deneme girişimini kapsamaktadır. Konu, tümüyle topluma ve tarihe ilişkindir. Elde dilen çözümlemelerle gündelik yaşam dinamiklerine katkıda bulunmak, farklı düşünsel yaklaşımlara farkındalık yaratmak ve bir praksis önermekle ilgildir.

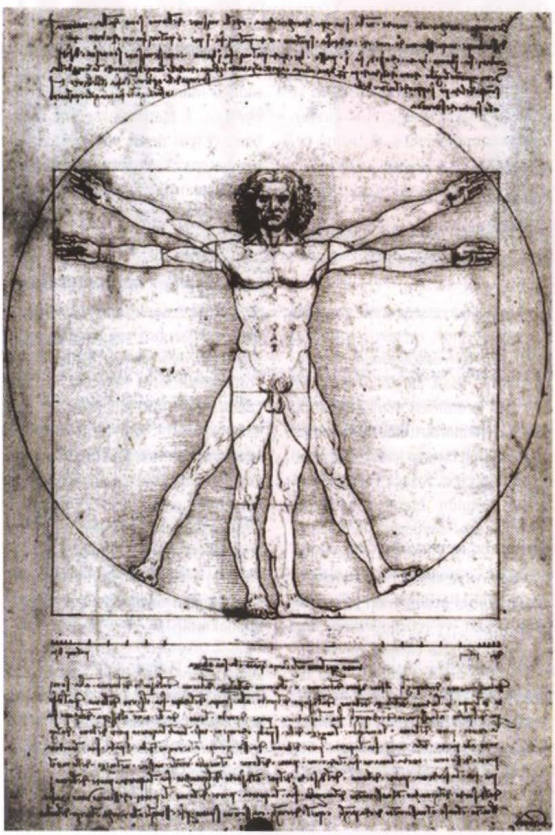
Etnomatematik, en genel anlamıyla matematiğin gerçek yaşamla olan ilişkilerini araştıran bir bakış açısıdır. Matematik, insanlar tarafından geliştirilen entelektüel bir üründür. Bu ürünle, gerçek hayat betimlenir ve günlük sorun ve gereksinmelerin çözümü gerçekleştirilmeye çalışılır. Şöyle betimlemek açıklayıcı olabilir:[1] Matematiğin içinde yaratıldığı/üretildiği doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere *ETNO*, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına *MATEMA* ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, biçimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere *TİK(techne)*. Böylece, etnomatematik sözcüğünü türetmiş oluyoruz. Sözcüğün ilk dile gelişine imza atan D'Ambrosio'nun da belirttiği gibi etnomatematik sözcüğünün, etnik matematik ile yakından uzaktan bir ilgisi yoktur. İlk bakışta yanıltabilen bir sözcük olmasına rağmen etnomatematik, etnik matematik ile karıştırılmamalıdır. Etnomatematik, genel anlamda kültürel ve çevresel özdeşliklere odaklanan bir kavrama işaret eder. Bu sözcük aynı zamanda, farklı matematikleri de ifade eder. Bugün matematik olarak bildiğimiz, öğrendiğimiz, araştırdığımız ve uyguladığımız matematik birkaç yüzyılın toplumsal dinamiğinde evrilen bir Batı kavramıdır. Kültürel bir *kabulleniş* olarak 15. yüzyıla kadar gider. Bugün matematiği yaşama biçimimiz belirli paradigmalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. İlginç olan yön, insanların yaygın bir şekilde belirli

bir paradigmanın ya da paradigmaların içinde olduklarının tümüyle farkında olmamalarıdır. Bir paradigmanın ideolojik ve kültürel yeniden üretimi de böyle bir şeydir zaten.

Matematik bir kültürdür. Yalnızca bugünün bilim ve teknoloji örgüsünün tasarımı ve sürdürülebilmesi için gerekli bir *matematik okur yazarlığı* değildir bu olgu. Toplumsal bir sözleşme biçiminde evrilen, teknik bütünlüğüyle mükemmel iş gören, bu süreçte egemen paradigmanın kendi ideolojisinde *entelektüel* anlamlar kazanan, toplumdan *matematikçi* bireyler seçerken ölçütlerini oluşturan, böylece farklı ayırımcılıkları körükleyen, bu normların iteklediği ve tetiklediği psikolojik ve bilişsel yapılarla kültürünü ve ideolojisini temellendiren, öğretim tekniklerinin gelişimini farklı ekollerle sağlayan, toplumun farklı konumlarından bu sürece bakarken felsefi boyutların ve epistemolojik araştırmaların yeşermesine kaynaklık eden dinamik bir eserdir matematik. Matematiğin bugünkü, simgesel-dilsel yapısı onun tarihsel evrim dışında, her daim gerçek olmuş ve olacak bir bilgi olarak algılanmasına neden olmaktadır. Evet, çok açıktır ki matematiğin uygulanması bu yapıyla çok kolay olmaktadır ama matematiği buna indirgemek onu tarihten koparmak ve aynı zamanda, insandan koparmak demektir. Sayısız çocuğun matematik öğretiminde çektiği sıkıntılar temelde, insanın kendisine ait yeteneğine, "evrensel doğru-gerçek" yanılsaması kapsamında yabancılaşmasıdır. Etnomatematik aynı zamanda, bu kültürel ve ideolojik etkilerin ortaya çıkardığı bir yaşam biçimine de işaret etmektedir. Örneğin, çok yaygın bir önyargı olan matematik kaygısı bunlardan bir tanesidir.

Bugün öğretim sistemlerinin üzerine inşa edildiği *modern trivium* şudur: Okuryazarlık (*literacy*), matematik okuryazarlığı (*matheracy*) ve teknolojik okuryazarlık (*technoracy*).[2] Yaygın bir duygu olarak örnek aldığım matematik kaygısının, bu *trivium* kapsamında belirleyici bir tarihsel değeri vardır. Etnomatematik, pozitivist geleneğin öğretim yapılanmasının bu üç "temel direğin" eleştirisini de içermektedir. Sözü edilen *trivium*, matematiği tarihsiz kılmakta, bugüne uygun meslek sahiplerini belirli bir yöntemselliğin içine sıkıştırmaktadır.

Matematiksel davranışın doğası henüz açıklıkla ve ayrıntılarıyla anlaşılmış değildir. *Klasik Felsefede* matematiğin doğasına ilişkin yönelimler olmasına rağmen ancak son yıllarda özellikle bilişbilim (*cognitive science*) alanındaki gelişmelerle matematiksel düşüncenin nasıl üretildiği/yaratıldığı konusu araştırma süreçlerine girmiştir. Matematik nasıl yaratılmıştır ya da nasıl bir düşünsel süreçle ortaya çıkarılmıştır? Matematiksel yaratıcılık, diğer yaratıcılık biçimlerinden nasıl farklıdır? Tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında matematiğin, uygarlıkların inşa süreçlerindeki etki ve katkılarının ne olduğuna ilişkin ayrıntılı ve izah edici görüş ya da görüşlerin araştırılması ve teorik/pratik boyutlarıyla yapılandırılması gereklidir. Bu amaçla, insan davranışının tarihsel süreçlerine ve matematiğin yeryüzünde farklı kültürlerde nasıl bir evrim yaşadığına ve de elbette yaşamakta olduğuna dikkatle bakmakta kaçınılmaz bir yarar vardır. Tarih, zaman ve uzamda tümel bir bakış açısıdır. Matematik tarihini, hem belirli bir dönem içinde başarılı olmuş uygarlıkların kısıtlı coğrafik sınırlarına odaklamak hem de matematiksel düşüncenin evrimini, olayların yalnızca kronolojik öykülerine indirgemek ciddi bir yanılsamadır. Ancak, altını çizmek gerekir ki, bu görüş içinde yaşadığımız dünyada ideoloji olarak da hükmünü sürdürmektedir. İnsanlık

Resim 1. Leonardo da Vinci'nin *Virtuvian Man* adlı çalışması.

tarihi, yeryüzünün doğal tarihinden koparılamaz, ayrılamaz. Bu evrim sürecinde kültürlerin, uygarlıkların ve nesillerin zaman ve uzamında kesişen ve giderek karmaşıklaşan bir karşılıklı etkileşim söz konusudur. Böylece etnomatematik, kültürle ilişkili matematiksel bileşenlerin araştırma sahasıdır. Farklı insan kültürlerinin matematikleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmalarla uğraşır. Özellikle, matematiğin nasıl şekillendiğini ve bu biçimlenmenin insan toplulukları değerleri ve inançlarına bağlı olarak nasıl gerçekleştiğini ve gerçekleşmekte olduğunu inceler. Şimdi, etnomatematik olgusunu çeşitli örnekler ve tarihsel boyutlarıyla özetlemeye çalışalım:

Bir paradigma, her bilimsel disiplini normal bir bilim olarak kararlılıkla belirleyen sürecin kendisidir. Paradigma öncesi dönemde araştırma çalışmalarını yürütmek üzere yol, yordam ve yöntem sorunsalı henüz belirli bir standart yapıya ulaşmamıştır. Bu durumda bilim insanları göreli olarak daha yalıtılmış koşullarda çalışmalarını sürdürürler ve iletişim kanalları tümüyle kurulmamıştır.

BİR ETNOMATEMATİK ÖRNEĞİ: MATEMATİK KAYGISI

Matematik kaygısı günlük yaşamda da görülmesine rağmen, sonuçları itibarıyla etkin olarak öne çıktığı yer okullardır. Okul, bugünkü kültürün yeniden üretilmesi için yapılandırılmış kurumlardır. Elbette, anaokulundan üniversiteye kadar tüm okullaşma süreçleri. Kısaca yakın geçmişe bir bakalım: Matematik kaygısı genel olarak, "sayılarla işlem yaparken ve çeşitli gündelik problemleri çözerken veya akademik ortamlarda matematiksel problemleri kurarken, geliştirirken ve çözümlerken araya giren, onlarla çatışan bir korku" olarak ifade edilen görece yeni bir kavramdır.[3] Matematik kaygısı kavramının farklı bir açıdan ele alınması ancak 1970'lerde başlamıştır. Söz konusu farklı açı ilginçtir. O günlere kadar matematikle ilgili sorun yaşayanların *zekâ* ile ilgili kusurları olduğu inancı hâkimdi (*bugün bile egemen...*). Matematiksel başarı her öğrenci için değil, yalnızca ona *iyi bir yetenek gösteren* bireyler için teşvik edilirdi. Bir başka inanç da, matematiği sadece erkeklerin yapabileceğiydi. Buna eşlik eden yaygın efsane de 'erkek matematik geni' idi (*bugün bile benzer düşünceler yok mu?*). Kadınların yükseköğrenim fırsatları böylece kısıtlanmış olmaktaydı ve başka mesleklere doğru yönlendirilirlerdi (*bugün kısmen geçerli olsa da, ideolojik etkinliği azalmıştır...*). 1980'lerin sonunda öğrenim/öğretim alanındaki araştırmacılar farklı yönden açıklamalarla gündeme gelmişlerdi: "Matematik performasındaki cinsiyet farkları, çoğunlukla aile, okul ve toplumda kültürel birikim oluşturagelmiş cinsiyet temelli önyargılardan kaynaklanmaktadır."

Ondan sonra kadınlar, özellikle on yıllardır etkinlik gösteren feminist hareketin katkılarıyla daha fazla eşitlik kazanmışlardı. Artık kadınlar da bilim insanları ve matematikçiler olarak daha fazla toplumsal konum elde etmeye başlamışlardı. Böylece 'erkek matematik geni' ortadan kaybolmaya yüz tutmuştu (*bugün bile farklı görünümler altında az da olsa yaşıyor...*).Son zamanlarda bile, matematikte kadınların başarı ve algısındaki farklar kültürel-ideolojik boyutlarla sürmektedir. Son on yılda, matematik kaygısının yaygın bir gerçek olduğunu ve sadece kadınlara değil, tüm bireylere ait bir durumu gösterdiğini vurgulayan araştırmalar etkinlik göstermiştir.[5] Deneysel psikoloji çerçevesinde yürütülen araştırmalar nöroloji ve özellikle biliş-bilişbilim (*cognition-cognitive science*) alanlarına da kaymıştır: "Matematik kaygısı, belirli amaçlar için işleyen belleğin dağılmasına ve engellenmesine neden olarak performansını yavaşlatır ve duyarlılığını azaltır." Bunun yanında, akademik çevrelerde ve araştırma alanlarında öğrencilerin matematiğe karşı ilgisiz kalmaları ve mevcut öğretim sistemlerinin ölçütlerine göre *başarısız* kalmaları farklı biçimlerde ele alınmış ve alınmaktadır. Bu çalışmalar, sorunun oldukça karmaşık ve çok yönlü olduğunu göstermiştir[6]. Tüm bu gelişmeler bir kültür örgüsünde yaşanmaktadır. Matematik bir bilgi dizgesi olarak insanlar tarafından, yaşadıkları kültürün içinde, sahip oldukları bilim geleneğinde, değerler ve inançlar çerçevesinde üretilmekte ve kullanılmaktadır.

BİR ETNOMATEMATİK ÖRNEĞİ: MATEMATİKLE İLGİLİ EFSANELER

Özelde matematik kaygısının genelde matematiksel önyargıların ya da ideolojik bileşenlerinin temel taşlarından birisi, matematiğin insanın

dışında olduğu varsayımıdır. Aşağıdaki mitosları okurken soğukkanlılıkla kendimize sorsak bazılarına farkında olmadan çok yakın olduğumuzun farkına varabiliriz. Kültürel yapılanmalar bizim tarafımızdan taşınır. Yeniden üremeleri yaşamımızın ayrıntısında gerçekleşir. İnsanı kendi matematiksel yeteneklerine yabancılaştıran bu duvarın yerleşik ve sağlam efsaneleri, başka bir deyişle bugünün görünmeden yazılmakta olan mitolojik verileriyle şöyle sıralanabilir:

· Matematik soyut ve insan varlığının/bedeninin dışındadır.

· Matematiğin nesnel bir varlığı vardır. Bu evrenin ve olası tüm evrenlerin yapısını oluşturur. İnsandan ve olası tüm diğer varlıklardan bağımsızdır ve onları aşkındır.

· İnsana ait matematik, soyut ve aşkın matematiğin yalnızca bir bölümüdür.

· Böylece matematiksel kanıt, evrenin aşkın hakikatlerinin keşfedilmesine imkân verir.

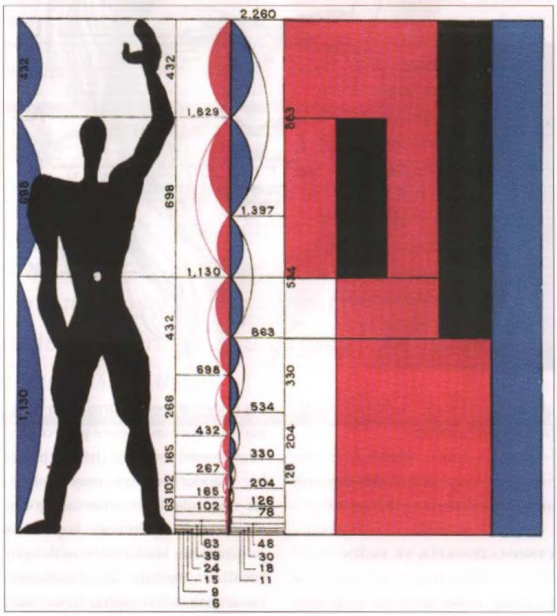
· Matematik, fiziksel evrenin bir parçasıdır ve ona rasyonel bir yapı sağlar. Çiçeklerde Fibonacci serileri, salyangozlarda logaritmik sarmallar, sıradağlarda fraktaller, hareketli futbol topunda paraboller ve yıldızların, gezegenlerin ve baloncukların "pi" sayısı vardır.

· Matematik, mantığı bile karakterize eder ve böylelikle aklın kendisini yapılandırır.

· Matematiği öğrenmek, dolayısıyla doğanın dilini öğrenmektir. Bu dil, öyle bir düşüncedir ki, evrendeki ileri bir zekâya sahip herhangi bir varlık tarafından paylaşılabilir olmalıdır.

· Matematik beden dışında ve akıl da bir matematiksel mantık biçimi olduğuna göre, aklın kendisi de beden dışındadır. Böylece, bu yoldan gidilirse, bilgisayar gibi makineler ilke olarak düşünebilir.

Bu efsanelere yanıt vermek hiç de zor değildir. Ancak, buna istekli ve niyetli olmak gerek. Böylece günlük alışkanlıklarımızı sorgulamak gibi bir davranış ve tutumu yaşamımıza katmış oluruz. Buna göre matematik, kabul görmüş inançlar çerçevesinde değil de farklı boyutlar katarak değerlendirilme durumuna gelir. Yeni bir araştırma alanı içinde buluruz kendimizi. Bu etnomatematiktir işte.

Resim 2. Modulor, kırmızı ve mavi seriler ve altın dikdörtgen.

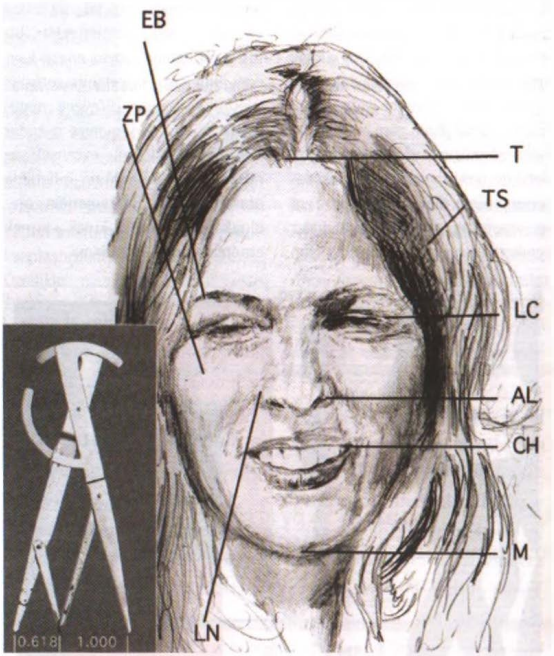
Çeşitli efsanelerle süregelen yukarıdaki yaklaşımların bilişsel eleştirisini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

· Halbuki, matematik *soyut* değil, aksine insan zihninin en becerikli yönlerinden bir olan *soyutlama sanatıdır*. Örneğin, çokluk fiziksel bir büyüklük müdür yoksa matematiksel bir büyüklük müdür? Bu soru felsefi ya da bilgikuramsal olduğu gibi, aynı zamanda, tarihsel ve toplumsal bir değeri de vardır. Çokluk fiziksel bir büyüklüktür. Ancak çokluk olana bir anlam vermeye çalıştığımızda başka bir deyişle saymaya kalkıştığımızda sayı soyutlamasını icat etmiş oluruz. Bu soyutlama sanatının bir sonucu ve mükemmel bir örneği de günlük yaşamımızın olmazsa olmazı olan bilgisayarlara can veren ikili sayı sistemidir. Bir tuşla yapılabilen şeyin enerji kaynağı ikili sayı dizgesinin getirdiği işletim sistemidir. Böylece matematik, günlük yaşamımıza o kadar nüfuz etmiş ki, onu evrensel yanılsamasının saltanatına rahatlıkla oturtabiliyoruz. Matematiğin ideolojik bileşenlerine kulak vermek etnomatematik bir bakıma.

· İnsanların, aşkın bir Platonik matematiğe erişim sağlamaları olanaksızdır. Platonik matematiğe olan itikat daha çok bir inanç sorunudur. Platonik bir matematiğin varlığına ya da yokluğuna ilişkin bilimsel bir kanıt olamaz.

· İnsanların bildiği veya bilebileceği yegâne matematik, insan beyni ve zihni tarafından sınırlandırılan ve yapılandırılan *zihin-temelli* matematiktir. Matematiğin doğasına ya da matematiksel düşünceye ilişkin bilimsel yaklaşımlar bilişbilimsel, tarihsel ve teknik alanlar içindedir.

· Matematiksel düşüncenin çözümlenmesi, insan zihni temelli matematiğin, yine matematiğin bir parçası

Resim 3. Üzerinde Ricketts'in noktaları olan bir skeç. Alındaki saç sınırını betimleyen nokta (*T*), burun deliğinin dış kıvrımının orta noktası (*AL*), çenenin alt sınırı (*M*), ağzın yan kenarı (*CH*) gibi.

olarak *kavramsal metaforlar* kullandığını göstermiştir.[7]

· Böylece, insana ait olan matematik asla Platonik matematik olamaz.

ETNOMATEMATİK VE KUHN

Kuhn'un temel kavram çerçevesi, çoğu kez kabul edildiğinin tersine, bilimin çizgisel bir gelişim göstermediği ve birikimsel bir yol izlemediği tezine dayanır. Bilimin gelişimi ya da çok daha uygun bir ifadeyle bilimin evrimi kavramsal dönüşümlerin var olan paradigmayı alt üst etmesiyle gerçekleşir. Olgun bir bilimin ana özelliği bir paradigma tarafından hükmediliyor olmasıdır. Olgunlaşmış ancak belirli yönleriyle açıklayıcılık niteliklerini kaybetmeye yüz tutmuş bir paradigma, farklı yaklaşımların eleştiri okları altında kalır. Bu yeni bir paradigma öncesine tekabül eder. Bu paradigma öncesi dönemde yer alan bilim insanları bağımsız bir araştırma ortamı oluştururlar. Bir paradigma, her bilimsel disiplini bir *normal bilim* olarak kararlılıkla belirleyen sürecin kendisidir. Paradigma öncesi dönemde araştırma çalışmalarını yürütmek üzere yol, yordam ve yöntem sorunsalı henüz belirli bir standart yapıya ulaşmamıştır. Bu durumda bilim insanları göreli olarak daha yalıtılmış koşullarda çalışmalarını sürdürürler ve iletişim kanalları tümüyle kurulmamıştır.[8] Paradigma, bilim topluluğunun fikir birliği içinde olduğu ve araştırma için kabul edilebilir araçlar olan bir dizi yöntemi sağlar. Dahası, model problemler ya da referans olarak alınabilecek örnek problemler temin eder ve paradigma içinde çözülebilen *bilmece* tiplerini bir aralık içinde tanımlar. Kuhn, bilmece sözcüğünü kullanırken, çözüm bekleyen ve çözümü konusunda belirli referanslar olan ancak üzerindeki örtünün kaldırılarak açığa çıkarılacak bir bilgi sürecini ifade etmeye çalışır. Sanki, *enigma* sözcüğü bu durumu daha iyi betimlemektedir.

Bu çerçeveden bakacak olursak acaba etnomatematik araştırması Kuhn'un kuramsal yapısına uyar mı? Bilim tarihi içinde bu konuya üç açıdan yaklaşılabilir:[9]

· Bir antropolojik araştırma alanı olan etnobilimin bir parçası olan etnomatematik, bir normal bilim olarak göz önüne alınabilir, zaten alınmaktadır da. Yalnız bu noktada biraz dikkatli olmakta yarar vardır. Çünkü toplumsal bilimler acaba, Kuhn'un teorisi cinsinden bir bilim kabul edilebilir mi?

· Matematik tarihi içinde bir araştırma alanı olarak etnomatematik yaklaşımı kültürel evrim ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda da genel bir kabul görmüş ve onay almış bulunmaktadır.

· Bir öğretim teorisi olarak etnomatematik, kuramsal bir temel üzerine oturabilmektedir.

Çokdisiplinli bir yapıyı taşıyan etnomatematik yukarıdaki birbirinden bağımsız üç ana yapıyı karşılıklı etkileşimle bir bütün içinde oluşturabilmiştir. Araştırmaların önde gelen amaçlarından birisi, sosyokültürel etmenlerin öğretme, öğrenme ve matematiğin gelişimi üzerindeki etkilerini ve etkileşimlerini açığa çıkarmak ve çözümlemek ise, o zaman etnomatematik bir paradigmatik yapılandırma meydana getirebilmektedir. Buna göre etnomatematik, tanımlı bir araştırma alanıdır ve birçok matematiğin var olduğuna ve her birinin özgül ve tanımlı alt kültürlerce yaratıldığına ilişkin açık bir farkındalığı vardır. Etnomatematik aynı zamanda bir paradigma öncesi dönemi de yaşamıştır ve kısmen de yaşamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında çeşitli araştırmacılar matematiksel pratiklerle ilgili etnolojik araştırmalar geliştirmişler ve büyük ölçüde birbirleriyle iletişim kuramadan yalıtılmış bireyler olarak çalışmaktaydılar. Bu aşamada ilk kez "etnomatematik" terimi de devreye girmişti. Bu paradigma öncesi dönem yaklaşık 1960'lara kadar sürmüştür. Bu dönemden hemen sonra daha yoğun ve öncekilere göre farklılaşan araştırmalar yapılmaya başlandı. Böylece, iletişim sağlayan ağların oluşumu hız kazanmıştır. Etnomatematik hareketi, araştırmacılardan ve disipline ait öğretmenlerden oluşan bir bilim topluluğu yaratmıştır ve yaygın

yayımcılık biçimlerinin oluşmasının sürdürülmesini sağlamaktadır.

Etnomatematik pratik yönelimli sağlam bir teori içeren bir disiplindir. Diğer bilim alanlarında olduğu gibi etnomatematik de çeşitli uygulama alanlarına sahiptir. Akademi öğretimin *kanonik* yollarının yanında etnomatematik, okullarda matematik öğretiminde olduğu gibi, doğrudan bir uygulama alanıdır. Diğer uygulama alanları, matematik tarihi, bilgikuramı ve sosyolojidir.

hesaplarla ilgili nicel sonuçlar ile Yunanların geometri ile yoğunlaştıkları nitel betimlemeler etkin bir geçiş örneğidir.

Modernite, nicel akıl yürütme ile ortaya çıkmıştır. Bu, aritmetikle mümkün olmuştur (*aritmos*-sayılar ve *tica*-sanat). Aritmetiksel işlemler önce Hint-Arap algoritmalarıyla, sonra ondalık basamaklı hesaplamalarla ve logaritma teknikleriyle ve de giderek bilgisayarlarla sonuçlanan bir süreçle matematiksel temeller de içerir. Eşzamanlı olarak devreye giren bir başka etmen de insanın özellikle sinir sistemi başta olmak üzere biyolojik özellikleridir.[10] Evrim yeryüzünün tümünde çizgisel olmayan bir sürecin tarihinden başka bir şey değildir. Matematik insanidir. İnsan kültürünün bir parçasıdır, bileşenidir. Matematiksel bilgi yanılamaz değildir. Bilim gibi, hatalar yaparak, onları yeniden ve yeniden düzelterek gelişim gösterir. Zaman, mekân ve diğer değişkenlere bağlı olarak matematiksel kanıtın farklı

Etnomatematik aynı zamanda bir paradigma öncesi dönemi de yaşamıştır ve kısmen de yaşamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında çeşitli araştırmacılar matematiksel pratiklerle ilgili etnolojik araştırmalar geliştirmişler ve büyük ölçüde birbirleriyle iletişim kuramadan yalıtılmış bireyler olarak çalışmaktaydılar. Bu aşamada ilk kez "etnomatematik" terimi de devreye girmişti. Bu paradigma öncesi dönem yaklaşık 1960'lara kadar sürmüştür.

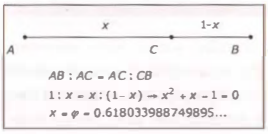
ETNOMATEMATİĞİN TARİHSEL BOYUTLARI

Bugün modern bilimin doruk anlarından birinde yaşamaktayız. Bu süreç, yaklaşık 3000 yıl önce Akdeniz havzasında ortaya çıkmıştı ve tüm gezegene kendisini kabul ettirmiştir. Bu hızlı evrim, insanlık tarihine göre kısa sayılabilecek bir dönemdir. Doruk olarak ifade edilen ve hükmünü sürdüren bu bilgi sisteminde kendisini eleştirecek entelektüel boyutların gelişmesi de kaçınılmazdır. Bu entelektüel araçlar, modern bilginin kaynaklandığı eski Mısır, Babil, Yunan ve Roma dönemlerinin bilgi süreçlerinin sağlam bir tarihsel çözümlemesine sıkıca bağlıdır. Yaklaşık 3000 yıl boyunca olay ve olgular çözümlendiği zaman görülür ki, nitel ile nicel arasında çeşitli geçişler olmuştur. Babillilerde nicel akıl yürütme olarak ifade edebileceğimiz düşünceler, Yunanların nitel akıl yürütme karakteristiklerine yol açmış ve Ortaçağ boyunca hükmünü sürdürmüştür. Babillilerin sayısal atılmıştır. Bu temeller hem teorik hem de uygulamalı bir içerikte olmuş ve iki alan at başı gitmiştir. Bu evrimde modernitenin özü olarak kabul edilebilecek nicel akıl yürütme ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Daha yakın zamanlarda, nitel akıl yürütme içinde düşünebileceğimiz yapay zekâ olgusuyla karşılaştık. Bu ikili geçişler son elli yılın matematiğinde ilginç gelişmelere sahne oldu. Kaos teorisi, ekonomi alanındaki matematiksel girişimler ve grafik uygulamalar gibi örnekler verilebilir.

Dilin ve matematiğin kuralları, toplumun *çalışmaları* tarafından tarihsel olarak belirlenmiştir. Çalışmalar ifadesi hem bir metafor hem de betimleyici bir sözcüktür burada. Çalışma, yaşamın kuruluşudur. Tasarımı ve uygulanmasıdır. Toplumun *çalışmaları* toplumsal grupların hem kendi içindeki hem de gruplar arasındaki etkileşimler içinde evrilir. Etnomatematik, bu evrimin tarihini yazmaktadır. Bu evrim, yeryüzünün fiziksel ve biyolojik etkileşimlerini sunumları vardır. Kanıt matematiğin geçerliliğini gösterir ve kültürel temelde aynı sonuca varabilen farklı matematiksel süreçleri içerebilir. Matematiksel soyutlamalar/nesneler toplumsal ve tarihsel nesnelerin ayrık bir çeşitlemesidir. Çember, üçgen, hız, popülasyon gibi. Bunlar kültürün özel bileşenleridir. Edebiyat, din ve bankacılık da kültürün bileşenleridir. Her biri köklü farklarla ayrıdır ama köklü etkileşimlerle kültürün bütüne bir dinamik kazandırırlar. Müzik, öğretici bir örnektir. Doğrudan biyolojik veya fiziksel bir büyüklük/varlık değildir. Yine de, biyolojik veya fiziksel bir gerçekleşme olmadan var olamaz. Zihnimizde bir ezgi, gerilmiş bir telin titreşimleri, *müzikçe* yazılmış bir beste sayfası, bir sopranonun ürettiği tiz bir ses, bir kayıt veya bir radyo yayını gibi. Matematik de, bir toplumsal ve kültürel gerçeklik olarak öyledir. Matematiğin toplumsal, tarihsel ve kültürel anlamı dışında gizli bir anlam ve tanım aramak için hiçbir neden yoktur.

BİR ÖRNEK: ALTIN ORAN

Euclid'in *Elementler*'inde *Kitap 4*'ün üçüncü tanımı şöyledir:" *"Bir düz doğrunun, uç ve ortalama ideğerler oranında iki parçayal bölünmesi, tüm doğrunun büyük parçaya oranının, büyük parçanın küçük parçaya oranına eşit olması anlamına gelir."* MÖ 300yılında Euclid tarafından yapılan bu tanıma, MS 850-930 dolaylarında yaşamış Abu Kamil'in Arapça yazdığı bir kitapta da rastlanmıştır ve muhtemelen bu oranı ilk kez kullanan kişi olmuştur. 16. yüzyıldan başlayarak bu orana çeşitli isimler verilmiştir. Paccioli'nin kitabına adını veren *divina proportione* (ilahi/kutsal oran), Kepler'in 1597'de kullandığı *sürekli oran* ve bugün de kullanılan *altın kesit* ya da *altın oran* adını 1835'te Martin Ohm vermişti. İlginçtir, akademik topluluğun bilimsel ve sanatsal olarak onayladığı ve tanıdığı bu orana ancak bir yüzyıl sonra, 1972'de *Oxford İngilizce Sözlük*'te yer verilmiştir. *Altın oran* aşağıda betimlenmiştir:

$AB : AC = AC : CB$

$1 : x = x : (1 - x) \Rightarrow x^2 + x - 1 = 0$

$x = \varphi = 0.6180339887498895...$

Altın oran, elde edilen kuadratik denklemin köklerinden birisidir ve pozitif bir irrasyonel sayıdır.

İlginç bir örnek, *altın oran*'ın insan bedeninin idealize edilmesi için kullanılmış olmasıdır. Şekil 2'de Leonardo da Vinci'nin Vitruvian Adam'ında Zeus, yarıçapı göbek yüksekliği olan bir çember ile boyu ölçüsünde kenarı olan bir kare içine alınmıştır (Resim 1).[11] O zamanlardan bu yana göbek yüksekliği ile boy arasındaki oran güzelliğin bir ölçütü olarak kabul edilegelmiştir. Bu oran kuşku yok ki, *altın oran*'dır.

Le Corbusier (1887-1965) ise bu oranı mimariye uygulamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir yerleşim kompleksini tasarlaması istenmişti. Bu kompleksler Firmini, Berlin ve Marsilya'da inşa edilmiştir. Bu binalardaki bütün ölçüler Le Corbusier tarafından geliştirilen ve insan oranlarına dayanan bir sistem ile saptanmıştır: *Modulor*. Le Corbusier, 20. yüzyılın en büyük mimarlarından birisi kabul edilir ve yapıtlarıyla ilgili birçok sergi ve çalışma yapılmıştır. Ancak, bütün tasarım sisteminin ilk elemanı olan *modulor* ile ilgili fazlaca söz edilmemiştir. *Modulor* adlı kitabında (1954) şöyle der: "Kollarını yukarıya kaldırmış bir adam al, boyu 2,26 m olur. Adamı, kenarları 1,13 m olan iki kare içine al. Bu kareler üst üste gelmelidir... Tasarlayacağın binaya bu kolları havada olan adamı yerleştir ve böylece insan statüsü ile matematiği bağdaştırmış ol" (Resim 2).[12]

Bir başka örnek yüz hatlarına ilişkin ölçülerdir. Leonardo da Vinci 1500 dolaylarında insan yüzüyle ilgili şaşırtıcı kesinlikte ölçü ve oranlar belirlemiştir. Ancak, bu hesaplamaları yapan ne ilk ne de son sanatçı olmuştur. Amerika'da estetik ve ortodonti cerrahisinde uzman olan Robert Ricketts (1920-2003), yaptığı yüz ölçümleri ve geliştirdiği yöntemlerle kendisine *altın bölen* adı verilmişti. Kadın fotoğraflarında çeşitli ölçümler yapmış ve şu ilginç sonuçları elde etmiştir (Resim 3).[12]

Rickettsaşağıdaki ortalama sonuçları elde etmiştir:

$\overline{T-M} = 144.3\,mm,\ \overline{T-AL} = 88.6\,mm$

$\overline{AL-M} = 54.5\,mm,\ \overline{CH-M} = 33.7\,mm$

$\frac{\overline{T-M}}{\overline{T-AL}} = 1.6287 \approx \frac{\overline{T-AL}}{\overline{AL-M}} = 1.6257 \approx \frac{\overline{AL-}}{\overline{CH-}}$

$\frac{\overline{AL-M}}{\overline{CH-M}} = 1.6172 \approx \varphi = 1.618033...$

Görüldüğü gibi yüzümüzde matematik ile izah edebileceğimiz fiziksel bir düzen vardır. Yoksa ve elbette matematik yüzümüzde değildir...

KISA BİR SÖZ

Etnomatematiğin kavramsallaştırılması zor bir süreç olmuştur. Çünkü bir taraftan matematiğe evrensel olarak bakmamaktadır ve platonik bir âlemde olmadığı kesin kanaatine sahiptir. Etnomatematik için, matematik insanın tarih boyunca yapılandırdığı evrimsel bir süreçtir. Diğer taraftan, *kesin bilimler* olarak ifade edilen doğabilimlerinin standartlarını izleyen bir teori olduğu konsolide edilme çabaları olmuştur.

Etnomatematik araştırmalarında yerleşik bulunan bu toplumsal ve kültürel farkındalık, daha geniş bir kapsamda kavramsallaştırılmasını kuvvetle önermektedir. Hem doğabilimlerini hem de beşeri/toplumsal bilimlerin kültürlerini buluşturan bir amaç öngörmektedir. Bu durum, disiplinlerarası araştırma ve çalışmaları desteklemektedir. Matematik, matematik öğretimi ve matematik tarihi, etnomatematiğin araştırma alanına ait sınırları belirlemektedir. İki kültür, doğabilimleri ve sosyal bilimler, etnomatematik üzerinden yeniden barışma olasılığına sahiptir.

DİPNOTLAR

1 D'Ambrosio, U., *Ethnomathematics-Links Between Tradition and Modernity*, Sence Publishers, 2001.

2 D'Ambrosio, U., "Literacy, Matheracy, and Technoracy: A Trivium for Today", *Mathematical Thinking and Learning*, 1(2), 131-153, 1999.

3 Furner, J.M. veDuffy, M.L.,"Equity for All Students in the New Millennium: Disabling Math Anxiety," *Intervention in School and Clinic*, 38, 67-74, 2002.

4 Tobias, S., *Overcoming Math Anxiety*, 1993, New York, Norton.

5 Ashcraft, M.H. veKirk, E.P.,"The Relationships Among Working Memory, MathAnxiety, and Performance," *Journal of Experimental Psychology*, 130, 224-237, 2001.

6 Kimla-Raj, Int. J. Edu. Sci., 1(1), 33-37, 2009.

7 Iakoff, G. Ve Nunez, R.E., *Where Mathematics Comes from: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being*, Basic Books, 2000.

8 Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970(1962).

9 Rohner, U., "Ethnomathematics-New Approaches to its Theory and Application", yayınlanmamış doktora tezi, University of Bielefeld, Almanya, 2000.

10 Ilersh, R., *What Is Mathematics, Really?*, Oxford University Press, 1997.

11 Herz-Fischler, R., "A Mathematical History of Division in Extreme andMean Ratio," Wilfrid Laurier University Press, 1987.

12 Atalay, B., "Math and the Monalisa: The Art and Science of Leonardoda Vinci", Smithsonian Books, 2004.

* D'Ambrosio, U., (1997) *"Ethnomathematics and its Place in the History and Pedagogy of Mathematics", Ethnomathematics: Challenging Eurocentrism in Mathematics Education*, New York: State University of New York Press.

Bu masada 32 kral 62 cumhurbaşkanı oturuyor (mu?)

RESMİ TARİHİN EFSANELERİ ÇÖKÜYOR...

- Che neden Kemalist olmak zorunda?
- Ünlü fizikçi Einstein Türkiye'ye iş başvurusunda bulundu mu?
- Millî Mücadele ne zaman başladı?
- Misâkı Millî sınırları efsanesi nedir?
- Erzurum Kongresi kararları *Nutuk*'ta neden eksik anlatıldı?
- Teşkilâtı Mahsusa'nın görünmeyen yönleri nelerdir?
- II. Abdülhamid'in mirasına ne oldu?
- 11 Kasım 1938'de neler oldu?
- Atatürk'le İnönü'nün yolları neden ve nasıl ayrıldı?
- Yassıada kararları nasıl alındı?
- Dersim katliamı nasıl planlandı?
- 23 Nisan, 1876'nın devamı mı?

Bütün bu soruların cevaplarını ve daha fazlasını öğrenmek için *Tarihin Buğulu Aynası*'nı silmeye ne dersiniz?

E-kitap versiyonu iKitap.com'da

392 sayfa

İyi ki kitaplar var...

timas.com.tr | facebook.com/timasyayingrubu | twitter.com/timasyayingrubu

Timaş tarih

TİMAŞ

GÖRÜNMEYENLERİN HAFIZASI:

ATİNA'DA BİR RUM DÜŞKÜNLER EVİ

ANNA THÉODORIDÈS

Görüştüğüm kişilerin çoğunun paylaştığı pişmanlık duygusunu, "kayıp cennet"in bütün özelliklerini taşıyan "oranın" idealleştirilen imajının aktarılması ayakta tutuyor (Boğaz'ın saf tasavvurları, Müslüman arkadaşlarla ya da Kumkapı Ermenileriyle paylaşılan yemeklerin taptaze anıları). "Kaybedilmiş vatan"la kurulan bu simgesel bağ düşkünler evini sefaletin, ahlakî çöküşün ötesinde bir ufka taşıyor ve sakinlerinin bir an için umutsuzluklarından ve yalnızlıklarından kaçmasına olanak tanıyor.

Simon ve Maria Kosmeteio'nun girişimiyle 1970 yılında Atina'da kurulan Kosmeteio Vakfı.

Aşağı Kaliforniya çölündeki San Borja, San Juan, San Francisco ve Guadalupe sıradağlarında bulunan devasa duvar fresklerini görme şansına erişen herkes başka bir dünyanın parçasına baktığını bilir. Kızıl geyikler ve ren geyikleri ile iç içe, üst üste, kırmızı ve siyah renklerde kayalara boyanmış ve şaşkınlık uyandıracak kadar iyi korunmuş mağaraların geniş çeperlerini kaplayan bu adamların Meksika tarihinde yeri yoktur. Yerden altı ya da yedi metre yüksekte boyanmış figürler, kollarını havaya dikmiş 1,80 ila 2 metre boyunda adamlar: bizim davetli olmadığımız bir dansın biçemlenmiş karakterleri.

Paco Ignacio Taibo II, *A quatre mains*, p.42, Rivages/Noir, 1991

ATİNA'NIN KENAR MAHALLELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Atina'nın merkezinden kuzeye doğru 45 dakikalık mesafedeki Neo Irakleio banliyösünde yer alan Kosmeteio Vakfı, artık iyice yaşlanmış, düşkünleşmiş ve yoksulluk sınırının altında yaşayan otuz kadar İstanbul doğumlu barındırır. Bu vakıf 1964'te Türkiye'den sınırdışı edildikten sonra[2] Zürih'e yerleşen Simon ve Maria Kosmeteio'nun girişimiyle 1970 yılında Atina'da kurulmuştur. Un üretimi alanında faaliyet gösteren ileri görüşlü ve girişimci işadamı Simon Kosmeteio İstanbul'da doğmuş ve yaşamıştı. Servetine üç kez el konmuştu: İlk kez nüfus mübadelesi sırasında, ardından Varlık Vergisi döneminde[3] (vergi mükellefleri listesinde birinci sıradaydı ve 300.000 Türk Lirası ödemesi gerekiyordu; bu miktar İstanbul'da yaşayan tüm gayrimüslimlerin ödediği toplam vergi-nin %1'ine eşitti) ve son olarak 1964 sınırdışı operasyonları ile...

1960'lı yılların sonlarında Yunan Devleti Kosmeteio çiftine Attika bölgesinde yer alan Neo Irakleio'da üç hektar büyüklüğünde bir arazi verdi. Buraya iki katlı ve 35 daireli bir bina inşa edildi. Rum mühendis Stelios Roidis'in projesini çizdiği ve yapımını denetlediği bu bina, Kosmeteio çiftinin sağladığı finansman sayesinde, İstanbullu Rum düşkünleri barındırmak amacıyla tasarlanmıştı. Kosmeteio çifti ile Yunan Devleti arasında yapılan anlaşma gereği, çiftin ölümünden sonra binanın Yunan ordusunun mülkiyetine geçmesi öngörülmüştü; karşılığında, binanın bakımı için yapılacak harcamaları ve diğer masrafları ordu üstlenecekti. Simon Kosmeteio 1985 yılında öldü. Bunun üzerine karısı vakfın idaresini beş üyeden oluşan (Atina Rumlarının kurduğu "New Circle of Constantinopolitans" Derneği'nin üç üyesi, Sağlık Bakanlığı'ndan bir temsilci ve Diaspora Yunanlıları Genel Sekreteri) bir yönetim kuruluna bırakmaya karar verdi.

2000'li yılların başlarından beri Kosmeteio'da yaşayan otuz üç kişinin tamamı İstanbul'da doğmuş ve çoğu bu kentten 1964 ve 1978 arasında aceleyle, yanlarına ancak az miktarda gerekli eşyayı alarak ayrılmıştır. Başlangıçta Türk vatandaşlığına sahip olsalar da, siyasal kriz ortamında (Kıbrıs sorunu) gelişen Türk-Yunan ilişkilerinin neden olduğu hukuki ve ekonomik kısıtlamalar onları Türkiye'yi terk etmeye itmiştir. Genellikle Atina'nın güneyinde yer alan banliyölere (Faliro, Nea Smyrni, Kalamaki gibi mahalleler) yerleşen Rum cemaati üyelerinin aksine, aralarından çoğu önce Pire'ye (Kaminia, Rent, Palia Kokkinia) ya da şehir merkezine (Kypseli, Kato Patissia, Agios Elefterios5) gelmiş, başvuruları kabul edildikten sonra Neo Irakleio'ya taşınmıştır. Zira bu vakıfta bir lojman sahibi olmak için, önce "New Circle of Constantinopolitans" Derneği'nin yönetim kuruluna başvuruda bulunmak gerekmektedir. Kosmeteio Vakfı'nın amacı yalnızca düşkünlere başlarını sokacak bir yer sunmak olduğundan, başvuranların dosyası yönetim kurulu tarafından incelenmektedir.

Kosmeteio Vakfı gibi oldukça karmaşık bir ortamda saha araştırması yapmak, sefaletle, çoğunlukla gizli tutulan toplumsal şiddetle, çaresizlik, adaletsizlik duygusu ve öfkenin birbirine karıştığı deneyimlerle doğrudan yüzleşmeyi gerektirir. Temel araştırma yöntemi olarak uygun bir anket çerçevesinin kurulması farklı durumlarda yapılan gözlemlerden oluşan parçaların birleştirilmesine dayanır. Araştırmacı, pansiyonerlerin yaşam ritmini izler, dolayısıyla anket farklı kişilerin muhatap alındığı farklı ortamlarda gerçekleşir.

Bunun dışında, görüşülen kişilerden bazılarının suskunlukları, konuşmayı reddetmeleri de (özellikle Türkiye'den ayrılmaları ve Yunanistan'a gelişleriyle ilgili nazik konulara girildiğinde) görüşmelerin önemli bir parçasını oluşturur. Kosmeteio'nun pansiyonerlerini ziyaret etmek, bu düşkünler evine defalarca geri dönmek, sonunda bir güven ilişkisi kurmamı ve pansiyonerlerin kaynağını kişisel düşünce yolculuklarında bulan sözlerini benimle paylaşmalarını sağladı. Tam da bu nedenden dolayı, görüşülen kişilerin isimlerini sosyolojideki anonimlik ilkesine uygun olarak değiştirmeyi tercih ettim: "Mekân ve kişileri önceden tanımayan birinin, onları metin yardımıyla keşfetmemesi, 'arayıp bulamaması' gerekir" (Beaud, Weber, 1997:116-117).

Son olarak, bu araştırmayı Yunanistan'da yaşanan kriz ortamında, Atina'da parlamento ekonomik kısıntı planının ilk iki dilimini oyladığı sırada, yani Ekim 2009 ile Kasım 2010 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimi belirtmenin de önemli olduğuna inanıyorum.

Pansiyonerlerle yapılan görüşmeler birkaç aşamada gerçekleştirildi. Atina'ya 1964 ile 1974 arasında gelmiş ve Kosmeteio'ya 1990 ile 2007 arasında yerleşmiş altı kişinin rotalarını izlemeye çalıştım. Örneklemin tutarlılığı ise, sosyolojik profillerin toplumsal konumları (cinsiyet, yaş, meslek), Kosmeteio'ya geliş koşulları ve özellikle onları İstanbul'dan ayrılmaya zorlayan nedenler bakımından farklılığına dayanıyor.

Kosmeteio pansiyonerlerinin serüvenleri

İlk olarak "ihtiyar yalnız kurtlar":

Petros, 96 yaşında, sanatçı (kendi sözleriyle "İstanbul'da ressam iken, Atina'da karalama yapar olmuş"). Bekâr, çocuksuz, 1964'te sınırdışı edilen arkadaşlarına katılmak için İstanbul'dan ayrılmış. Görüşmemiz sırasında, sınırdışı edilenlerden Yunan vatandaşı olanların beraberlerinde Türk vatandaşı olan Rumları da sürüklediklerini ısrarla belirtiyor. Sol görüşlü olduğunu (enternasyonalist) ve Agia Anargiri'ye yerleşmesi sırasında Yunanların kendisini hayal kırıklığına uğrattığını söylüyor: "Bir şehrin beni mutlu etmesi için, önce insanları görmem gerekir (diyor üzerine basa basa). Benim şehrim İstanbul ve 10 yıl oldu evime dönmeyeli. Özledim. Orada insanlık var, ama burada şimdiye kadar hiç böyle bir şey görmedim. Türkiye benim vatanım! Öyle işte! Ne yaparsın? Orada *gâvur* olsak da, burada, Yunanistan'da bizi mahvettiler ve üstelik bize *Turkosporei*[6] diyorlar!".

"Benim şehrim İstanbul ve 10 yıl oldu evime dönmeyeli. Özledim. Orada insanlık var, ama burada şimdiye kadar hiç böyle bir şey görmedim. Türkiye benim vatanım! Öyle işte! Ne yaparsın? Orada **gâvur** *olsak da, burada. Yunanistan'da bizi mahvettiler ve üstelik bize* **Turkosporei** *diyorlar!".*

1930'larda Tatavla'da karnaval. Mübadele atlatılmış ancak Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 ve Kıbrıs meselesinden kaynaklanan gerginlikler henüz yaşanmamış.

Gabriel, İstanbul'da Avrupa yakasının can damarı olan Beyoğlu'nun eski tüccarlarından, 76 yaşında, boşanmış, çocuklarını yirmi yıldan fazla süredir görmüyor. 1970'te İstanbul'u terk etmeden önce tüm mallarını satmış, "devlet tarafından tekrar tekrar yağmalanmadan önce", diyor. Önce Zografeio mahallesine yerleşmiş, sonra Patission'a taşınmış. Kendisini İstanbul'dan ayrılmaya iten nedenler arasında, Galatasaray'daki üç dükkânının müşterilerinin azalmasını ve 1962'de giden erkek kardeşine kavuşma arzusunu sayıyor. "Sonunda burada rahat rahat para kazanacağımızı sanıyorduk, ama aslında tam tersi oldu. Yabancılar. İnsanlar bizi öyle görüyorlardı, İstanbul'a geri dönmek istedim, ama sağlık sorunları çıktı. Kaldım, ama buraya hiç alışamadım".

Kosmeteio'ya 2005'te gelen Yannis bugün 92 yaşında. Bekâr, çocuksuz. Eğitimini Kumkapı Lisesi'nde tamamladıktan sonra, Galata'da bir Yahudi tüccarın yanında çalışmaya başlamış. Bugün gözleri görmüyor ve ufak bir özürlü tazminatı alıyor. Kadife taklidi bir kumaşla kaplı kanepesinde oturmuş, görüşmelerimizin kaydedilmesini reddediyor ve sorulara kelime oyunlarıyla cevap vererek eğleniyor. Ciddî ve endişe dolu bir ifadeyle 1975'te İstanbul'dan ayrılışının öyküsünü anlatıyor. "1974'te herkes gitmişti ve Kıbrıs meselesi bizi rahatsız ediyordu. Orada yerin olmadığını ve artık hiçbir şey yapamayacağını bir şekilde sana anlattıklarında, kendini kötü hissediyorsun. Burada kendi şirketimi kurmak istiyordum, ama onlardan korkuyordum, beni yıldırmaya çalışıyorlar, öldürmekle tehdit ediyorlardı », diyor. Peki "onlar" kim ? Bu soruya cevap vermiyor.

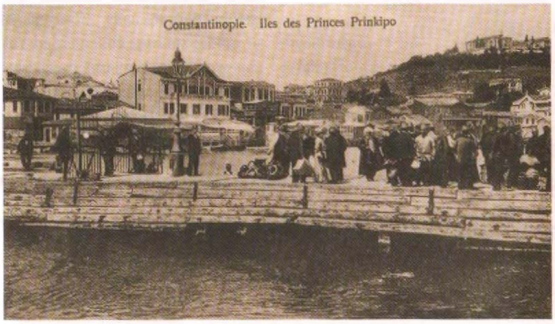
Manolis, 67 yaşında, mühendis. "Kızları, elektrik kablolarını ve interneti" seviyor. İnternetten Yavuz Turgul (Eşkıya) ve hayran olduğu Yılmaz Güney'in filmlerini indiriyor. İstanbul'da parlak bir mühendislik eğitiminden sonra, askerliğini Karaköse'de yapmış. İstanbul'dan Ekim 1974'te "arkadaşlarlıyla birlikte, Kıbrıs krizi sırasında" ayrılmış, önce Nea Smyrni'ye 1933'te yerleşmiş olan teyzesinin yanında kalmış, Şubat 1975'te ailesi geldikten sonra Palio Phaliro'ya taşınmış. Fransızca bilen babası (Beyoğlu'ndaki Aya Triada Fransız-Rum okulunda okumuş) Pera'da bir bankanın müdürüymüş. "Hayatını iyi kazanıyordu, sonra Kıbrıs krizyle birlikte maaşını kestiler. Azıcık bir maaşla nasıl yaşarsın, ha ?". Manolis'in kendi meslek yaşamına ileride değineceğiz.

Görüştüğüm diğer iki kişi, tek ebeveynli ailelerin reisi olan kadınlar:

Klio, 61 yaşında, 1950'de Büyükada'da (Prinkipo) doğmuş ve orada yaşamış. Yunanistan'a 18 yaşındayken gitmiş. "Babam Sirkeci'deki en güzel mağazalardan biri olan 'Adalar'ın yöneticisiydi. Beni Volos'a 1922'de sığınmış olan ailemizin yanına gönderdi. Aslında ben gitmek istemiyordum" diye itiraf ediyor, iç geçirerek, İki yıl sonra, Atina'ya gitmiş, Agia Barbara'da bir tezgâhtarlık işi bulmuş, annesi ve erkek kardeşiyle birlikte Galatsi mahallesine yerleşmiş. Gel zaman git zaman, ilk kocasıyla tanışmış, bir televizyon kanalında asistan olarak çalışmış, boşanmış ve kızını tek başına büyütmek zorunda kalmış. "Kağıt oyunlarına meraklı ikinci eski kocalsıl yüzünden" borca batmış. 2007'den beri Kosmeteio'da yaşıyor ve hasta (Alzheimer) annesine bakıyor.

Virna, 53 yaşında, işsiz, dört çocuğu ve torunlarıyla birlikte yaklaşık 30 m²'lik bir alanda yaşıyor. Boşanmış, 2003'ten beri Kosmeteio'da ve binanın bakımıyla ilgileniyor. 1978 yılında Pire'de apartman bekçiliği yapan, ama ağır hasta olan babasını ziyarete gelmiş. Babası ve ağabeyi art arda ölünce Atina'da "hapis kalmış". "Buraya Noel arifesinde babamı görmeye gelmiştim, yoksa Polis'te kalırdım (gözleri doluyor). Pullman dönüş biletimi bile almıştım, ama para sorunları, ardından ağabeyimin ölümü derken, burada kalmaya mecbur oldum. 1958'de Boğaz kıyısında Agia Kiriaki, Arnavutköy'de doğdum ben ve bir daha oraya geri dönemedim".

Yannis'in dışında, görüştüğüm diğer beş kişinin Atina şehrini geçici bir ikamet yeri olarak algıladıklarının altını çizmek gerekir. Görüşmeler ilerledikçe, bu "sürgünler" (kendi statülerini belirtmek için bu ifadeyi kullanıyorlar) kolektif mahremiyetlerini, onları yerlerinden eden iç parçalayıcı çelişkileri benimle bir bir paylaştılar. Arnavutköy'de, Beyoğlu'nda, Aynacıkoluk'ta, Cihangir'de, Büyükada'da rahat ve konfor içinde yaşarken (mütevazı ailelerden gelen Petros ve Yannis hariç) mal varlıklarını kaybetmeleri, yakınlarının yokluğu ve "İstanbul hasreti" (diye ekliyor Virna) onların kişisel öykülerine damgasını vurmuştu. Bugün Atina'da hepsi de neredeyse yoksulluk sınırının altında yaşıyorlar (IKA'dan alınan küçük aylıklar, "New Circle of Constantinopolitans" Derneği'nin yardımları, ayda 100 ilâ 300 € arasında değişen özürlü tazminatı... ama Kasım 2010'daki ziyaretimden bu yana, çeşitli ekonomik kısıntı planlarının uygulamaya konması nedeniyle malî kaynakları bugün iyice azalmış bulunuyor).

Rum, Ermeni, Yahudi ve Türklerin her şeye rağmen yan yana yaşayabildikleri Büyükada-Prinkipo. 20. yy başı olsa gerek.

Peki bu insanların statüsü nedir? Vakfa yaptığım ilk ziyaret sırasında kendime sorduğum ilk soru buydu. Onları sığınmacı, göçmen olarak kabul edebilir miyiz? Tanım itibariyle, sürgün "bir kimsenin geri dönmesine izin verilmeyecek şekilde ülkesinden sınırdışı edilmesi"dir (*Dictionnaire Robert*). Dolayısıyla gitmeye karar veren sürgün edilenin kendisi değildir, yer değiştirmek herhangi bir anlayabilmek için, Rum cemaatini çevresindeki çoğunluğu reddetmeye kadar itebilen muhafazakârlığı da hesaba katmak gerekir. Bu açıdan, bu kişileri göçmen olarak kabul edebiliriz. Ancak onlar imgelemlerinde kendilerini sürgün olarak tanımlıyorlar, çünkü kendilerini tarihselliğini kuvvetle hissetikleri ve onları aşan bir süreç içinde algılıyorlar. Ait oldukları ve kişisel projelerini de-

Chronos "vücutsal şimdiyi"[10] Aiôn ise "vücutlaşmamış"[11] olayı simgeler. Aiôn'un geçmiş ve geleceğe göre bir şimdiyi betimlediğini kabul ettikten sonra, felsefeci böylesi bir devamsızlığın bir ayrım çizgisi, sosyal bir dönüşüm ve algılama kopuşuna yol açtığını çıkarsar ("hiçbir şey artık eskisi gibi değil" deyişine yol açan). Böylece olağan durum, normları ve uygulamaları altüst eden bir olağan-

Kosmeteio pansiyonerleri için, İstanbul'daki hayatlarını kapsayan bir "önce" ve Atina'ya yerleşmelerini ifade eden bir "sonra" bulunuyor. Bu makalede yaşanan sarsıntının nedenlerini ekonomik ve toplumsal açıdan tanımlamayı değil, olayın (Yunanistan'a gidiş) insanların hayatlarında nasıl toplumsal tasavvurlarını, alışkanlıklarını ve ifade biçimlerini tümden değiştirecek kadar önemli bir kırılmaya yol açtığını anlamayı, amaçlıyoruz.

kişisel tercihin ya da projenin parçasını oluşturmaz. Buna karşılık, başka bir yerde başarılı olmak amacıyla gitme kararı göçmenin girişiminin merkezinde yer alır. Her iki tanımda da esas güçlük yer değiştirmektedir: birinci durumda kişi gitmeye zorlanır, kovulur; ikinci durumda ise kaçmaya, sefaletten ya da düşmanca bir çevreden kurtulmaya çalışır.

Görüştüğüm altı kişi 1964'te sınırdışı edilmemişlerdi ve Yunanistan'a mutlaka kalıcı bir şekilde yerleşmek amacıyla göç etmemişlerdi. Taşınma girişimleri bu iki durum arasında bir yere oturuyordu: sosyal çevrelerini, sermayelerini, bazen müşterilerini, ama en önemlisi nirengi noktalarını kaybetmelerine neden olan gündelik gerilimlerin kaynağında yer alan Kıbrıs olayları, gidişlerinin siyasal unsurunu oluşturuyordu. Kadınların Yunanistan'a gidişlerindeki isteksizliğin ise (Klio örneğinde olduğu gibi), *Romiosyni*[8] bütünlüğünü bir biçimde koruma arzusu içerdiğini görmemiz gerekir.

Bir cemaate dışarıdan yabancıların girmesini engellemek için çeşitli savunma mekanizmaları – karışık evliliklerden kaçınma (Rum-Türk) gibi – geliştirilir. Bu endogami refleksini

İstanbul'dan giden birçok Rum'un yerleştiği Nea Smyrni'de Venizelou Caddesi.

rinden bağladıkları kolektif projenin (Rumların Müslüman-Türk alanında var olması) başarısızlığa uğradığının bilincinde olan bu kişiler, sınırdışı edilenler gibi (1963-64) kendilerinin de tarihin kurbanları olduğuna inanıyorlar. Peki bu duygu nasıl ifade buluyor?

Çifte kopuş: İstanbul ve Atina

İster 1964'te, ister 1968, 1970, 1974 ya da 1978'de gitmiş olsunlar, Atina'ya gidişlerini yaşamöykülerinde bir kopuş olarak tanımlıyorlar. Atina'ya yerleşme yeni bir dönemi başlatan bir, Deleuze'ün kullandığı anlamda (1969) "olay" olarak niteleniyor. Deleuze, "olay'ın sorunlu ve sorunsal açıcı olduğu" saptamasından yola çıkarak, Aiôn ve Chronos'a dayanan iki farklı zamansallık[9] içerdiğini gösterir:

dışılık oluşturur. Dolayısıyla, bir olay saptandığı andan itibaren, öznelerin anlatısında hafızanın alanına yeni referanslar sunan algılama prensipleri ortaya çıkar.

Kosmeteio pansiyonerleri için, İstanbul'daki hayatlarını kapsayan bir "önce" ve Atina'ya yerleşmelerini ifade eden bir "sonra" bulunuyor. Biz de yaşanan bu sarsıntının nedenlerini ekonomik ve toplumsal açıdan tanımlamayı değil, bu olayın (Yunanistan'a gidiş) bu insanların hayatlarında nasıl toplumsal tasavvurlarını, alışkanlıklarını ve ifade biçimlerini tümden değiştirecek kadar önemli bir kırılmaya yol açtığını anlamayı, başka bir deyişle (Virna'nın sözleriyle) "hep birlikte İstanbul'da yaşadığımız" olağan bir durumdan

olağanüstü bir duruma (Atina'ya yerleşme) kaymanın kendilerini nasıl başka bir biçimde tanımlamalarına yol açtığını kavramayı amaçlıyoruz.

Atina'daki Rumların çoğu gibi, bu kişiler de İstanbul'da bolluk ve konfor içinde yaşamışlardı. Ancak, Taksiarhes Kilisesi'nin yanındaki Rum okuluna gittiği Arnavutköy'de yaşamış olmaktan gurur duyan Virna gibi, hepsi de toplumsal bakımdan karışık bir alanda evrilmişlerdi. İlk evliliğini bir Türk'le yapan Virna, görüşmemiz

Sadece anılar değil, gençlikte İstanbul'da kalmıştır. Tatavla Rumları tarafından kurulan Iraklis Jimnastik Kulübü sporcuları.

sırasında şunları anlatıyor: "Arkadaşlarım Türk'tü, Bulgar'dı, ama bu durum despot Alexandros'u, peder Nikolaos'u [...] görmeme engel olmuyordu. Hepimiz birbirimize isimlerimizle hitap ediyorduk •. İçinde yaşamış olduğu mikrokosmosta sınırlar, farklı etnik grupların birbirine karışmasını kolaylaştıracak ve ötekilikle bütünleşerek cemaat yasaklarını aşacak şekilde barışçıl görünüyordu.

Buna rağmen, bu kişilerin sürekli olarak yabancı damgası (stigmat) yedikleri de aşikâr. Bu durum ilk kez E. Goffman tarafından (1975)[11] davranışlarımızı koşullayan inşa edilmiş bir ideoloji etrafında yapılanan bir ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. "Gâvur" diye adlandırılan ya da varlıkları ellerinden alınarak hedef haline getirilen bu insanların öykülerindede yaşadıkları kenitten (*polis* anlamında) dışlanma, ikinci sınıf vatandaş statüsüne indirgenme vurgulanıyor. Bu hiyerarşi sisteminin bir sonucu olarak, kamusal görünürlük bakımından geçmişle ilgili aynı referansları paylaşmıyorlar ve siyasal anlamda görünmez kabul ediliyorlar. Diğer yandan, Yunanistan'da da "*turkosporei*" diye adlandırılıyorlar.

Köklerinden koparılmış olmaları, geldikleri yerde kendilerini karşılayacak yapıların bulunmaması, *polis*'teki yaşam deneyimini küçümseyen, hatta yok sayan ve kendi Bizans ve Osmanlı mirasını göz ardı eden ev sahibi toplumun olumsuz yaklaşımı (Couroucli, 2010:245), toplumsal bakımdan damgalanmalarına katkıda bulunmuş. Başka bir deyişle, "anavatan" olarak hayal ettikleri bu yeni çevrede, zaman ve mekâna sinmiş güven işaretleri giderek kaybolmuş. "Zaman kendi başının çaresine bakma zamanı, hayal kırıklığı zamanı" diye özetliyor Manolis, Nirengi noktalarının bu şekilde yitirilmesi, Yunanistan'daki iş piyasasında da giderek görünmez olmalarına neden olmuş.

Kendilerini birdenbire Atina'da bulan Kosmeteio pansiyonerlerinden çoğu, kendi topluluklarının toplumsal ekonomisi sayesinde ilk zamanlar bir iş bulmayı başarmışlar (Sayad, 1991).

Manolis de Atina'daki Amerikan üssündeki ilk işini böyle bulmuş.

"Burada iş bulmak tüm bir maceraydı [...]33 yaşındaydım, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezundum, hatta Atina'da ihtisas bile yaptım. Atina Rumları Derneği sayesinde, Boeing-Pacific şirketinde teknik uzman olarak iş buldum. Orada 10 yıl çalıştım, ama tüm o yıllar boyunca kapıdı [...] 4 yıl boyunca iş aradım, sonunda ΔΕΗ [DEI][12] [Yunanistan'daki en büyük elektrik sağlayıcısı] için büyük binaların inşaatında çalışmaya başladım. Anti-sismik normlarla ilgileniyordum. Sözleşmem bitti, hemen ardından annem öldü, ben de diyabet yüzünden sağlık sorunları yaşamaya başladım [...]. Üstelik borçlandım da [...]. Bacağım kesildiğinden beri, aldığım iki aylık sayesinde yaşıyorum: bir tanesi Ziraat Sigortası Kurumu'dan, diğeri de bacağım için".

Diplomalarına rağmen, Manolis'in yaşamı ekonomik belirsizlikler içinde geçmiş. Bu da toplumsal güvenceden yoksun olmak ve hastalık ile eşanlamlı. Görünür bir *stigmat* taşıyor (sol bacağının kesilmesinden dolayı fiziksel engelli), bu da onun toplumsal saygınlığını ortadan kaldırıyor (işsiz). Manolis tüm bu deneyimleri "sana vuran ve ringde ayağa kalkmana engel olan sefaletler dizisi" olarak özetliyor.

Görüştüğüm kişilerin karşılaştıkları talihsizlikler ne olursa olsun, Kosmeteio Vakfı kişisel serüvenlerinin varış noktasını oluşturuyor. Pansiyonerler, kente dahil olmakla birlikte kentin içinde bir tür inziva gibi yaşanan bu mekâna sürülüyorlar. Bu kapalı alanda, geçmiş ile cemaatin Atina'daki araştırmamız sırasında karşılaştığımız diğer üyelerinden farklı bir ilişki kuruyorlar.

GÖRÜNMEZ OLMAK

Rum mikrokosmosu

Bu farklı çevreyi doğru tanımlayabilmek açısından sürgün mekânı kavramı büyük önem taşıyor, zira ikinci sınıf olma ve görünmezlik fikrini, "içe kapalılık" kültürünü akla getiriyor. Mekânsal açıdan, daha önce de gördüğümüz gibi, 1960'lı yıllardan beri Atina'ya yerleşmiş Rum imajının aksine, Kosmeteio sakinleri kıyı boyunca uzanan mahallelerde (Kipseli, Palio Phaliro) yaşamıyorlar. Kentin çeperine hapsolmuş, burada çevrelerinden soyutlanmış ve artık iyice yaşlanmış olan bu insanlar, tümüyle toplumsal yardımlara bağımlılar ve dolayısıyla özerkliklerini yitirmiş

durumdalar. Bu ikinci sınıf evrende yavaş yavaş görünmez olmuşlar: geçmişte Yunanistan'da olduğu kadar Türkiye'de de kendilerine atfedilen toplumsal farklılık göstergeleri (Montagne-Villette, 2007), görünür *stigmat*'lar (kör olan Yannis, bacağı kesilen Manolis) ya da "bireyin saygınlığını elinden alan" ve "onu [toplum tarafından] kabul edilmekten mahrum eden başka özürler" (Goffman, 1973), sonuçta bu insanların itilmesine, kent yaşamından dışlanmasına neden olmuş. Kosmeteio Vakfı acaba Yunanistan'daki Rum yaşantısının sahne arkasını mı oluşturuyor?

Bu sürgün ortamının incelenmesi Atina Rum cemaatine farklı bir açıdan bakmamızı da sağlıyor. Kosmeteio sakinleri, Rumların genellikle kentli, okumuş, eğitimli, zengin bir cemaate ya da tüccarlardan oluşan burjuva sınıfına dahil oldukları yönündeki yerleşik kanıyı altüst ediyor.

Bu kentsel kimlik mikro-mekânı içinde (Hourcade, 2004), Kosmeteio Rumları geçmişin toplumsal biraradalık olgusunu terk etmek zorunda kalmışlar ve kendilerini çelişkili bir biçimde içe kapalılık kültürünü üreten bir ortamda bulmuşlar.

Pansiyonerlerin içinde yaşadığı bu ortam, içinde yalnızca Rumların bulunduğu, dışarıya kapalı bir ortam. Merkezle ilişkisi bulunmadığından ya da oldukça sınırlı olduğundan, bu ortamda içe kapalılık kültürü geçerli. İletişim dili olarak çoğunlukla Türkçenin kullanılması da bu kültürün tezahürlerinden biri. Ayrıca Kosmeteio Rumlarının bu dili unutmak istemediklerinin de göstergesi. Klio ile yaptığımız görüşmeden bir alıntı bu durumu çok güzel örnekliyor:

"Elbette Türkçe konuşuyorum. Bu da benim dilim, benim bir parçam. [...] Bu dili seviyorum, çünkü insanları seviyorum. Onlara karşı hiçbir kinim yok. Onları suçlamamak lazım. Eylül olayları[14] sırasında onların bir kabahati yoktu. Esas devletin başındaki adamları sorgulamak lazım. Olayların mimarı onlar. Halkın bir suçu yok. Tekrar ediyorum. [...] Komşularımla sık sık Türkçe konuşurken buluyorum kendimi (ve artık farkına bile varmıyorum zaten). Böyle işte. [...]".

Bu örnekte Klio yalnızca Türk dilini doğum yeri olan İstanbul'daki yaşam deneyiminin bir parçası olarak tanımlamakla kalmıyor, Eylül 1955 olayları ile ilgili kendi deneyimine dayanarak "Onlar", yani düşman olarak tanımlanan devlet ve kendisinin de dahil olduğu, kendisi ve diğer pansiyonerlerle aynı dili konuşan "halk" arasına bir sınır da koyuyor.

Bu kendine özgü Rum ortamında dikkate alınması gereken başka bir unsur daha var: Sıhhi tesisatın çürüklüğüne (boruların ve kanalizasyon sisteminin eskiliği), dairelerin bakımsızlığına (yıpranmış mobilyalar, döşemesiz zemin) rağmen, pansiyonerlerin çoğu dairelerinde İstanbul'a ithaf edilmiş bir köşe ayırmışlar. Rafların üzerinde olsun, duvarlarda olsun, Ayasofya tasvirleri her yerde: Çeşitli formatlarda (fotoğraf, resim, röprodüksiyon), çeşitli malzemelerden yapılmış (porselen, plastik, PVC) Ayasofya görüntüleri bazen çerçevelenmiş, bazen de seramik yemek tabaklarının süslemesi olarak karşımıza çıkıyor.

Zografeion Lisesi[15] anıları da bu evrende materyalleşiyor: Bazı eski öğrenciler lisenin minyatür tasvirlerini ya da simgesi olan sfenksin röprodüksiyonlarını saklamışlar.

Tarihsel niteliklerinden daha da önemli olan, bu röprodüksiyon ve resimlere kazınmış olan anılar. Bu nesneler kentsel alanda birer nirengi noktası işlevi görüyor.

Bir yandan da, yine bu nesnelerde iki farklı semiyotik alan bir arada bulunuyor: Biri kültürel ve pansiyonerlerin gündelik yaşamlarında sık sık gitmedikleri yerleri de yansıtabiliyor

Rafların üzerinde olsun, duvarlarda olsun, Ayasofya tasvirleri her yerde, mümkünse minaresiz.

(Ayasofya), diğeri ise duygusal ve yaşanmışlıklarına, göç tarihçelerine gönderme yapıyor.

Dolayısıyla, Kosmeteio Vakfı pansiyonerlerin İstanbul'a kök salmış geçmişleriyle ilişkilerini korumaya çalıştıkları ikinci bir sürgün mekânı halini alıyor: Türkçe konuşarak birbirleriyle anılarını paylaşıyorlar ya da resmediyorlar, Türkiye'deki Rumların tarihlerine değinen yazıları topluyorlar; bazıları televizyonda gösterilen *Kısmet* dizisinin tek bir bölümünü bile kaçırmıyor; aralarından en şanslıları *polis*'e geri dönüp birkaç gün bir otelde kalıyor.

İstanbul anılarında yaşamak

Toplumsal tasavvurlar bakımından, Kosmeteio pansiyonerlerinin geçmişle kurdukları ilişki Rum cemaatinin diğer üyeleriyle aynı olmuyor, zira ev sahibi ülke (Yunanistan) ve geldikleri ülke (Türkiye) tarafından

6-7 Eylül 1955. Taksim'deki Aya Triada Kilisesi'nin giriş kapısına tırmanmış yağmacılar.

Fahri Çoker Arşivi, Tarih Vakfı.

kendilerine yapıştırılan toplumsal *stigmat*'ları içselleştirmişler. Bu durumun pek çok sonucu var.

Nirengi noktalarının kaybedilmesi, köksüzleşme, art arda gelen yas süreçleri bazılarında kimlik bunalımlarına yol açmış. Atina'ya gelişini bir hapsolma durumunun başlangıç noktası olarak yaşayan Virna'nın serüvenini ele alalım. Sürgünün kısa süreli olacağına dair sarsılmaz inancı onu her şeyin geçici olduğu duygusuna ve geri dönüş rüyasını canlı tutacak faaliyetlere itiyor (İstanbul'daki geçmişine ait fotoğraflara tekrar tekrar bakmak, televizyon filmlerini izlemek, kartpostalları okumak... kısacası, geçmişte ve bir gün geri dönme umuduyla yaşamak). Bu durum hep düşük ücretli ve kendisini değersizleştiren ufak tefek işleri kabul etmesine neden olmuş.

Ancak, sürgün hali uzadıkça Virna'nın kendisiyle ilgili algısında bir dönüşüm olmuş ve birdenbire farkına varmış: Geri kazanımı mümkün olmayan bir şeyin hayalini kuruyor, orada artık kendisine yer yok ve olası geri dönüş umudu buharlaşıyor. Buna bir suçluluk duygusu eşlik ediyor ve geçmiş nostaljisini canlandırıyor.

Manolis'in kişisel serüvenine odaklanırsak, onun söylemine de (kendi ifadesiyle) "doğru zamanda doğru seçimleri" yapmamış olmaktan kaynaklanan suçluluk duygusunun hâkim olduğunu görüyoruz. İstanbul'dan ayrılmanın bir hata olduğuna inanıyor. Görüştüğüm kişilerin çoğunun paylaştığı bu pişmanlık duygusunu, "kayıp cennet"in bütün özelliklerini taşıyan "oranın" ideal leştirilen imajının aktarılması ayakta tutuyor (Boğaz'ın saf tasavvurları, Müslüman arkadaşlarla ya da Kumkapı Ermenileriyle paylaşılan yemeklerin taptaze anıları). "Kaybedilmiş vatan"la kurulan bu simgesel bağ düşkünler evini sefaletin, ahlaki çöküşün ötesinde bir ufka taşıyor ve sakinlerinin bir an için umutsuzluklarından ve yalnızlıklarından kaçmasına olanak tanıyor.

Diğer yandan, bu suçluluk duygusu uğranılan başarısızlıkların farkına vardıkça güçleniyor. Petros anılarını Adalar'daki yaşantısını resmederek besliyor. Görüşmelerimiz sırasında çoğunlukla öfkeye kapılıyor: "Yunanlara kızıyorum çünkü insanlıkları yok. Bizi kovan Türk devletine de kızıyorum!". Ama bu öfkenin arkasında çok daha derin bir acı gizleniyor. Kendi ülkesinde "biri" iken, burada anonim "ne olduğu belli olmayan biri" statüsüne düşmüş olmak, kovulmuşluk duygusunu güçlendiriyor. Bu durum kendisine hâlâ acı çektiren narsistik bir yarayı deşiyor. Kosmeteio Vakfı'nda Rumlar başka bir zamanda, beklentinin, geri dönüşsüzlüğün zamanında yaşıyorlar. Anlatıları sürgünün geçmiş zamanını onların şimdiki yaşamlarına taşıyor. Anlattıkları öyküler yırtılmış zamanı hatırlatıyor. Bir şiir dizesinin sonundaki durak gibi, devamı gelmeyen...

SONUÇ YERİNE

Bu araştırmadan hareketle, bir yandan hafıza inşası, diğer yandan hayatta kalma ve yerleşme ile ilgili yeni sorular ortaya çıkıyor.

Görünmez olmuş ve (gerek Türkiye, gerekse Yunanistan'da) siyasal alanın yok sayılan aktörlerine dönüşmüş olan düşkünler evi sakinlerinin tasavvurlarının aksine, Atina'daki Rum cemaatinin sonradan karşılaştığımız diğer üyeleri farklı söylemler benimsiyorlar. Kin duygusu genellikle bu söylemlerin merkezinde yer alıyor, ama suçlu bulunan Türkiye ve Türkler hedef alınıyor.Yerel alımlerden ya da Rum azınlığın sözcülerinden bazıları, çoğunlukla İslam fobisinin hâkim olduğu otobiyografik romanlar yazarak öykülerini anlatmayı seçmişler. Kendi söylemi konusunda neredeyse profesyonelleşmiş olan bu insanların yanında, başkaları da çocukluklarından beri İstanbul'la özdeşleşmiş olan deneyimlerini silerek Atina'da yaşamaya çalışıyorlar. Geçmiş deneyimlerinden söz etmeyi reddediyor, Türkiye'ye dönmeyi akıllarına bile getirmiyor ya da çocukları Türk filmlerine ilgi gösterince öfkeye kapılıyorlar. Bu hafızanın aktarılması onlar için olanaksızlaşıyor, zira Nicole Lapierre'in ifadesiyle (1989), "hafıza sancılı bir gerekliliktir ve aktarılması güç, hatta olanaksız bir iştir". Bu durumda, geriye itme hafıza kaybı ile eşanlamlı değil, aksine aktif ve dışa vurulan bir çalışmanın sonucudur. Unutmak için gösterilen sürekli bir çabadır.

Diğer yandan, Kosmeteio pansiyonerlerinin serüvenlerinden hareketle göç eyleminin gerçekleşebilmesi için göç edenlerin seferber edebilecekleri belli olanaklara ihtiyaç duyduklarını da görüyoruz. Gidebilmek için gereken kaynaklar nelerdir? Kim kalır? Kim gider? Nasıl gitmeli? Nereye doğru? Aynı cemaate ait olan bireyler nasıl aynı yere farklı zamanlarda ve farklı koşullarda varırlar? Unutulmuş bu insanların üzerindeki baskılar ve hareket marjları ileride başka bir incelememizin konusu olacak.

ANNA THÉODORIDÈS
SOSYOLOJİ DOKTORA ÖĞRENCİSİ
OSMANLI, BALKANLAR VE
ORTA ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
(CETOBAC), EHESS, PARİS

KAYNAKLAR

Bali, Rifat, *L'Affaire Impôt sur la fortune (Varlık Vergisi)*, Libra, Istanbul, 2010.

Beaud Stéphane, Weber Florence, "La déontologie de l'enquête ethnographique", in *Guide de l'enquête de terrain*, La Découverte, Paris, 1997.

Courouclı Marta "Mémoire et oubli de la guerre civile grecque: peut-on se souvenir des événements de Décembre 1944 ?" içinde M. Crivello (dir), *Les échelles de la mémoire en Méditerranée*. Actes Sud/Maison méditerranéenne des sciences de l'homme, Aix en Provence, 2010.

Deleuze Gilles, *Logique de sens*, Minuit (coll. critique), Paris, 1969.

Goffman Erving, *The presentation of Self in Everyday Life*, Harmondsworth, Penguin Books ltd 1958], 1963. (Trad. fr. *La mise en scène de la vie quotidienne*, vol.1: *la présentation de soi dans la vie quotidienne*, Minuit, coll. Le sens commun, Paris, 1973).

Goffman Erving, *Stigma*, Prentice-Hall [1963]. (Trad fr. *Stigmate. Les usages sociaux des handicaps*, Minuit, coll. Le sens commun, Paris, 1975).

Hourcade Bernard, "La recomposition des identités et des territoires en Iran islamique", *Annales de géographie*, n°638-639, 2004.

Montagne - Villette Solange, "Les marginalités: du subi au choisi", *Géographies*, *RAGI*, n°83, 2007.

Sayad Abdelmalek, *L'immigration ou les paradoxes de l'altérité*, De Boeck Université, Bruxelles, 1991.

Vcte "Kasım 6-7 Eylül Olayları. *Fotoğraflar-Belgeler*. *Fahri Çoker Arşivi* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları) İle *événements du 6 au 7 septembre 1955. A partir des archives du vice-amiral Fahri Çoker* (Istanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları), İstanbul, 2005.

DİPNOTLAR

1 "Görünmeyenler", sosyolojik bir tipoloji olarak Paco Ignacio Taibo II tarafından *Cuatro Manos* adlı romanında betimlenmiştir (Fransızca çevirisi: *A quatre mains*, Rivages/Noir, 1991, Paris).

Bu makale, 23 Ekim 2011 tarihinde İstanbul'da Ekümenik Patrik Bartholomeos'un himayesinde, Rum Hayırsever Dernekleri Koordinasyon Platformu, Galata Rum İlkokulu Vakfı ve Beyoğlu Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti tarafından düzenlenen «Ἀστράγκα καὶ Φλαγγόμανα στὴν Πόλη/İstanbul'da Yoksulluk ve Hayırseverlik]" başlıklı konferansta sunduğum tebliğin ana başlıklarını ele almaktadır. Desteğini esirgemeyen Frango Karaoğlan'a ve bana Kosmetelo Vakfı'nın kapılarını açan Nikos Uzunoğlu'na özellikle teşekkür etmek isterim. Vakıfta betimle görüşmeyi kabul eden kişilere de teşekkür borçluyum, zira onlar olmasaydı buçalışma hiçgerçekleşemezdi. Bu metni düşkünlerle ilgili araşırmamı ithaf ettiğim Yorgos Emre Christides'i düşünerek kaleme aldım.

2 Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Kıbrıs sorunu etrafında iyice gerginleşmesinin ardından, Yunan vatandaşı olan (ve "vatana ihanet" ile suçlanan) 20, 000'den fazla Ortodoks'un otorma rızıleri yenilenmemiş ve bu kişiler ülkeyi terk etmeye zorlanmışlardı. Onlarla birlikte Türk vatandaşı olan aile üyeleri de sürgün yollarına düştüler. Kasım 1964'te bakanlar kurulu kararıyla bu kişilerin tüm mallarına (nakit birikimler, banka hesapları, taşınmaz mülkler) el kondu. Bu arada, Türk parlamentosu öğrencilerin okullarda tenefüs saatlerinden Rumca konuşmasını yasaklayan 8459 sayılı kanunu kabul etti. Sınırdışı etme operasyonlarının hızlanması (Mart 1965'e kadar gözetlerde isim listeleri yayınlanacak) ve Kıbrıs krizinin şiddetlenmesi, Mayıs 1974'te bu kez taşınmaz mülklerinhedef alan yeni idarî kısıtlamalara yolaçtı: Yargıtay Genel Kurulu, gayrımüslim cemaatlerin 1936'dan sonra edindikleri tüm taşınmaz mülklerin yasadışı olduğunakarar verdi.

3 1923 nüfus mübadelesi 1923 ve 1930 yılları arasında gerçekleştirildi. 1923 tarihli Lozan Antlaşması "Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokolünü", yani etnik arındırmayı resmileştirdi: Anadolu'da yaşayan yaklaşık 1 500 000 Ortodoks'un Yunanistan'daki yaklaşık 800, 000 Müslümanla değiştirilmesi Anadolu'daki Ortodoks varlığının son bulmasına, gerek Türkiye, gerekse Yunanistan'da etnik ve toplumsal dokunun derinden dönüşmesine (homo jenileşme ve her türlü gelir kaynağından yoksun göçmenlerin gelişi) yol açtı.

Yalnızca İstanbul ile İmroz ve Bozcaada'da yaşayan 150 000 kadar Rum ve Batı Trakya Müslümanları bu uygulamanın dışında bırakılmıştı. Dolayısıyla, Kosmeleio çifti nüfus mübadelesinden etkilenmemiş, ancak mallarına el konmuştu.

4 11 Kasım 1942'de Türkiye Büyük Millet Meclisi 4305 sayılı "Varlık Vergisi" kanununu kabul etti. Bu yeriginin uygulaması büyük bir ayrımcılık içeriyordu, zira Türk vatandaşı ve yabancı uyruklu gayrımüslim mükellefler "ayrı miktarda, hatta daha büyük bir servete sahip olan Müslüman mükelleflere oranla daha ağır" vergilendirilmişlerdi (Bali, 2010: 12). Varlık Vergisi Mart 1944'e kadar toplanmaya devam etti. Amacı azınlıklara ait olan işletmeleri tasfiye etmek, böylece Müslüman burjuvazinin gelişmesini sağlamaktı.

5 Bugün giderek terk edilmekte olan kentin merkezindeki bu mahalleler, gözden düşmeden önce 1950'li ve 1960'lı yıllarda Atina'da modernliği simgeliyordu.

6 Yunanca, Türk tohumu.

7 İdryma Kinonikon Asfalíseon; Toplumsal Güvenlik Enstitüsü.

8 *Romiosyni* kavramı tam olarak "yeni Yunanlılık, yeni Helen milleti, ve bundan hareketle Yunan ruhu ve yeni Helenizm ülküleri" anlamına gelir (*Brihnioteta*, Modern Yunanca Sözlüğü, Atina 1998). Ama asıl önemli olan bu kavramın taşıdığı duygusal ağırlık ve keskinlikle içerdiği üstü kapalı anlamlardır, zira *Romiosyni* kalıplaşmış biçimde, hayâsızlık, cesaret, yiğitlik, kahramanlık, mertlik ve açık sözlülük gibi yeni Helenizme atfedilenniteliksel ve tavırlara gönderme yapar. Yannis Ritsos'un "Romiosyni" başlıklı simgeleşmiş şiirinden hareketle gerek Yunanistan, gerekse uluslararası alanda halk diline geçmiş (şair pek çok kez çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir) ve Mikis Theodorakis tarafından bestelenmiştir. (Almanya'nın modern Yunanca kültür ve edebiyat çevirileri alanında uzanılaşmış en önemli yayınevinin "Romiosyni" adını taşıması şiirin uluslararası alandaki yolculuğuna anlamlı bir örnektir.)

9 "Zaman birbirini tamamlayıcı, birbirini dışlayıcı, ikişekildeyakalanmalı" "le temps doit être saisi deux fois, de deux façons complémentaires, exclusives l'une et l'autre" : "deux lectures simultanées du temps". Deleuze, 1969:14.

10 "Chronos'a göre, yalnızca şimdi zaman içinde vardır. Geçmiş, şimdi, gelecek zamanın üç boyutu değillerdir; zamanı doldurun yalnızca şimdidir ve geçmiş ile gelecek zamanın içinde şimdiye göre konuşlanan iki boyutur arıcak" "D'après Chronos, seul le présent existe dans le temps. Passé présent futur ne sont pas trois dimensions du temps : seul le présent remplit le temps et le passé et le futur sont deux dimensions relatives au présent dans le temps" *Ibid.*:190.

11 "Ailer şimdiyi geçmiş ve gelecek olarak bölen, derinliği ve uzantısı olmayan andır" "C'est l'instant sans épaisseur et sans extension qui subdivise chaque présent en passé et futur" *Ibid.*:193.

12 Erving Goffman'a göre ,3 türstigmat vardır.Vücudun aykırı özellikleri, karakter kusurları vegenişanlamda kabile özellikleri. "Tanımolarak, stigmatı olan bir kişinin tam anlamıyla insan olmadığını düşünmemiz normaldir. Bu varsayımdan hareketle, her türlü ayrımcılığa girişiriz ve çoğu zaman farkına varmadan da olsa bu yöntemlerle bu kişinin şanslarını etkili bir biçimde azaltırız. Aşağı konumunu açıklamak ve bir tehlike arzettiği kanısını doğrulamak için, bir stigmatı kuramı, ideolojisi geliştiririz. Bu ideoloji bazen başka farklılıklara, örneğin sınıf farklılıklarına dayanan hir düşmanlığı rasyonelleştirmeye de yarayabilir" (Goffman, 1975:15).

13 Dumosia Epichirisi Ilektrismou, Public Power Corporation.

14 Rurada, Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı yolundaki söylentiler üzerine İstanbul'da azınlık karşıtı ve özellikle Rum karşıtı şiddet eylemlerinin patlak verdiği 6-7 Eylül 1955 gecesine gönderme yapılıyor. Olaylarsırasında bir gecede 6000 bina yıkılmış ve yağmalanmış (bunların %60'ı Rumlara, %20'si Ermenilere, %13'si ise Yahudilere ait binalarda meydanı gelmişti), Ortodoks kiliseleri tahrip edilmiş ve yakılmış, iki mezarlık tahrip edilmiş, dükkânlar basılmış ve yağmalanmıştı (Tarih Vakfı."4227+ Altmıştan fazlakadını tecavüze uğramış, bazı Ortodoks rahipler sünnet edilmişti. "Helsinki Watch raporuna göre 18 ölü (bkz. "Denying human rights and ethnic identity: the Greeks of Turkey",Washington, 1992, s.50). Dilek Güven'in Türkiye'deki dönemin günlük gazetelerine göre verdiği rakamlara göre ölü sayısı 11 (Yeni Sabah, 08/09/1955; Hürriyet, 08/09/1955 ve 09/09/1955; Son Saat, 08/09/1955; Gece Postası, 09/09/1955 ve Cumhuriyet, 08/09/1955 ; bkz. Dilek Güven Gondi : 75).

Editörün Notu: 6-7 Eylül 1955 olayları sırasındaki ölü sayısı tartışmalıdır. Cumhuriyetin 78. Yılı(YKY)kitabının 2. cildinde (s. 194) Baldı Rum Kilisesi'nin geçen ürünün Mondros'un ölümünün, iki vatandaşın ilahiyeyenildiği öldüğü bilgisi verilyor. Aynı kitapta Herbül Milas'ın yaklaşımı şöyledir.... "Örneğin bu çalışmada 6-7 Eylül gecesi güya öldürülmüş olanyirmiyi aşkınRum'un sözedilmektedir. Bu öldürülenlerin listesinin öyküsü şöyledir Helsinki Watch, azınlıklarla ilgili bir çalışma için Atina'da araştırma yaparken, söyleşi yaptığı bir Rum derneği yöneticisi bu ölüleri kafasından uydurmuştur. Rapor yayınlanınca Türkiye'de kimileri, "tarafsız kurumlar söylüyor" düşüncesiyle bu listeyi doğru saymışlardır. Bu kez de Yunan milliyetçileri "bu ölü sayısını zaten Türkler de kabul etmektedir" demeye başlamıştır. Ölüler böylece her iki tarafça doğrulanmış olmaktadır! İşte bu listeyi Vryonis, "her ne kadar pek kanıtlanmış olmasa da" diyerek kitabına almıştır. Listenin uydurma olduğu çok açıktır. Adı anılan bazı "ölülerin" yıllarca sonra Balıklı hastanesinde tedavi gördükleri, bazılarının ise 1955'ten çok sonra öldüğü Rumlar arasında bilinen bir gerçektir. Ama zaten dikkatli bir okuyucu listenin güvenilir olmadığını hemen anlar: Ölülerden biri Burgaz gibi herkesin herkesi tanıdığı küçücük bir adada hayatını kaybeden, "adı bilinmeyen" papazdır! Kitapta, bir meydanda kalabalıklar önünde ırzına geçilen bir kızdan da, bir söylentiye dayanarak, söz edilmektedir." *Toplumsal Tarih* 177, Eylül 2008.

15 Bugün hâlâ faaliyette olan ve Beyoğlu'nda bulunan bir Rum lisesi.

LOZAN ANTLAŞMASI'NIN FRANSIZ PARLAMENTOSU'NDA ONAYLANMASI ÜZERİNE

BİR SOVYET DEĞERLENDİRMESİ

ERDEN AKBULUT

Lozan Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu'nda onaylanması üzerine, 1920'lerin başlarında Ankara'daki Sovyet Temsilciliği'nde basın ataşeliği yapmış, İzmir İktisat Kongresi'ne katılmış, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın(THİF) Komintern destekçisi Golman'ın maceracı politika ve değerlendirmelerini eleştirmiş olan Astahov, bu kez Berlin'den bir değerlendirme yazısını Doğu Seksiyonu'na göndermiştir.

Ağustos ayının son günlerinde Lozan Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu'nda onaylanması, kimilerinc, Fransa'nın en başta Osmanlı borcunun Türkiye payının altın ve kâğıt frank olarak ödenmesi gibi çözüm bekleyen birçok konudaki uzlaşmaz tutumunu yumuşatma anlamında Türkiye ile ilişkilerini düzenleme çabasının ifadesiymiş gibi görünebilir. Birçok mali ve iktisadi nitelikli sorunu, ayrıca Türkiye'deki Fransızokulları vb. sorunları da bu konular arasına katabiliriz. Bazıları Sol Blok hükümetinin tutumunu değiştirmeye ve Türkiye'nin kapitülasyonunun kaldırılmasından çıkan bütün sonuçları birer gerçek olarak ve Türkiye'nin bütün eski yükümlülüklerinden en uygun koşullarla kurtulma çabasını kabul etmeye karar verdiğini sanabilir. Buradan hareketle Türkiye'nin yine birilerinin "kucağına düşeceği" anın yaklaştığına dair, örneğin 1922 Fransa - Ankara Mudanya Antlaşması vb. anlaşmalar sırasında ileri sürülen tahminlere giden yol pek de uzak sayılmaz.

Önümüzde en saldırgan Yakındoğu politikasını en kararlı şekilde savunan çevrelerin, Comité de Forges'unun görüşlerini dile getiren *Beynelmilel Muhaberatın* [correspondence internationalel 423. sayısı var. Bu sayıda Türkiye hakkında Lozan'ın onayından hemen önceki döneme ait 10 Temmuz 1924 tarihli kapsamlı bir malümat yer alıyor.

Türkiye'deki durumu irdelerken ve Türklerin bugüne kadarki "aşırı milliyetçiliğinden" söz ederken, bu milliyetçiliğin kökenlerinin Ankara'da olduğunu belirterek, yine de İstanbul Türklerini himaye ediyor. İstanbulluların "sağduyusuna" kanıt olarak *Akşam* gazetesinden aktarma yaparak Ankara'nın uyguladığı politikayı nefret ve yabancı düşmanlığı, "uzun yıllar refah sağlayan" (anlaşılan yabancılarla Rum ve Ermeni unsurlar kastediliyor) unsurları köşeye sıkıştırma politikası olarak niteleniyor.

Bu arada somut olarak Kemalistlerin ekonomi politikasına geçen muhabir "yüksek vergilerden," örneğin tütün, halı, ceviz vb. ihracat ürünlerine konan gümrük vergilerinden, İstanbul'da uygulanan kimi özel liman vergilerinden, gümrüklerde uygulanan değişik polis, tıp ve güvenlik kontrollerinden yakınıyor. Özellikle Türk sularında kabotaj işleriyle uğraşan yabancı şirketlerin faaliyetlerinin Lozan Antlaşması'na karşın yasaklanmalarına çok içerliyor. Lozan Antlaşması'nda adı geçen dokuz şirket ile görüşmeler sonuç vermedi. Türk hükümeti onlara ancak kabul edemeyecekleri şartlarda kabotaj hakkı vermeyi kabul ediyordu. Türklerin yürürlüğe koyduğu yetki bölgeleri uygulaması (yani Fransız gemilerinin Mersin'e, İtalyan gemilerine Antalya ve İzmir'e girişinin yasaklanması, İngiliz gemilerinin İstanbul ve Karadeniz'deki kabotaj faaliyetlerinin sınırlandırılması) onlar için en ağır şartların başında geliyordu. Ankara hükümetinin malî politikasından bahsederken muhabir Osmanlı borcuna ve onunla bağlantılı Osmanlı Bankası, Reji de Tabak vb. diğer kuruluşlara karşı yürütülen savaş üzerinde özellikle duruyor. Türklerin "yabancıları kovup tek başına hükmetmek istiyor" olduğunu, "istahlarının çok ender durumlarda hemen giderilebildiğini" yazıyor. Avrupa'nın kontrolüne karşı antipatik saydığı tutumlarının kanıtı olarak Hüseyin Cahit Bey'in Osmanlı borcunun hemen kaldırılması projesini gösteriyor. Bu yöndeki ilk adım olarak Ankara Hükümeti'nin iradesiyle Osmanlı Borcu Kurumu'nun bütçesinin, Muharrem Kararnamesi ihlâl edilerek azaltılmasını, Türk makamlarının Anadolu'da borcun idaresini elinde tutmasını, Ankara'da daha 1920 yılında özel bir Osmanlı Borcu İdaresi tesis edilmesini ve onun bugüne dek çalışmaya devam edişini gösteriyor.

Fransa'nın çıkarlarını zedeleyen başka bir iktisadî önlem olarak,

Lozan'a ilk dönemde giden Türk murahhas heyeti.

A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943.

Mersin'de liman inşaat imtiyaz anlaşmasının iptaline ve kömür ithalinde gümrük vergisini artırma projesine işaret ediyor. Elbetteki, bu yöndeki politikayı Türkiye'nin iktisadi yaşamı için yıkıcı buluyor. İstanbul'da dış ticaretin batacağını ve bütünüyle Pire Limanı'na geçeceğini söylüyor. Alkollü içkiler ve kibritte devlet tekeli uygulanmasını da korkunç buluyor.

Halifeliğin kaldırılmasına muhabir şöyle bir değinip, bunun Türklerin gericiliğin güç kazanması endişesinin bir sonucu olduğunu yazıyor. Ankara Hükümeti'nin Saray'daki değerli eşyaları değerlendirmesi durumunda 60 milyon kâğıt Türk Lirası kazanabileceğini, bunun da bütçe dengesini sağlamaya yeterli olacağını kaydediyor. Yeni demiryolları için, Mersin Limanı'nın inşası, Ergani'de bakır ocaklarının işletilmesi ve ticaret ve tahıl borsalarının açılması için bütçeden ayrılan yatırım miktarının artırılması ise onu çileden çıkarıyor.

Muhabir Almanya'dan gelecek rekabet tehlikesine işaret etmeyi de ihmal etmiyor. Ülkelerindeki durum nedeniyle Almanlar Türk piyasasına yeterli ölçüde mamul eşya sağlayamamış olsa da, tazminatlar sorunu çözümlendikten sonra, muhabirin kanısına göre, "ülke ve insanları hakkındaki derin bilgilerini kullanmayı başaracaklardır". Almanların bugünkü en özgün niteliği onların siyasi tarafsızlığı ve diplomasiden bağımsızlığıdır ve Türkler bütün diğerlerini "işlere her zaman siyasi çıkarları karıştırmakla" suçladığı için bu niteliklerin rakibi yoktur. Almanların yanı sıra, kendilerine duyulan güvensizliğe karşın İtalyanlar da belirli bir aktiflik gösteriyor.

Aslında bizim için bir yenilik teşkil etmeyen bu malümat yine de en yakın çıkar ilgisi bulunan kapitalist basın organının ağzından, yabancı sermayeye yalnız Türkiye için yararlı ve mümkün olduğunca politika dışı şartlarla izin vermeye çalışan Ankara Hükümeti'nin şaşmayan milli politikasının bir tablosunu çiziyor.

Muhabirin yazısının en ilginç bölümü, belki de yazdığı son paragraftır. Ankara Hükümeti'nin sağduyusuzluğu konusunda yazıya hâkim olan derin kötümserliğe karşın bu paragraf "Anlaşma Onaylanmalıdır" başlığını taşıyor. Anlaşmanın onaylanmasının gecikmesi ve Mujen'in geri çağrılmasından sonra Ankara ile resmi temasın bulunmaması büyük bir hata olarak niteleniyor, Türkiye'deki durumunu düzeltmek için yeniden hukuksal olanaklar elde etmek üzere bu hatanın bir an önce düzeltilmesi gerektiğine işaret ediliyor.

Buradan biz Komite de Forj etrafında gruplaşan Milli Blok'taki en sağcı unsurların şu ya da bu şekilde Lozan Antlaşması'nın onaylanması gerektiği görüşüne vardıklarını anlıyoruz, ama bunu geri adım atmaya ya da ödün vermeye hazır olduklarını ifade etmek için değil, tam tersine Türkiye üzerinde yeni baskılar, yeni iktisadi saldırılar için belirli bir taktik aracı olarak gördükleri için yaptıklarını açıkça görüyoruz. Erio'nun ve Sol Blok'un radikalizminin Komite de Forj'un eğilimlerinden öte gidemediğini de görüyoruz.

5.9.24, Berlin
(Astahov)[1]

DİPNOT

1 TÜSTAV *Komintern Arşivi Dökümü* 1, CD No: 34, Klasör No: 4_6, Belge No: 119-122 [Rusça].

ÇERKEZ REŞİT'İN KOMİNTERN'E BAŞVURUSU

METE TUNÇAY

Çerkez Ethem'in ağabeyi (Birinci TBMM'nde Saruhan milletvekili, sonra 150'liklerden) Reşit'in (1877- 1951) Komintern Arşivi'nde bulunan aşağıdaki mektubu, onun Komintern'le ilişki kurmak için 1923 Ekim'inden dört beş ay önce oraya yazılar gönderdiğini gösteriyor. Ankara Hükümeti'ni sahtekârlık ve nankörlükle suçlayan Reşit'in Berlin'deki Rus sefarethanesinde karşılaştığı ve bu mektubu Moskova'ya götürmesi için kendisine verdiği Zeki, acaba bir başka Çerkez olan (Deyr-i Zor mutasarrıfı olarak Ermeni kıyımına katılan, 1921'de de Süleyman Nuri ile birlikte Üçüncü Komintern Kongresi'nde TKP'yi temsil eden) Salih Zeki midir?

Reşit'in 1930 yılıda Amman'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektubun Arapça çevirisinin 28 Ağustos tarihli *El Kabes* gazetesindeki Arapça çevirisinden TC Hariciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yapılmış Türkçe çevirisini *Tarih ve Toplum* dergisinin Ekim 1992'de çıkan 109'uncu sayısında (s.45/237) yayımlamıştım. [Bu mektup 6 Aralık 2009 tarihli *Zaman* gazetesinde "Çerkez Ethem'in Abisi Atatürk'e 'Kürt Açılımı' Önermiş" başlıklı bir yazıda yeniden ele alındı!] Ben *Tarih ve Toplum*'daki yazımda Reşit imzalı başka bir belgeden de söz etmiştim: 1937 Haziran'ında Şam'da eski harflerle basılmış küçük boy 40 sayfalık bir kitapçık: Türkiye Kurtuluş Fırkası Neşriyatından "Haklı ve haksızlara has tecelliyat etrafında sabık arkadaşım Mustafa Kemal Paşa'dan... ben tarafsız bir erkân mahkemesinde muhakeme ve muvacehe istedikçe o beni nasıl ve kimlere şikâyet ediyor?" Vatani menaşir-i matbua ve gayri matbuanın sıra numarası 10. Demek ki, bu yurtseverlik yayınlarının basılı olan ve olmayan 9 tanesi daha varmış. Belki günün birinde ortaya çıkarlar.

(Komintern'in Türkiye bölümüne Belgenin Girişi: 1.11.23)

Moskova Üçüncü Enternasyonal Meclisi Heyet-i muhteremesine Anadolu'da prensiplerinizin ilk tamim ve intişarına fiilen hâdim olan Çerkez Ethem grubu şimdiki Ankara sahtekârlarının her nasılsa dâm-ı iğfaline düşmüş bir çok vekayi ve hadisatın verdiği zaruretle Yunanistan'da şüpheli bir nazar altında imrâr-ı hayat etmiş nihayet Lozan Konferansı ve sulhün verdiği ilk fırsatları sizlerle temas ve tesis-i uhuvvete hasretmek üzere bundan dört beş ay mukaddem bazı mektuplar takdim etmiş idik.

Takdim edilen mektupların cevabı ve intizar müddetleri geçmiş bulunduğu zamanlarda yine bir fırsatla bizzat sizlere kavuşmak azmiyle yola çıkmış Berlin'e gelmiş bulunuyorum. Berlin'deki sefarethanenizde oldukça külfetler içinde meyus inkisar-ı hayale uğrar iken hamili varaka Zeki'yi bir hüsn-i tesadüf olarak sefarethanede buluyorum. Müşarünileyhin delaletiyle birçok şerait ve meramime tabi paso vizesinin Moskova'dan istizan usulüyle ikmal edilerek intizarda bulunuyorum. Ancak uzun bayılı intizarı hiçbir vaziyetim müsait olmadığından bir hüsn-i tesadüfün bana bahşettiği uğurlu Zeki ile yirmi günlük müsafaha ve müşafehe arasında mümkün olduğu kadar içyüzümüze vâkıf olarak biraz aklilerine hareket ediyor. Evet bugün Ankara'da toplanmış Türk gencinin bize ve size karşı nankörlüğünü pek tabii bulmak lazımdır. Çünkü onlar menfaatleri bile olsa samimiyette zevke doymayan insanlar iğfalkâr ve siyasi adamlar imiş gibi anladık, binaenaleyh aldanmamak icap edermiş; bizde aldatmak yok, olsaydı aldanmazdık, bütün mazi ve istikbal harekatımız maddiyat üzerine müessesdir. Süratle oraya gelmek ve anlaşmaklığımızın istikmal-i esbabını sizlerden istirham ediyorum muhterem efendiler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi aza-i sabıkasından

Osmanlı Anadolu
İhtilâl Komitesi Reis-i sanisi
Reşid

Berlin 19 Teşrinievvel 923

BİZANS'TAN TÜRKİYE'YE KALAN MİRAS:

Tanıdık yabancı

EDİTÖRLER: KORAY DURAK - ANESTİS VASİLAKERİS

Geçmiş ve günümüzdeki temsilleri hakkında ateşli tartışmaların yaşandığı ve gittikçe şiddetlenen kültür savaşlarında tarihsel referans noktalarının altının daha da kalın çizildiği bugünlerde, Türkiye'de Bizans tarihine ilgi, Osmanlı üzerinden olsa da, gittikçe artıyor. Artık siyasetçilerin konuşmalarında bile karşımıza çıkan Bizans diye adlandırdığımız Doğu Roma İmparatorluğu, popüler kültürde daha görünür hale geliyor. Buna rağmen, Bizans'ın hâlâ yabancısıyız. Ders kitaplarından, tarihsel roman ve filmlere kadar pek çok vasıtada karşımıza çıkan, camiye çevrilmiş kiliseleri ve Anadolu'nun her yerinde görülebilecek izleri ile hep önümüzde duran ve belki de bu yüzden tanıdığımızı sandığımız Bizans bize niye bu kadar yabancı? Cumhuriyet'in modernleşme projesinin milliyetçi, laik ve pozitivist dünya tahayyülüne ve Türk sağının Türk ve İslam temelli tarih anlayışına uymayan, yani bir anlamda ne dünün ne de bugünün resmi/hâkim tarih anlayışında kendine yer bulamayan Bizans bizim dünyamızın reddettiği şeylerin temsilcisi olabilir mi?

Elinizdeki dosyanın amacı, Bizans İstanbul'u örneğinde, Bizans'tan Türkiye'ye kalan miras ile nasıl bir ilişkiye girdiğimize dair örnekler sunmak ve bu mirasın nasıl korunduğuna (ya da daha doğrusu korunmadığına) dair gözlemlerde bulunmak. Bu amaç doğrultusunda dosyamızdaki yazarların bir kısmı Bizans İmparatorluğu'nun başkentinden günümüze kalan mimari kalıntılar üzerine yoğunlaşırken, diğer yazarlar Bizans'ın ve başkenti Konstantinopolis'in zihinlerdeki temsilinin analizini sunuyorlar.

Ne yazık ki İstanbul'un, Türkiye'nin ve dünyanın ortak mirası olan Bizans eserleri hem zamanın ve doğanın yıpratıcı etkilerine maruz kalıyorlar, hem de kentsel dönüşüm ve uzman olmayan kişilerce yapılan 'restorasyonlar' gibi müdahaleler yüzünden yok olma tehlikesi altındalar. Son zamanlarda, işlevlerine cami ya da müze olarak devam eden Bizans dönemi kiliselerinin İslami kimliklerini öne çıkarma önerileri bu eserlerden Bizans izlerinin silinmesi sonucunu doğuracaktır. Bizans eserlerinin kaybı kentin hafızasının kaybı demektir. Dosyamızdaki yazarlarımızdan Paul Magdalino Konstantinopolis'in kimliği ve Osmanlı İstanbul'u dönemindeki devamlılık ve kırılmalara dair önemli gözlemlerde bulunurken, Zeynep Ahunbay Bizans kültür mirasının korunması ile ilgili kurum ve süreçleri kapsayan yazısında şimdiye dek yapılan uygulamalara örnekler vermekte ve çözüm önerileri getirmekte. Bizans eserlerinin çevreleri ile girdiği ilişkinin doğası üzerine yazan iki yazarımızdan, Anestis Vasilakeris İstanbul Surları'ndan yola çıkarak Bizans'ın modern kentin hafızasından silinmesini ele alıyor. Alessandra Ricci ise İstanbul'un Bizans dönemi mirasının nasıl sadece turistik bir değer olarak görüldüğünü vurguluyor. Bizans eserlerinin ne tür tehlikelere maruz kaldığının bir örneği olarak Sultanahmet'teki Azize Euphemia'nın martyrion-kilisesini inceleyen Engin Akyürek makalesinde adı geçen kalıntıların önemine ve bugünkü durumuna değiniyor ve kurtulması için neler yapılması gerektiğine dair önerilerini sunuyor.

Sadece düşman imgesine indirgenmiş bir Bizans'ın mimari kalıntılarının da gözden çıkarılmasına şaşırmamak gerek. Dosyamızın ikinci bölümündeki yazılar Türkiye eğitim dünyası ve popüler kültüründe Bizans imgesini incelemektedir. Nevra Necipoğlu'nun yazısı Türkiye'de Bizans çalışmalarının içinde bulunduğu durum hakkında bilgi verip, gelişmesi için gerekli koşulları vurguluyor. Koray Durak ise, Cumhuriyet tarihi boyunca liselerde okutulan tarih ders kitaplarında Konstantinopolis imgesini ve "Fetih" kurgusunu incelemektedir. Benzer şekilde, Konstantinopolis'in fethini inceleyen Ece Zerman, bize fethin nasıl güncel bir referans halini aldığını gösteriyor. Son olarak, Buket Kitapçı Bayrı'nın yazısında, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun Bizans ve Konstantinopolis'i konu alan romanlarının dünyasına gireriz. Bizans'ı cinsiyetçi ve milliyetçi bir dille temsil eden Kozanoğlu'nun, Bizans ile Osmanlı'yı çok dilli mutlak monarşiler olmaları sebebiyle sorunlu yapılar olarak görmesi ilginçtir.

Yazarlarımızın incelediği kültürel ürünlerde ortaya çıkan Bizans imgesinin homojenliği dikkat çekicidir. Bizans, yenilecek düşman, ele geçirilecek kadın; Konstantinopolis ise fethedilecek bir sur. Tanıdığımızı sandığımız Bizans hem temsili hem de var olan eserleri ile içi boş bir dekordur. Klişeler üzerine kurulu bir yaklaşım yerine, Bizans kültürünü çok katmanlı olarak okuyan, onu Türkiye kültür ve tarihinin başat bir parçası olarak gören bir bakış açısı, geçmişiyle barışık ve kapsayıcı bir toplum olma yönünde atılacak büyük bir adımdır.

Markianos Sütunu (Kıztaşı).

Alt Konstantinopol, Dr. Ernst Diez, Dr. Heinrich Glück, 1920 Münih.

ORTAÇAĞDA İSTANBUL*

PAUL MAGDALINO

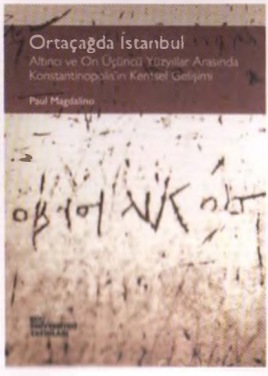
İstanbul'da hâlâ toprak üstünde, bazı Bizans eserleri mevcuttur. Bunlar bağlamından koparılmış, uzuvları kesilmiş, insana hüzün veren eserlerdir. Hepsini bir araya getirsek Roma ve hatta Selanik gibi şehirlerde olanlarla bile karşılaştırılamazlar. Konstantinopolis, birçoğundan daha fazla kayıp bir şehirdir. Şehrin Geç Antik Çağ ve Bizans dönemi kalıntıları kent dokusunun bir parçası olarak kalsa bile, Ayasofya, Hipodrom ve surlar gibi birkaç istisna dışında bu kalıntılar bırakın şehrin peyzajını belirlemeyi, fark edilebilir olmaktan bile çok uzaktırlar.

ÇEVİREN: BUKET COŞKUNER

Konstantinopolis kayıp bir şehirdir ve "Bizans'a yolculuk"[1] bir keşif yolculuğu ve keyif kaynağı olduğu kadar bir hayal kırıklığıdır da. Bizans'ın başkenti gerçek anlamda kaybolmuş, fiziksel olarak yok olmuş bir kenttir. Yapıları yıkılmış ve yeniden kullanılmıştır. Temelleri modern yapılaşmanın altında gömülüdür ve gün ışığına çıktıkları anda buldozerlerle dümdüz edilme tehlikesi altındadır.

Yine de Konstantinopolis, kent merkezinin ve ana yapılarından geriye kalanların metrelerce toprak altında kaldığı Antakya veya bugünkü modern kent inşa edilmeden önce çok sayıda deprem ve heyelanlarla yerle yeksan olan Nikomedeia (İzmit) gibi tamamen kayıp değildir. En azından İstanbul'da hâlâ toprak üstünde, hepimizce bilinen bazı Bizans eserleri mevcuttur. Ancak bunlar da bağlamından koparılmış, uzuvları kesilmiş, insana hüzün veren eserlerdir. Hepsini bir araya getirsek Roma ve hatta Selanik gibi şehirlerde olanlarla bile karşılaştırılamazlar. Bu anlamda Konstantinopolis, birçoğundan daha fazla kayıp bir şehirdir. Şehrin Geç Antik Çağ ve Bizans dönemi kalıntıları kent dokusunun bir parçası olarak kalsa bile, Ayasofya, Hipodrom ve surlar gibi birkaç istisna dışında bu kalıntılar bırakın şehrin peyzajını belirlemeyi, fark edilebilir olmaktan bile çok uzaktırlar.

Bizans'tan geriye kalan bu parçalardan en azından eski fotoğraflarda- camiler, ahşap evler, mezarlıklar, hamamlar ve medreseler gibi Osmanlı döneminin yapılarıyla iç içe geçer ve bir Osmanlı kentinin insanda eski "Doğu" fikrini uyandıran yapılarına eklemlenirler. Bu nedenle de Bizans'ın bu uygarlığın bir parçası olduğu fikri pekişir. Aynı durum, Ayasofya ve ona öykünen camiler için de geçerlidir.

Birbirlerine benzerliklerinden dolayı, hangisinin tipik bir Bizans kilisesi, hangisinin tipik bir Osmanlı camii olduğunu ayırt edebilmek zordur. Kentin Bizans ve Osmanlı görüntüleri birbiri içinde erir. Ayrıca, *Medieval Constantinople* adlı çalışmamın girişinde ele aldığım gibi,[2] Bizans eserlerinin bağlamlarından kopmuş olması konusu vardır. Günümüze ulaşan Bizans kilise yapıları, eskiden bir bütünlük oluşturdukları ek binalarından, avlularından ve hepsinden çok da çevrelerindeki manastır yapılarından ayrı bir biçimde hayatlarına devam etmektedirler. Bağlamından kopan sadece kiliseler değildir. Gotlar Sütunu, Marklanos Sütunu (Kız Taşı), hatta Konstantinos Sütunu (Çemberlitaş) gibi kentin en eski sivil anıtları da aynı durumdadır.

Kitabımın *Ortaçağda İstanbul* başlıklı Türkçe baskısının sunuşunda da bir diğer ilgili konuyu ele aldım.[3] Osmanlı sultanları saray ve camilerini kentin tepelerine inşa ettirerek yeni bir kent düzeni uyguladılar. Son dönem çalışmaları, 1453'ten sonra, Sultan II. Mehmed'in yapı programını Bizans imparatorluk geleneği üzerine kurduğunu, bu geleneği sahiplendiğini vurgulama eğilimindedir.

Elbette bazı devamlıklar söz konusudur: Ayasofya ve Pantokrator'un (Zeyrek Camii) korunması; Kapalı Çarşı'nın, en azından 1204'e kadar Konstantinopolis'in eski ticaret merkezi olan yerde inşa edilmesi; önemli bir cami ve külliyenin (Fatih Camii) Kutsal Havariler Kilisesi'nin yerine geçmesi gibi (bu İstanbul'un diğer tepelerinin de camilerle taçlandırılması fikrine ilham vermiş olabilir). Bununla birlikte Eski Saray'ın ikinci tepeye, hatta Topkapı Sarayı'nın da eski Byzantion'un Akropolis'ine kurulması ciddi bir kırılmanın olduğunun göstergesidir. Eğer II. Mehmed sarayı için birinden ilham aldıysa, bu kişi Konstantinos değil, Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'tır. Genel olarak, Osmanlıların tarihi yarımadanın silüetini, Bizanslıların hiçbir zaman yapmadığı şekilde, oluşturduğu söylenebilir. Bu müthiş ve efsanevi Doğu kentinin ünlü ve romantik silüeti tamamen bir Osmanlı yaratısıdır. Aslında Konstantinopolis İstanbul'a dönüşürken ortaya çıkan devamsızlıklar sadece Osmanlılara ve İslam'a atfedilemez. Özellikle Tanzimat sonrası dönemde, Hıristiyan toplulukların inşaat faaliyetleri hem üsluptaki hem de konumdaki değişimler sebebiyle söz konusu devamsızlığa katkıda bulunmuş, Bizans mirasının ana hatlarını daha da bulanıklaştırmıştır.

Konstantinopolis'in sokak planını bile bilmediğimiz göz önünde bulundurulduğunda, devamlılıkları devamsızlıklardan ayırt etmek son derece zordur. Ayasofya, Aya İrini ve Hipodrom, eski Byzantion bölgesindeki sokakların hâkim yönlerini gösterirler. Kentin diğer bölgelerinin sokak yönleri hakkında da tahminlerde bulunabiliriz. Albrecht Berger'in ızgara plan temelinde yan yana ancak farklı yönlere giden çizgiler hipotezi gerçekçidir. Ancak bu çizgiler nasıl birleşiyordu? Konstantinos'un 'yeni şehri'nin ilk bölümüne denk gelen merkezdeki ızgara plan, Cyril Mango'nun hipotezindeki gibi bir 'cardo-decumanus' (kentin orta yerinde birleşen ve birbirini dik kesen iki ana yol) kavşağı mıydı yoksa bir -T- kavşak mıydı? Çözümlenemeyen bu gibi sorular varken çok fazla iddiada bulunamayız. Neticede bırakın hangi aşamalardan geçtiğini, Konstantinopolis'in 1453 tarihinden önceki halini görselleştirebilmek için bile büyük bir hayal gücü gerekir. Bu yüzden, Tayfun Öner'in 'Byzantium 1200' projesinde belirli bir tarihte Konstantinopolis'in her yeri için bu kadar kesin bir bilgisayar modeli sunabiliyor olması şaşırtıcıdır.

Karşılaştırma için başka hangi Antik veya Ortaçağ şehircilik örneğine bakabiliriz? Roma? Selanik? İzmit? Venedik? Kahire? Konstantinopolis temelde antik bir kent olarak mı kaldı? Ortaçağ'daki Avrupa kentlerine mi benziyordu? Yoksa bir 'Doğu' kenti miydi? *Medieval Constantinople*'da Konstantinopolis'in 600 yılıyla Dördüncü Haçlı Ordularının şehri ele geçirdiği tarih olan 1204 yılı arasında temelde aynı kaldığını ihtiyatla önermeye çalıştım. Şehir, ancak bu tarih ile 1453 arasında, birbirinden kopuk yerleşim merkezlerinden oluşan dağınık bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Aslında 1204 yılına kadar bir devamlılık olduğuna dair hipotezim, şehrin görünümü ile ilgili değildir; şehrin kilit noktalarında ve işlevlerinde gözlemlediğim devamlılık ile ilgilidir ve bu gözlemlerim de yazılı kaynaklara dayanır. Arkeoloji sayesinde daha net bir manzara ortaya çıkacaktır. Yenikapı kazılarında çıkarılan tonlarca çöp gibi ipuçları, bizi Konstantinopolis'in sakinlerinin özel hayatlarına yakınlaştıracaktır. Kişisel olarak, Bizanslıları yazdıklarında aramaya devam edeceğim. Konstantinopolislilerin yazdıklarını tam olarak tespit edebilirsem, içinde yaşadıkları şehrin kayıp görüntüsünü daha iyi canlandırabileceğimi düşünüyorum. İşte tam da bu nedenle *Ortaçağda İstanbul*'un kapağı için Ayasofya'dan bir grafiti seçtim.

PROF. DR. PAUL MAGDALINO
KOÇ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

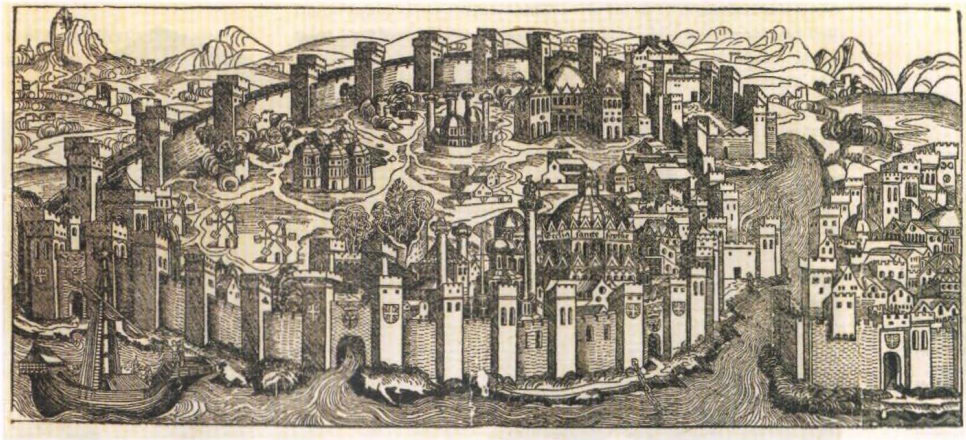
DİPNOTLAR

* Yazarın 'Medieval Constantinople' adlı çalışmasının Türkçeye çevrilmesi sebebiyle ANAMED'de Aralık 2012'de yaptığı konuşmadan alınmıştır.

1 W. B. Yeats 'İnişliri'Sailing to Byzantium'a atfen.

2 P. Magdalino, *Studies on the History and Topography Byzantine Constantinople* (Aldershot 2007).

3 P. Magdalino, *Ortaçağda İstanbul (Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi)* çev. B. Cezar (İstanbul, 2012).

İstanbul. Hartmann Schedels'in *Dünya Tarihi*'nden. Nürnberg 1493.

İSTANBUL'UN BİZANS DÖNEMİ KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI

ZEYNEP AHUNBAY

Bizans sanatı Doğu Roma İmparatorluğu'nun geliştirdiği, kökenleri antikiteye dayanan, özgün bir sanattır. Kuzey Afrika, Ürdün, Suriye, Balkanlar gibi geniş bir coğrafyaya yayılan ve yöresel etkilerle çeşitlenen Bizans sanatının günümüze ulaşan izlerinin saptanması ve belgelenmesi için çok yönlü çalışmalar devam etmektedir. Farklı bir kültürel geçmişe sahip olan Türklerin 15. yüzyılda Konstantinopolis'i almaları, Bizans sanatının İstanbul'daki gelişimini sona erdirmişse de, bu sanatın etkileri Balkanlar'da, Yunanistan'da sürmüş; yeni akımlara esin kaynağı olmuştur.

İstanbul'un kültür katmanları arasında Bizans dönemi önemli bir yer tutmaktadır. Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in adını vererek başkent yaptığı şehir, konumuna koşut olarak, simgesel, üstün sanat değeri taşıyan prestijli yapılarla donanmış; Akdeniz çevresinin önemli bir kültür odağı olarak gelişmiştir. Yaratıcı zekâ ürünü olan, politik güç ve parasal kaynakla desteklenen mimari tasarımlar, kentsel düzenlemeler bu şehri ünik ve üstün değerli kılmıştır.

Bizans döneminden kalan meydanlar, anıtlar, kiliseler, manastırlar, saraylar, sarnıçlar, savunma yapıları Konstantinopolis'in erken ve Ortaçağ dönemlerinin tanıklarıdır. Ayasofya'da olduğu gibi, görkemli tasarımları, zengin mekân düzenleri ile Bizans sanatı genç, yaşlı, farklı etnik kökenli insanları etkileyen bir çekiciliğe sahiptir. Şehrin batı yönünde büyümesine bağlı olarak 5. yüzyılda II. Theodosius tarafından yaptırılan kara surları, su ihtiyacı ile ilgili kemerve sarnıçlar, Ayasofya, Aya İrini, Kariye, Mozaik Müzesi, Tekfur Sarayı gibi eserler İstanbul'u ziyaret eden her turistin görmek istediği, kentin kültür mirasının önde gelen yapıtlarıdır.

Küçük Ayasofya Camii (Aziz Sergios ve Bakhos Manastırı Kilisesi, 6. yüzyıl).

Fotoğraf: A.Vasilakeris.

Ortaçağ'da işgaller, savaşlar, Osmanlı döneminde dönüşüm, yenilenme gibi birçok olumsuz etken Bizans başkentinin çok sayıdaki eserini yıkıp yok etmiş; depremler ve onları izleyen sağlamlaştırma çalışmaları ilk tasarımları değiştirmiştir. Konstantin Forumu, Forum Bovis, Forum Arcadius gibi önemli meydanlar Osmanlı döneminde ortadan kalkmış; ortalarındaki anıtlar depremler ve zamanın yıpratıcı etkisiyle harap olmuşlardır.

Osmanlı döneminde İstanbul'daki birçok kilise camiye çevrilmiş; vaftizhane ve diğer yapılar da yeni işlevlere hizmet eder hale gelmişlerdir. Yeni kullanımın sınırlı değişikliklerle gerçekleşmesi durumunda yapıların özgün değerleri büyük ölçüde korunmuştur. Fatih tarafından camiye çevrilen Ayasofya ve diğer kiliselerde bazı öğeler kaldırılmış; bezemeler sıvayla örtülmüştür. Yan yana dizilen manastır kiliselerinde ara duvarların açılması, mezar şapellerinin lahitlerinin dışarı çıkarılması, apsis pencerelerinin kapatılarak mihrap yerleştirilmesi, figürlü mozaiklerin üzerinin sıvanması, yeni sıvaların üstüne farklı bezemeler yapılması, pencerelerin genişletilmesi vb. müdahaleler, yapıların özgün tasarımlarını zedelemiştir. Kat kat onarımlarla değişseler de, bu yapılar Bizans mimarisinin tipolojik özellikleri, yapım tekniği, bezeme ayrıntıları ile ilgili zengin veriler barındırmakta ve araştırılmayı beklemektedirler.

1. BİZANS KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI: İLGİLİ KURUMLAR VE YAKLAŞIMLARI

Kültür mirasının korunması, bilimsel birikim, finansal destek ve sistematik yaklaşım gerektirmektedir. Bugün hâlâ ayakta olan Bizans eserlerinin çoğu Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve özel mülkiyet olmak üzere farklı kişi ve kuruluşların himayesindedir. Yasal olarak koruma altında olsalar da, farklı yaklaşımlarla yönetilen kültür varlıkları ciddi sorunlarla karşı karşıyadır.

a. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kültür mirası yönetimi

Dünya Mirası statüsünde olan Ayasofya, Aya İrini gibi anıtlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın koruması altındadır. Müze statüsünde olmaları bu önemli anıtların bakım ve onarımlarının daha sistematik bir biçimde yürütülmesini sağlamaktadır. Yine de koruma çalışmalarının istenilen düzeye eriştiği söylenemez. Ayasofya simgesel değeri yanında, görkemli strüktürü ve iç mekânı, zengin ayrıntıları nedeniyle uluslararası düzeyde önemli, ilgi çeken, araştırmalara konu olan seçkin bir eserdir. UNESCO'nun zorlamasıyla 1993'te Ayasofya'nın korunmasıyla ilgili çalışmaları izlemek ve yönlendirmek üzere bir bilimsel kurul oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra uygulamalar, bilimsel kurul tarafından izlenerek, anıtın gereksindiği bilimsel araştırma ve iyileştirme çalışmalarının hayata geçirilmesine çalışılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Rölöve-Anıtlar Müdürlüğü, Konservasyon Merkez Laboratuvarı ve Ayasofya Müze Müdürlüğü'nün yakın ilgisi ve bilimsel kurulun katkılarıyla bu önemli anıt için yapılanların uluslararası koruma kurallarına uygun bir biçimde gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır. Yine de bir yönetim planının olmaması, bazı çalışmaların koruma ilkelerine aykırı bir şekilde yürütülmesi sıkıntı yaratmaktadır. Örneğin yakın tarihte bir müze müdürü, kendi inisiyatifi ile 2. Ayasofya'ya ait mimari parçaları Fethiye Camii avlusuna naklettirmiş, boşalan yere bir "kafe" yapılmıştır. İstanbul'un değişik yerlerinden Ayasofya'ya getirilmiş olan mozaiklerin Aya İrini'nin atrium revaklarında sergilenmesi kararı da müze yönetiminin aldığı, tartışmaya açık bir karardır.

Günümüzde Büyük Saray'ın yalnız Mozaik Müzesi olarak tanınan kısmı rahatça gezilebilmektedir. Saray kompleksinin tümünü ele alan bir çalışma yapılmasına karşın, sarayın bütünsel olarak korunması ve hak ettiği sunuşa kavuşması için çalışmaların gündeme getirilmemesi kaygı vericidir. Tevkifhane bölümü yanında otel inşaatına izin verilmesi, Justinyen Sarayı karşısına Avrasya tünelinin bacasının yerleştirilmesi, evrensel değerleri yok sayan, koruma ilkelerine aykırı projelerdir.

Ayasofya ve Kariye camilerinin müzeye dönüştürülmesi sırasında bazı İslami eklerin kaldırılması, bir kesim için acı veren bir deneyim olmuştur. Söz konusu iki anıt da olağanüstü bezemeleriyle Bizans sanatı için önde gelen anıtlar olduğundan, müze kararı evrensel değer taşıyan bu kültür varlıklarının uygun bir biçimde sunulmasına olanak sağlamıştır.

b. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) koruma yaklaşımı

Cumhuriyet döneminde kente ait sur, çeşme, sarnıç gibi tarihi eserlerin bakım ve onarımları belediyelere verilmiştir. Bu düzenlemeye bağlı olarak kara ve deniz surları, parklar içindeki arkeolojik kalıntılar kent yönetimine emanet edilmişlerdir. Kentin batı sınırını tanımlayan ve kilometrelerce uzanan kara surlarının sürekli bakımı ve güzel bir sunuma kavuşması için sistematik bir altyapı oluşturulması, düzenli çalışılması gerekmektedir. Kara surlarının Dünya Mirası oluşundan sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi kaynak ayırarak özel mülkiyette bulunan kuleleri ve çevrelerindeki alanları kamulaştırmış; böylece sur çevresinin daha iyi bir sunuşa kavuşması yönünde ciddi bir çaba göstermiştir.

1987 yılında hazırlanan envanter, peyzaj, koruma imar planı çalışmalarıyla 7 km uzunluğundaki bu kültür varlığının tarihi ve estetik değerlerinin algılanması ve korunması yönünde gerekli olan temel veriler oluşturulmuştur. Bu aşamadan sonra TAÇ Vakfı tarafından geliştirilen Belgrad Kapı restorasyon projesi uluslararası eğilimleri gözardı eden bir proje olmuş; rekonstrüksiyon yaklaşımıyla surların özgün değerleri zedelenmiştir.

20. yüzyılda şehrin nüfusunun ve surdışı yerleşmelerinin artmasına bağlı olarak banliyölerden kente gelenlerin sayısının artması, Yedikule, Topkapı, Edirnekapı gibi noktalarda, kara surları üzerinde yeni geçitler açılmasına neden olmuştur. 1980-2000 arasında yeni karayolu güzergâhlarının planlanması, çevre yollarının düzenlenmesi sırasında surlara yanaşma mesafelerine pek dikkat edilmeden alt geçitler, otoyol köprüleri yapılması peyzaj değerlerini zedelemiştir.

Haliç kıyısı boyunca uzanan deniz surlarının Ayakapı- Sepetçiler Kasrı arasındaki bölümünün büyük bir kısmı yol açılması, meydan düzenlemesi sırasında yok olmuştur; ayakta duran kesimlerin bir kısmı ise bakımsız ve işgal edilmiş durumdadır. Yedikule-Sirkeci demiryolu hattının yapımı sırasında Marmara surlarına ait birçok kule ve duvar yıkılmış, demiryoluna bitişik arkeolojik alanlar zarar görmüştür. Şu anda yapılmakta olan Marmaray, Theodosius Limanı çevresindeki kesimde yapılan yeni metro istasyonu ve diğer tesisler antik limanı işgal etmektedirler. Buna karşılık liman içinden çıkarılan eserlerin sergilenmesi, korunması için özel çaba gösterilmektedir. Gemilerin belgelenmesi, koruma ve sergileme için İBB desteğinde, İÜ tarafından yürütülen özenli çalışmalar, gelecek için ümit verici bir perspektif sunmaktadır.

İstanbul olağanüstü güzellikte sarnıçlara sahip bir şehirdir. Çok sayıda anıtsal sarnıcın günümüze erişmesi önemli bir zenginlik katmaktadır. Çoğu yeraltında bulunan sarnıçlar, üzerine yapılan veya yapılmak istenen yapıların tehdidi altındadır. Yerebatan Sarnıcı 1980'lerde yapılan temizlik çalışmalarıyla yeniden düzenlenmişse de, üzerindeki modern yapılar, yakınından, üstünden geçen tramvay ve lastik tekerlekli araç trafiğinin yük ve titreşimlerinden olumsuz etkilenmektedir. Bu tür hassas yapıların sürekli izlenmesi, korunmaları için yıllık ve 5 yıllık raporlar hazırlanması, uygulama programları yapılması gerekir. İlgili Koruma Kurulu'nun eserin riskli durumunu göz önüne alarak istediği strüktürel araştırmalarının zamanında hazırlanmamış olması, bu özel esere verilen önemin düzeyi hakkında fikir vermektedir.

Sultanahmet'te yer alan ve üzerine Adliye Sarayı'nın ağır ceza bloklarının yapılması sivil toplum girişimiyle engellenen Antiochos ve Lausos Sarayı kalıntıları, yerel belediyenin burada oluşturduğu, uygun olmayan sahne ve anfi düzenlemesiyle arkeolojik varlıkları zedelemektedir.

Saraçhane'deki Hagios Polyeuktos kalıntılarının bakım görmeyen, çöp atılan bir alana dönüşmesi dikkat çekicidir. Bu tür değerli arkeolojik alanlara ne olduklarına dair plan ve açıklama panolarının yerleştirilmesi, koruyucu bakım yapılması beklenmektedir.

c. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) koruma uygulamaları

Osmanlı döneminde birçok Bizans yapısı sultanın mülkü olmuş veya vezirlere verilerek onların kurduğu vakıfların parçası olmuştur. Dini veya ticari amaçlı kullanılan Bizans yapılarının bakımları bağlı oldukları vakıfların gelirlerinden sağlanmıştır. Bu eserlerin Osmanlılar tarafından algılanışı, gördükleri saygı, gerçekleşen bakımın düzeyini belirlemiştir. Fatih'in camiye çevirdiği Ayasofya veya Ayasofya Vakfı'na bağlı eserler sürekli bakım ve onarımlar sayesinde ayakta tutulmuşlar.

Vakıf eserler 20. yüzyılda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine girmiştir; Vakıflar Genel Müdürlüğü birçok Bizans dönemi tarihi eserin bakım ve yönetiminden sorumludur. Camiye çevrilen kiliselerin 1930-70 arasında yapılan restorasyonlarında, kurumun Y. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından yönetilen teknik ekibinin özenli davranmasına karşın, uzman kadrolarının sınırlı olması, o dönemde uygulamalarda geleneksel malzeme yerine çimentolu harçlar, çimentolu harçla dökülmüş tuğlalar ve betonarme destekler kullanılması, bu malzemelerin zamanla bozularak neden oldukları hasarlar günümüzde yapılacak onarımlarda sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer konu eski onarımların rölöve çizimleri ve restorasyon projeleriyle desteklenmemiş olmasıdır. Günümüzde karşılaşılan bir sorun da camilerin iç mekânlarının derneklerin, cami görevlilerinin galeri, hoca odası, bölme duvarı, wc, plastik yüzey kaplama vb. müdahaleleriyle bozulmasıdır. Sürekli denetim ve kullanıcıların bu eserlerin değeri hakkında bilinçlendirilmesi ile bu sorunların çözümü sağlanabilir.

Bizans dönemi anıtlarının bilimsel restorasyonları için Bizans sanatı ve mimarisini iyi bilen uzmanların katkılarına gerek vardır. Oysa bu karmaşık yapıların projeleri özellikleri gözetilmeden ihale edilmekte; konuyla ilgili uzman kadrosu olmayan mimari büroların üstlendiği projeler gerekli derinlikte çalışmalara girişilmeden, ön proje düzeyinde hazırlanmaktadır. Projelerin uygulanması sırasındaki bilimsel denetim konusu ise tartışmalıdır. Örnek olarak Küçük Ayasofya ve Zeyrek Camii restorasyonları verilebilir. Belediye başkanlarının devreye girdiği, politik gösteri aracı olarak kullanılmak istenen restorasyonlar, anıtlar açısından sakıncalıdır. Bu tür eserlerin onarımlarında bilimsel olmaktan uzak yaklaşımların terk edilmesi gerekmektedir.

Binbirdirek Sarnıcı Osmanlı döneminde bir vakfa bağlanmış; 19. yüzyılda ipek dokuma işliği olarak kullanılan sarnıç, 20. yüzyıl sonunda çarşı-lokanta olarak kullanılmak

üzere VGM tarafından bir girişimciye kiralanmıştır. Çok sayıda mülkü olan VGM'nin İstanbul'un en erken tarihli yapılarını sıradan yapılar gibi, salt gelir kaynağı olarak değerlendirmesi, eserleri olumsuz etkilemektedir. 1. derece eser statüsündeki bir eserin 2. grup yapılara uygulanacak işlemlere tabi tutulması, Koruma Kurulu'nun hatalı kararına dayanmaktadır. Sarnıcın kiralanması ve kullanıcıların istekleri doğrultusunda 5 m kalınlığındaki özgün dış duvarı delinerek, yeni bir giriş yapılması; ticari kullanımlar için ara kat eklenmesi gibi uygunsuz müdahaleler geri dönüşü olmayan hasarlar yaratmıştır.

d. Özel mülkiyetteki kültür varlıklarının durumu

Özel mülkiyette olan anıt ve arkeolojik alanların korunması, kamulaştırma için kaynak ayrılmaması ve yasal işlemlerin uzun sürmesi dolayısıyla sorunludur. Kamulaştırma yapılmadığında, bilimsel çalışma için mülk sahiplerinden izin alınması gerekir; bu durum belgeleme yapılmasını, koruma çalışmaları yürütülmesini sınırlamaktadır. Örneğin, Cerrahpaşa'da bulunan, Arkadius Sütunu'nun kaidesinin özel mülkiyette olan bir evin bahçesinde olması erişilebilirliğini engellemektedir. Bu önemli anıtın hâlâ uygun bir sunuşa kavuşmamış olması, kentin kültür varlıklarından sorumluların ihmali olarak dikkati çekmektedir.

Bütünlüğü parçalanmış, farklı kişi ve kurumlara ait tarihi anıtlar uygun olmayan müdahalelere maruz kalmaktadırlar. İstanbul kara surlarında bu durum kısmen sürmektedir. Edirnekapı'da 1999 yılında depremde çatlayan 90 no'lu kulenin girişindeki özel mülkiyetteki ev kaldırılamadığı için kulenin içi tam olarak temizlenememiş, özgün döşeme kotuna inmek mümkün olamamıştır. Kapıdan giriş engellendiğinden, kulenin içinin onarımı, duvarın üst seviyesinden aşağı doğru inilerek yapılmaya çalışılmıştır. Etkin koruma sağlanabilmesi için, kamulaştırılması eksik kalan sur bandı parsellerinin bir an önce ele alınması gerekmektedir.

Zeynep Sultan Camii yanındaki Acem Ağa Mescidi/*Theotokos Chalkoprateion* Kilisesi'nin bir kısmı özel mülkiyette olduğu için mevcut kullanımlar denetlenememekte, kalıntıların tümü incelenip korunamamaktadır. Yedikule'de bulunan Studios Manastırı'nın büyük bir bölümü özel mülkiyete geçmiş olduğundan, İmrahor Camii'ni çevreleyen manastır kalıntılarının yapılan ekler ve bakımsızlık sonucu tahrip ve yok olmaları söz konusudur.

II. PROJELERİN HAZIRLANMASI VE UYGULAMALARIN DENETİMİ

Kültür mirasının korunması için bilimsel araştırmalar gerekmekte; kimi zaman kazı yapılarak ayrıntılı inceleme olanağı elde edilmekte; belgeleme aşaması sonrasında hazırlanan koruma önerisi ilgili kurulun onayına sunulmaktadır. Bu çalışmaların bilimsel açıdan olgunlaşması için uzmanların katkılarına gerek duyulmaktadır. Bizans sanatı ve mimarisi, koruma, strüktür mühendisliği, malzeme bilimcilerinin katkılarıyla gerçekleşen projelerin uygulama süreçleri de bilimsel faaliyet olarak sürmek zorundadır. Konuyla ilgili uzmanlığı olmayan mimari ekipler tarafından hazırlanan projeler yeterli olmamaktadır; buna ek olarak onarımların uzman olmayan ekipler tarafından yürütülmesi sonunda tatmin edici olmaktan uzak uygulamalar ortaya çıkmaktadır.

Amaç gerçekten bilimsel çalışma niteliğinde bir uygulama yapmak ise, bilimsel denetimin de sürekli ve yetkin olması sağlanmalıdır. Ülkemizdeki ihale sistemi ile ilgilenmenin getirdiği aksaklıklar burada da gözlenmektedir. Antik, Ortaçağ Osmanlı katmanları olan eserlerin onarımının bilimsel çalışma olarak nitelendirilmesi ve bu anlayışla ele alınması gerektiği açıktır. Projelerin hazırlanışı ve uygulanışı bilimsel denetim altında yürümelidir.

III. ANITLARDA KİMLİK SORUNU

Osmanlı döneminde de uzun bir yaşamı olan, eklerle müdahale gören Bizans dönemi yapılarının onarımında zaman zaman Osmanlı-Bizans karşıtlaşması yaşanmaktadır. Kuşkusuz Osmanlı dönemi izleri de o anıtın tarihinin bir parçasıdır ancak ilk tasarıma ait önemli birtakım verileri ortaya çıkarmak için yapılacak araştırmalar engellenmemelidir. Venedik Tüzüğü'nün 11. maddesinde belirtildiği gibi, korumanın amacı üslup birliğine varmak değildir ve neyin yok edileceği tek kişinin kararına bırakılmamalıdır.

Arkadius Sütunu kaidesi.

Fotoğraf: Zeynep Ahunbay.

Kiliseden camiye çevrilen eserlerde sıva altında bulunabilecek mozaik/fresk gibi özgün öğelerin araştırılarak ortaya çıkarılmasında zorluklarla karşılaşılmaktadır. Daha önemli bazı tarihi ve sanat değeri taşıyan izleri ortaya çıkarmak için ikincil öğelerin kaldırılması konusu uzmanlar arasında tartışılmalıdır. Osmanlı dönemine öncelik verilmesi, alttaki değerli katmanların ikinci planda, geride tutulması, örtülmesi yaklaşımı önemli bir sorundur. Bu durumda anıtın kimliği açısından haksız vurgular ortaya çıkmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan dolgu, ek, vb müdahalelerin kaldırılmasıyla ortaya çıkabilecek özgün ayrıntılar, anıtın tarihini anlamaya yardımcı olacak, anlamını, estetik değerini artıracaktır.

Yedikule'de Kara Surları

Fotoğraf: Zeynep Ahunbay

Kuşkusuz toplumun hassasiyetleriyle oynamamak; tarihi objektif bir yaklaşımla sunmak önemlidir. Ayasofya ve Kariye camilerinin müzeye dönüştürülmesi sırasında bazı İslami eklerin kaldırılması, bir kesim için acı veren bir deneyim olmuştur. Söz konusu iki anıt da olağanüstü bezemeleriyle Bizans sanatı için önde gelen anıtlar olduğundan, müze kararı evrensel değer taşıyan bu kültür varlıklarının uygun bir biçimde sunulmasına olanak sağlamıştır. Bu anıtları yaratan kültürün doğrudan ifade edilebilmesini dizginlemek yerine, açığa çıkarma kararı, evrensel güzelliklerden tüm insanlığın yararlanmasına fırsat verilmesi çağdaş bir yaklaşımdır.

SONUÇ

İstanbul'un Bizans dönemi kültür mirasının korunması için yerel ve merkezi yönetimin olumlu bakış açısına gerek duyulmaktadır. Doğru yürümeyen işler olduğu açıktır.

Kiliselerin camiye çevrilmesi sistematik olarak bakımlarının yapılmasına, günümüze kadar ayakta kalmalarına yardımcı olmuştur. Ne yazık ki bu eserler günümüzde keyfi onarımlar, vandalizm sorunları ile karşı karşıyadırlar. Bu eserlerin onarımlarındaki bilimsel olmaktan uzak, bağnaz, politik yaklaşımların terk edilmesi gereklidir.

Tarihi kentin algılanmasında özel bir yere sahip olan surların hak ettikleri ilgiyi görmemesi önemli bir sorundur. Kara ve deniz surlarının sürekli bakım programlarının olmaması, çevrelerinin gelişigüzel depolama ve benzeri kullanımlarla işgal edilmesi, çevre düzenleme planları yapıldığı halde uygulamaya konulup izlenmemesi önemli bir eksikliktir. Temeli dahi kalmamış cami, medrese ve tekkelerin yeniden yapımı için kaynak ayrılırken, ayakta duran ve Dünya Mirası statüsünde olan anıtlara bakılmaması kayıpları artırmaktadır.

Koruma eğitimi görmemiş olan, Dünya Mirası ölçütlerinden habersiz kurul üyeleri ve yöneticilerin verdikleri kararlar genel olarak sıkıntı yaratmaktadır.

Yanan Adliye Sarayı'nın Tevkifhane bitişiğindeki kamuya ait arsasının üzerine Koruma Kurulu tarafından yeni inşaat izni verilmesi, arkeolojik mirasa gösterilen ilgi ve saygıdaki eksikliğe işaret etmektedir. Disiplinlerarası çalışmalar yapma alışkanlığının elde edilmesi; Kültür ve Turizm Bakanlığı, İBB ve VGM personelinin koruma alanında yetiştirilmesi önemlidir.

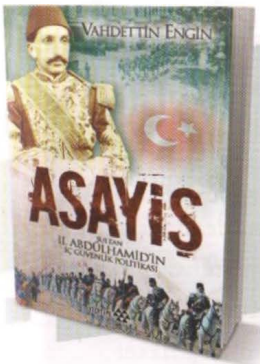
Üniversitelerin korumaya yönelik projeleri koruma disiplininde yetişenlere bu alanda yapılan uygulamalara katılma şansı tanımalıdır; belgeleme, hasarların belirlenmesi ve çözüm aranması aşamalarında gerçek sorunlarla doğrudan çalışmanın kazandıracağı deneyim önemlidir. Lisans ve master öğrencilerinin Bizans mimarisi ile ilgili doğrudan temaslarının sağlanması, onu tanımaları ve korunma sorunları konusunda kuramsal düzeyde olduğu kadar, uygulama aşamasında da deneyim kazanmaları, bu alandaki koruma çalışmalarına yabana atılmayacak bir katkı sağlayacaktır. Bu tür çalışmalara akademik alandan katılımların engellenmesi, koruma alanında yetişen mimar ve mühendislerin eğitimlerinin eksik kalmasına neden olmaktadır.

Bizans mimarisinin benimsendiği ve toplum tarafından sevilerek yaşatıldığı Yunanistan'da anıtlara çok iyi bakıldığı, onarımlarının bilimsel yöntemlerle, uzmanların danışmanlığında, denetiminde yapıldığı görülmektedir. Arkeolojik alanlar temiz ve bakımlıdır. Eserler titiz bir yaklaşımla irdelenmiş, onarım ve sunuluş projeleri özenle geliştirilmiştir. Bu ender, güzel eserlerin ne kadar değerli oldukları, bakımlarına gösterilen ilgi ve uzmanlık katkısından anlaşılmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun ikinci önemli kenti olan Selanik'teki Bizans anıtlarının onarımı ve sunuluşu koruma açısından takdire değer, nitelikli çalışmalardır. Deneyimli arkeolog ve mimarlar tarafından, üniversitelerden alınan katkılarla geliştirilen projeler toplum için eğitici ve koruma yönünde duyarlılıkları geliştirici, bilinçlendirici olmaktadır. Selanik Aristoteles Üniversitesi'nin Bizans anıtları üzerinde yürüttüğü belgeleme, izleme, malzeme, strüktürel analiz ve koruma araştırmalarının sonuçları onarımlara yansımaktadır. Benzer yaklaşımların İstanbul'un Bizans anıtları için de geçerli olmasını diliyoruz.

PROF. DR. ZEYNEP AHUNBAY
İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ

Yeniler...

YEDİTEPE

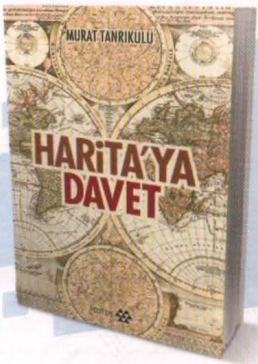

ASAYİŞ
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN İÇ GÜVENLİK POLİTİKASI
VAHDETTİN ENGİN

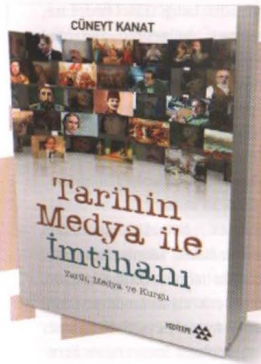

KUDÜS FATİHİ
SELÂHADDİN EYYÛBÎ
RAMAZAN ŞEŞEN

KIYAMET ALÂMETİ TÜRKLER
LEYLA COŞAN

HARİTA'YA DAVET
MURAT TANRIKULU

TARİHİN MEDYA İLE İMTİHANI
TARİH, MEDYA VE KURGU
CÜNEYT KANAT

HİLÂLİN GÖLGESİ
RÖNESANS'DA TÜRK İMAJI
(1453-1517)
ROBERT SCHOEBEL
ÇEVİREN: EŞREF BENGİ ÖZBİLEN

Online Sipariş İçin:

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

/yeditepekitap

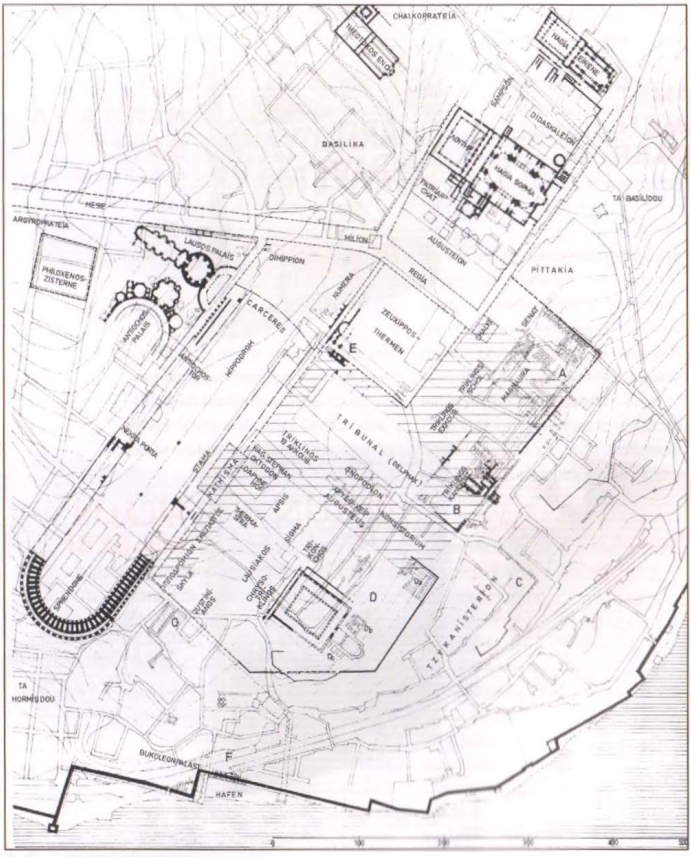
YEDİTEPE YAYINEVİ

GEÇ ANTİK VE BİZANS DÖNEMİ

İSTANBUL'DAKİ ARKEOLOJİK ALANLARININ HAYATTA KALIŞI*

ALESSANDRA RICCI

Günümüz İstanbul'u, şimdi antik şehirlerin izlerini ve kalıntılarını devamlı olarak çürüten yeni birtakım kalıcı kırılmalar yaratıyor. Bir yandan az sayıdaki müstakil tarihi yapılar büyük ölçüde turistik sömürü için muhafaza edilirken, birkaç sene öncesine kadar algılanabilir olan şehrin önceki kentsel dokularına ve fiziksel yapılarına dair silik izler, artık telafisi olmayan bir şekilde yok oldular.

SAHNEYİ HAZIRLAMAK

İnsanı canlandıran güneşli bir Aralık haftasonu beni "Geç Antik ve Bizans Sanatı ve Mimarisi" dersi kapsamında öğrencilerimle birlikte Sultanahmet çevresinde bir yürüyüş yapmaya teşvik ediyor. Yürüyüşün iki amacı var. İlk amaç, öğrencilerin Geç Antik ve Bizans dönemlerine ait alanları, konum ve kalıntı ağları üzerinden deşifre etmeyi öğretmek. Bunu öğrenerek, öğrenciler antik şehrin dokusuna ait büyük resmi çok daha iyi bir şekilde kavrayıp, görselleştirirken, aynı zamanda şehrin geçirdiği değişimlerin sebeplerini derinlemesine düşünebilirler. Yerinde-inceleme dersinin amaçladığı ikinci hedef ise, Sultanahmet bölgesinin İstanbul şehrinin başlıca turizm alanı olarak algılanmasını bozmak ve şehrin kültürel mirasına[1] yönelik tutumlara karşıt olarak İstanbul'un şimdiki çekiminin anlamları ve gerçekleri üzerine düşünmek.

Sultanahmet bölgesi şu anda İstanbul'un hakiki semtlerinden biri olarak etiketleniyor, bölge gitgide, şehrin en çok ziyaret edilen tarihi yapılarını; Ayasofya'yı, Sultanahmet Camii'ni, Topkapı Sarayı'nı ve Yerebatan Sarnıcı'nı[2] turistlere sunan bir "paket"e dönüşüyor. Bölgenin güncel

Resim 2: Lausos Sarayı'ndaki *rotunda*'nın günümüzdeki kullanımı.

Foto. A.Ricci

Resim 3: *Rotunda*'nın mimari öğelerinin detayları.

Foto. A.Ricci

turistik bir "paket" olmasına vesile olan dönüşüm; geleneksel, tarihi ve arkeolojik dokunun özgünlüğünün uyumsuz piyasa ve turizm dinamikleri tarafından istila edilmesi pahasına oldu. Aslında, Sultanahmet bölgesinin tümü, kentin farklı geçmişlerini içeren ve onlarla diyalogda olan güncel bir kentin sahip olması gereken özelliklerinden yoksun olmaya devam ediyor; modern şehrin bir bölümü şehirde yaşayanlar ve şehrin ziyaretçileri tarafından eşit olarak deneyimlenmesini ya da, fiziksel, insani ve kültürel tarihleri şekillendiren, genel ve kolay ulaşılabilir bir anlatıyı nakletme gücüne sahip olan kentsel bir paketin deneyimlenmesini amaçlıyor. (Resim 1)

Kısaca ifade etmek gerekirse, İstanbul'daki algılanabilir bir kent dokusunun kendine has noksanlığı, – bu arada kent dokusunu antik şehirlerin bir anlatısı olarak tanımlamak isterim – çoğu zaman ani kırılmalardan[3] türeyen koşulların bir sonucu gibi gözüküyor. Günümüz İstanbul'u, şimdi antik şehirlerin izlerini ve kalıntılarını devamlı olarak çürüten yeni birtakım kalıcı kırılmalar yaratıyor. Bir yandan az sayıdaki müstakil tarihi yapılar büyük ölçüde turistik sömürü için muhafaza edilirken, birkaç sene öncesine kadar algılanabilir olan şehrin önceki kentsel dokularına ve fiziksel yapılarına dair silik izler, artık telafisi olmayan bir şekilde yok oldular. Bu durum aslında, hem tarihi yarımadanın tüm bölgeleri hem de şehrin Avrupa ve Anadolu yakasındaki geniş hinterlandı için geçerli. Bahsettiğimiz her iki yakadaki hinterlant, yoğun ve agresif bir çimentolaşma sürecine maruz kalmaya devam ediyor. Bu çimentolaşma sistematik olarak, bir zamanlar çevresiyle uyumlu bir diyalog kurarak İstanbul'un banliyölerinin[4] ayırt edici özelliğini temsil eden küçük kalıntı adalarını kaplıyor. Hiçbir semt bu kırılmalardan muaf değil, turistik İstanbul'un ikonik merkezi olan Sultanahmet ise bu durumun en sembolik örneklerinden biri.

Bu nedenle yerinde-inceleme dersi, işlenen dönemlerle uyumlu olarak, şehrin en çok ziyaret edilen bölümünde yer alan ve Ayasofya Müzesi'ne yakın olan Geç Antik ve Bizans dönemi kalıntılarının muhafazası, ulaşılabilirliği ve temsilinin tetkik edilmesini amaçlıyordu. Dersin varsaydığı önerme, İstanbul'un bu dönemine ait alanların, turistik ve ticari amaçlarla sömürülmediği ya da yenilenmediği sürece, diğer dönemlere ait tarihi alanlara göre çok daha büyük bir ihmalden muzdarip olduğuydu. Ayrıca, Geç Antik ve Bizans dönemine ait arkeolojik alanların hiçbiri için, tarihi mirasa ve onun şehrin günümüzdeki gerçekleriyle bütünleşmesine önem veren kapsamlı bir yönetim stratejisinin olmadığını görüyoruz.[5]

ÖRNEKLERLE KARŞILAŞMALAR VE BUNLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Takriben, antik hipodromun kuzeybatı köşesi ve bugünkü Divanyolu Caddesi (ki bu cadde Geç Antik ve

Resim 1: Sultanahmet etrafındaki Geç Antikite ve Bizans dönemlerinden kalma arkeolojik kalıntılar.

Müller-Wiener'den sonra, 1977

Bizans şehrinin revaklı ana caddesi Mese'nin yolunu takip eder) ile oluşan üçgen alanda, şu anda yeşil bir alan olan Mehmet Akif Ersoy Parkı tarafından işgal edilmiş durumda. Bu park, yakındaki Divanyolu Caddesi'nden gelen yaya hareketine olanak sağlayarak ara bağlantı alanı olarak işlev görüyor. Parkın plan ve peyzajı halkın yeşil alanlardan istifade etmelerini sağlamaktan ziyade, genel planın merkezini oluşturan yürüyüş yolları ve merdivenleri tamamlayacak bir arka plan olarak düzenlenmiş. Yeşillik ayrıca oradaki bir seri antik kalıntıyı da gizliyor, bu durum aslında o alanın park alanına çevrilmesinin başlıca nedeni. 1940'larda Alman arkeologlar Schneider ve Nauman bu alanın bazı bölümlerinde kazı çalışmaları başlattılar, daha sonra 1950-52 arasında da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Duyuran burada çalışmaya devam etti. Adliye Sarayı'nın inşasına denk gelmesiyle, bu kazı çalışması kendini bir kurtarma projesi olarak tanımlamaya başladı ve Geç Antik döneme ait görece iyi korunmuş 5. yüzyılın ilk yıllarına ait iki ayrı kompleks olan Antiochos ve Lausos saraylarını ortaya çıkardı.[6] Bu iki kişi de Bizans sarayında yüksek rütbeli yetkililerdi, sarayları ise dönemin zevk anlayışıyla beraber Geç Antik Konstantinopolis'inin yeni sosyal sınıfının eğilimlerini ve gösteriş merakını yansıtıyordu.

Ayrıntılı yerleşim planlarından yenilikçi mimari ve dekoratif detaylara, Lausos'un sarayında topladığı nam salmış Klasik dönem heykel koleksiyonuna, Sultanahmet'in bu bölümünde bulunmuş tüm kalıntılar, Bizans'ın gelişim yıllarını ve genellersek Geç Antik dönem dünyasını anlamamıza yardımcı olan önemli bir katkıyı temsil ediyor. Antiochos Sarayı'na ait bölümler Azize Euphemia Kilisesi'ne dönüşürken ve 14. yüzyıl ortalarına kadar şehirde yaşayanlar ve Konstantinopolis'in kutsal emanetlerini görmeye gelen hacı kafileleri için bir referans noktası olarak işlev görmeye devam ederken, ünlü heykel koleksiyonuyla birlikte Lausos Sarayı 476 yılında çıkan bir yangınla kül olur. Bu yazının kapsamı Lausos Sarayı'nın şehrin başka bir bölgesinde aranması gerektiğine dair bir tartışma ortaya koymayı içermiyor. Ama yine de, söylemimizle alakalı olan bir şey varsa, o da şu ki; en başta Lausos Sarayı kalıntıları olarak tanımlanan buluntuların şu anda Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın altında olduğudur. Yani yeşil alan ile temsil edilen bir koruma mekanizması kurma niyetinin ta kendisi, bir "harabe"nin gizlenmesi ve aşamalı yok edilişi ile sonuçlandı.

Yeşillik kalıntıları gizler ve parkın tasarımı arkeolojik alanın farklı bir şekilde algılanmasına neden olurken, son yıllarda parkın bazı bölümlerinin halka açık bir toplanma alanına dönüştürülmesine yönelik bir girişim de oldu. Böylelikle, çevre ölçüsü yirmi iki metre olan bir kubbenin örttüğü sekiz nişli yapı olan kompleksin heybetli rotunda kalıntıları, açık hava tiyatrosuna dönüştürüldü. (Resim 2) Podyumla birlikte, kalıntının çapını anımsatan yapı alanını işgal eden oturma koltukları, güneydoğuya doğru olan *rotunda*'nın niş kalıntılarını gizliyor. 6. yüzyıldan günümüze kalan Ayasofya ve Aziz Sergius ve Bacchus Kilisesi'nin (şimdiki Küçük Ayasofya Camii) kubbeleri birbirine yakın ve kolay ulaşılabilir uzaklıktadır. Ayrıca, bu iki kubbe de bir "harabe" olarak değil, bir bütünlük içinde günümüze ulaşmış durumdalar. İddialarımdan biri de şu: İstanbul şehri "harabe"ler ve arkeolojik alanlar arasındaki etkileşim modellerini henüz tanımlamadı.[7]

Antik dönemin tahmini olarak en büyük *rotunda*'larından biri, 5. yüzyılda Lausos kompleksi dâhilinde inşa edilmiş Myrelaion, Beyazıt'ta yer alıyor ve 1990'ların ortasından itibaren bir alışveriş mekânı olarak kullanılıyor.[8] Myrelaion *rotunda*'sının mimari izleri; yapıyı, yapım dönemlerini ve farklı kullanımlarını ciddi bir şekilde saklayan tuhaf bir "restorasyon projesi"yle değiştirildi. Gerçi, Lausos *rotunda*'sından farklı olarak, holün sonradan bir sarnıca dönüşümü, özellikleri açık havadaki "harabe"nin özellikleriyle uyuşmayan bir alan ve dolayısıyla, manipulatif bir "restorasyon" ve yenileme projesi yarattı. Ne var ki, iki *rotunda* da vücut bulmuş yeni halleriyle – biri çarşı olarak ve diğeri de tiyatro olarak – telafisi olmayan bir şekilde görkemlerinden ve anlamlarından mahrum bırakıldılar. Üstelik her iki yapı da, kentsel doku ve insan mevcudiyeti bakımından çevrelerini saran ortamdan kopuk gözüküyorlar.

Antik dönemin tahmini olarak en büyük **rotunda***'larından biri, yani 5. yüzyılda Lausos kompleksi içinde inşa edilmiş Myrelaion, Beyazıt'ta yer alıyor ve 1990'ların ortasından itibaren bir alışveriş mekânı olarak kullanılıyor. Myrelaion* **rotunda***'sının mimari izleri; yapıyı, yapım dönemlerini ve farklı kullanımlarını ciddi bir şekilde saklayan tuhaf bir "restorasyon projesi"yle değiştirildi.*

Öğrencilerle, *rotunda*'nın tiyatro koltuklarına oturuyoruz. gelip geçen insanlara, çocukların tiyatronun podyumuna zıplamasına bakıyoruz ve tartışmamız yön değiştiriyor; *rotunda*'ya bağlı olan holün duvar-

larında sıralanmış Lysippos ve Phidias heykellerinden, Bizans şehrinin simgelerinin yeniden uyarlanabilir kullanım yöntemleri konusuna geliyor. Bu kullanımlar daha çok geçmişin gizlenmesi olarak anlaşılabilir.

Yürüyüş bizi, bu komplekslerin keşfine vesile olan Adliye Sarayı'nın yan girişine götürüyor. Orada, kapalı kapı önünde, Antiochos Sarayı'nın kazıyla ortaya çıkmış ve Adliye Sarayı'nın temelleri için feda edilmemiş kalıntılarının bir bölümünü görmek için başarısız bir girişimde bulunuyoruz. (Resim 4)

1950'lerde inşa edilmiş koruyucu bir çatı ile korunuyor. Bu önemli ve bir o kadar da nadir olan Geç Bizans sanatına ait kanıt, altmış sene önce bulunduğu tarihten beri hiçbir zaman halka açık olmadı ve şu anda freskoların hayatta kalışını garantilemeyen koşullarda bulunuyor. Antiochos–Azize Euphemia alanında bulunan arkeolojik olan ve olmayan kalıntıların bölünmüş doğası, bu küçük alanı Adliye Sarayı arazisi içinde tutmaya yönelik kararla birlikte, Lausos Sarayı'ndaki gibi bir mahrumiyet durumu ortaya çıkardı, ama küçük bir fark ile; parkın içerdiği arkeolojik buluntuların korunmasını gerektirdi. Şahsen her zaman, bu arkeolojik alanın İstanbul Büyükşehir Belediyesi pencerelerinin tam karşısında olan konumunu, epey simgesel ve sembolik bulmuşumdur. Bizans dönemi "harabe"lerinin maruz kaldığı gizlemenin aşikâr bir kanıtı...

Bizans dönemi arkeolojik alanlarının önemli bir hatırlatıcı olarak ayakta durduğu İstanbul için, karşılıklı kabul ve saygı söylemi içerisinde, geçmişin ve geleceğin dikkatli bir şekilde örülmesi adına ihtimam

Resim 4: Hagia Euphemia Kilisesi'nin ve koruyucu çatısının kalıntılarının genel görünümü.

Foto: A. Ricci.

Bu bahsettiğimiz kalıntı, yani yeniden kullanımı bir kilise olan sarayın kubbeyle örtülü altıgen büyük holü, 7. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis'in az bilinen şehitlerinden birinin, Kalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia'nın kutsal emanetine ev sahipliği yapmıştı. Azize Euphemia'nın kutsal emaneti şu anda İstanbul'un Fener semtindeki Aziz George Kilisesi'nde korunuyor. Hipodrom'un yanında yer alan ve Geç Bizans döneminde özenli ve kapsamlı freskolarla dekore edilmiş bu kilisedeki resimler, Azize Euphemia'nın tüm hayatının bir anlatısını tasvir ediyordu.[9] Kilise için yapılan kazı çalışmalarıyla birlikte keşfedilen bu freskolar, Azize Euphemia freskoları ziyarete kapalı.

Öte yandan, Bizans dönemine ait bir diğer geniş arkeolojik bölge olan Saraçhane bahçesinde insan mevcudiyetini seyirciler oluşturuyor.[10] Bu bölge de, aynen diğer alanlar gibi, inşaat çalışmaları esnasında ortaya çıktı. 1960'larda İstanbul Büyükşehir Belediyesi inşa edilirken, belediye binasına yakın bir alt-geçit inşasında, bir aristokrat olan Anicia Juliana'nın isteği üzerine – muhtemelen 524-527 tarihleri arasında – yapılan Aziz Polyeuktos Kilisesi'ne ait temeller keşfedildi. Bu keşif, artık gitgide daha metruk bir hale gelen kalıntıları çevreleyen ve hassasiyet gösterilmesi gerekiyor. Kentteki arkeolojik alanlar çevresinde oluşturulan koruma bölgeleri de böyle bir süreci başlatamaz, böylesi koruma bölgeleri daha çok, "harabe"nin artmasını ve toplumun bu "harabe"den mahrum bırakılmasına sebep oluyor.

UZAKTAN BİR BAKIŞ

Öğrencilerle Hipodrom'un sonuna doğru yürüyoruz, Sultanahmet Ticaret Lisesi'nin kapılarından geçerek, sfendon – Bizans dönemi Hipodrom'unun yarı dairesel olan sonu – platformu üzerinden kent ve deniz manzarasını seyrediyoruz. Bizans şehrinin kara surlarının hemen

Resim 5: Arka planda yeni yükselen binalarla Yedikule Zindanları'ndan Altın Kapı.

Foto. A. Kutlay

dışında yeni inşa edilmiş binaları belirgin bir şekilde görebilecek kadar berrak bir gün ışığı var."

Öğrencilere, bu yapıların inşasıyla, UNESCO'nun kara surlarını koruyan tampon bölgesinin nasıl ihlal edildiğini ve Altın Kapı'nın güneyindeki açıklık üzerinden görünen uzun binaların Bizans dokusuna nasıl da yeni bir fon haline geldiğini hatırlattım. (Resim 5) Bu binalar, aslında, Bizans dönemi yapılarıyla kurulan görsel diyalogu yok ediyor. Bu durum, varoluşları tarihi yapılardan, arkeolojik alanlardan ve antik yapılı-alanlardan meydana gelmiş yeşil alanlar ve tampon bölgelerin bile bir şekilde ihlal edildiğini ve sonuç olarak tarihi dokuyu gizleyen güçlerin arttığını gösteriyor.

"ŞİİRSEL ADALET"

2003'te, Dan Cameron, İstanbul Bienali'nin küratörü, çağdaş sanatı şehirdeki daha büyük bir toplulukla paylaşma girişiminde bulunarak, dört sergi alanı ve şehrin farklı yerlerinde konumlanmış birkaç tane uydu-alan kullandı. Aynı zamanda, bir zamanlar Boğaziçi kıyısında depo olarak kullanılmış ve sonradan terk edilmiş Antrepo IV, kamusal bir alana çevrildi ve böylelikle İstanbul'un ilk çağdaş sanat müzesi oldu. İstanbul'da yeni bir cazibe merkezi ve şimdiki çağdaş sanat faaliyetlerine mekân olan kentin simgelerinden biri haline geldi. Cameron, bienal için "çatışan şiirsel ve hukuki kavramların ve bunların bir araya nasıl getirilebileceği konusunun aralıksız bir sorgulama" önermesinde bulundu. Bienalin adı "Poetic Justice/Şiirsel Adalet"[12] idi. Çatışan şiirsel kavramlar ile Geç Antik ve Bizans arkeolojik alan kavramları, umarım bir gün şiirsel bir adaletin yerini bulmasına ve bu iki ayrı kavramın bir araya gelmesine bir an evvel – öğrencilerimiz Geç Antik ve Bizans dönemi İstanbul'unun hiç var olup olmadığını sorgulamadan önce – vesile olur.

YRD. DOÇ. DR. ALESSANDRA RICCI,
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ,
KOÇ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* *Toplumsal Tarih*'in bu sayıki editörlerine, Koray Durak ve Anestis Vasilakeris'e ve derginin genel editörüne, katkılarımızı kabul ettiği için, içten teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca bu yazının çevirisinde bana yardımcı olan Şebnem Usluer, Alican Kultay ve Yiğit Helvacı'ya da teşekkürletmek isterim.

1 İstanbul'daki turizm eğilimleri, soylulaştırma meseleleri ve daha fazlası için bkz., haz. D. Göktürk, L. Soysal, I. Türeli, *Orienting Istanbul: Cultural Capital of Europe?* (Londra ve New York, 2010). Miras, bellek ve modernite konuları için bkz., haz. G. Fairclogh, R. Harrison, J.H. Jameson Jnr., J. Schofield, *The Heritage Reader*, (Abingdon, 2008).

2 Sultanahmet bölgesinin topografik bir özeti için bkz. W. Müller-Wiener, "17. Yüzyıl Başlarına kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul", *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, (İstanbul, 2001).

3 D. Kuban, *Istanbul. An Urban History. Byzantion. Constantinopolis. Istanbul*, (İstanbul 2010), xi-xvii, şehri etkileyen bazı tarihsel kırılmaları özetliyor. Ayrıca; M. Gül, *The emergence of modern Istanbul: transformation and modernization of a city*, (Londra, New York 2009).

4 Şehrin Anadolu yakasında yer alan Orta Bizans Çağı alanı Küçükyalı'daki çalışma hakkındaki yazıda bu konuyu kısaca tartışıyorum, bkz. A. Ricci, "Kent Arkeolojisi, İstanbul: Küçükyalı ArkeoParkı", *Arkeoloji ve Sanat*, 139, 2012, 201-212 ve ayrıca konu üzerine daha fazla detaylar içeren ve basılmak üzere olan yazını için, bkz. MIRAS (Alman Arkeoloji Enstitüsü), İstanbul 2013).

5 Son dönemlerde kabul edilen, tarihi yarım ada için yapılan Alan Yönetim Planı için bkz., *Istanbul Historic Peninsula Site Management Plan*, (İstanbul 2011).

6 Bu çalışmaların bir özetiyle beraber bu iki komplekse dair yenileşlerindirmeler için bkz. S. Ćurčić, *Architecture in the Balkans. From Diocletian to Süleyman the Magnificent* (New Haven and London, 2010), 157-73; ayrıca, *İstanbul'un Bizans Sanatları*, Exhibition Catalogue (İstanbul, 2011), 85-96. Bu konu hakkında bkz F. Akyürek (bir sayıdaki dosya).

7 Burada "harabe" kelimesini kullanarak, Gran Tour'un edebiyatındaki gibi bir geçmişe bakış açısını yansıtma amacım gütmüyorum, "harabe" kelimesini burada daha çok, yıkıntının ideolojik modernizasyon ve arazi sömürüsü formlarına bir engel olarak görülmesi anlamında kullanıyorum.

8 Myrelaion (Bodrum Camii) için bkz. C. Striker, *The Bodrum Camii in Istanbul* (Princeton, 1982).

9 Azize Euphemia için bkz. E. Akyürek, *Kalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia ve Sultanahmet'teki Kilisesi*, (İstanbul 2002), daha yakın tarihli, Aslı Zerentaraf'ından hazırlanmış master tezinde yapının muhafaza edilişi konusuna değiniyor: A. Zeren, *Following the traces of a female saint in and out of Constantinople: The cult of St. Euphemia and a rescue proposal for the church by the hippodrome*, Yüksek Lisans Tezi, (Koç University 2010).

10 Bu konuya dair özet için; M. Harrison, *A Temple for Byzantium: the discovery and excavation of Anicia Juliana's palace church in Istanbul* (Harvey Miller, 1988).

11 Kara surları için, bkz. N. Asutay-Effenberger, *Die Landmauer von Konstantinopel-Istanbul. Historisch-topographische und baugeschichtliche Untersuchungen*, (2007).

12 8. Uluslararası Bienal, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, 20 Eylül-16 Kasım, 2003 (http://bienal.iksv.org/tr)

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

Çeyrek Yüzyıldır
Yeniliklerin Değişmeyen
Tek Adresi

25. Uluslararası Seramik Banyo Mutfak Fuarı

27 Şubat - 3 Mart 2013

www.unicera.com
www.facebook/unicera

KOSGEB | ufi Onaylı Fuar

TÜRKİYE SERAMİK FEDERASYONU

TİMDER

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

İSTANBUL'DAKİ BİZANS ANITLARI:

ANI VE ŞİMDİKİ VARLIĞI

ANESTİS VASİLAKERİS

Osmanlıları ataları, Bizanslıları ise geçmişteki düşmanları olarak gören birçok insan için Bizans anıtlarının varlığı, ötekinin pek de istenmeyen temsilleridir. Öte yandan bu kalıntılar, yüzeysel ve sıklıkla da steril bir anlatıdan ziyade, kim olduğumuzu, ne yaptığımızı ve birbirimize ne söylediğimizi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir; karmaşık, zengin ve çok boyutlu bir geçmişi tanımak için bize fırsatlar sunabilirler.

ÇEVİREN: İPEK SEYALIOĞLU

Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de "anıt" sözcüğü "anmak" sözcüğünden türemiştir. İki kelime arasındaki ilişki anıtların toplum içinde yüklendiği işlevlere dair bilgiler sunar. Ne de olsa bu ikisi aynı madalyonun sadece farklı yüzüdür. Dolayısıyla anıtlar hakkındaki herhangi bir tartışma ister istemez hatırlamak konusunda bir tartışmayı gerekli kılar. Bu tartışma hem hatırlamanın hem de unutmanın el ele gittiği iki yönlü bir süreç hakkında olacaktır. Bir toplumda neyin nasıl hatırlanacağına dair karar verilirken, okul kitaplarında veya popüler imgelemde olduğu gibi, ortaya çeşitli anlatılar çıkar.[1] Bu anlatılar, iktidar sahiplerinin, toplumun hatırlamasını (ve tabii unutmasını) istedikleri şeylere dair ufak bilgi paketleridir. Paketlerin içindeki bilgilerin doğru ya da yanlış olması önemli değildir. Önemli olan geçmişten kalanlara şu anın ihtiyaçlarına cevap veren yeni anlamlar yüklemektir. Amacım bu süreci ve sonuçlarını İstanbul'un Bizans anıtları bağlamında incelemek.

On bir asır boyunca Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un Bizans anıtları, geçmişe ait bir ötekinin maddi temsilleridir. Peki, bu ötekine nasıl yaklaşıyoruz? Geçmişte kalmış bu öteki büyük ölçüde Hı-

Kuş pazarı ve arkasındaki Bizans surları.

Fotoğraf: A.Vasilakeris

ristiyan ve Yunanca konuşandır ve yine büyük ölçüde Müslüman olan ve Türkçe konuşan Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise elbette şu anki Türkiye ve Türkiye'deki ana akım kültür ile birçok açıdan ilişkilendirilmektedir. Yunan devlet okullarında okumuş ve altı yıldan fazla bir süredir Türkiye'de çalışan bir Yunan olarak ötekinin imgesi ve bu imgenin kurgusu hakkında söyleyecek çok şeyim var. Fetih sonrasında Konstantinopolis'in birçok benimsemeyi de içeren bir süreç sonunda dönüşümü asırlar içinde tamamlanmıştır. Bugünün gerçekliği genişleyen bir şehir merkezi; geçmiş medeniyetlerden birtakım kalıntılar barındıran ve bu kalıntıları kendi gelişimi önünde engel olarak gören bir megapolistir. Bu kalıntıların hem bilimsel hem de sembolik değeri vardır. Osmanlıları ataları, Bizanslıları ise geçmişteki düşmanları olarak gören birçok insan için Bizans anıtlarının varlığı, ötekinin pek de istenmeyen temsilleridir. Öte yandan bu kalıntılar, yüzeysel ve sıklıkla da steril bir anlatıdan ziyade, kim olduğumuzu, ne yaptığımızı ve birbirimize ne söylediğimizi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir; karmaşık, zengin ve çok boyutlu bir geçmişi tanımak için bize fırsatlar sunabilirler.

Şimdi İstanbul'daki bu Bizans anıtlarının ne dediğine ve şehir halkı ile nasıl karşılıklı bir etkileşime girdiğini inceleyelim. Bunu yapmak için anıtların görünürlüğünü ve yorumlanabilirliğini gözden geçirmek gerekir, yani bu anıtlarla ne kadar rahat bir ilişki kurulabileceğini ve taşıdıkları anlamın ne kadar kolay anlaşıldığını incelemek gerekir. İstanbul'da korunmuş Bizans anıtlarının en belirginlerinden biri surlardır. Bu surlar başlangıçta 5. yüzyılda II. Thesodosios tarafından yaptırılmış ve 15. yüzyılın yarısına kadar sürekli restore edilmiş ve değiştirilmiştir. Konstantinopolis'in surları yalnızca şehrin sınırı görevini görmekle kalmamış aynı zamanda kara tarafından şehre gelen ziyaretçiler için de şehrin imgesinin belirleyici özelliklerinden biri olmuştur. Surlar, yabancıların kolektif bilinçaltındaki Konstantinopolis imgesini efsanevi bir şehrin efsanevi savunması biçiminde oluşturmuş ve cisimleştirmişti. Dolayısıyla 15. yüzyılda surların ele geçirilmesi, fethedenler için bir zafer ve onur sembolü olması doğaldı. 1980'lerde zarar verici 'restorasyon'dan geçmiş olmasına rağmen, çevresindeki bütün bir alanın boş oluşu, anıtın sıra dışı derecede görünür olmasına izin veriyor.[2] Ama bu surları kim görüyor ve bunlardan ne anlıyor?

Sur ziyareti İstanbul'daki turistlerin sıradan turlarının bir parçası değildir. Surları boydan boya yürümek de mümkün olmadığından bu surlara erişim de sorunludur. Yine de turistlerin hemen hepsi düzenlenen turlarda otobüslerindeyken bu surların önünden geçer ve surları görürler; bu arada rehberler de kısa bir açıklama yapar. Akıllarda kalan en azından büyük ve uzun bir tahkimat imgesidir. İstanbul'da yaşayan insanların çoğu surların varlığından haberdardır. Hatta çevre yolunda yanından geçerken surlara bakmışlıkları vardır. Ama çok az sayıda insan surlara yaklaşır. Esas olarak, en çok surların civarında yaşayanlar surları görürler. Tekfur Sarayı olarak bilinen Bizans sarayının yanındaki kuş pazarı gibi pazarlardan birine gittiklerinde, Blachernae Sarayı'nın surları dışında olduğu gibi surların önlerindeki yeşil alanlarda piknik yaptıklarında ya da hendekteki çok sayıdaki bahçelerden birinde sebze yetiştirmek için gittiklerinde surlar ile karşılaşırlar. Ama surları gördüklerinde ne anlıyorlar, bu surlar onlar için renkli bir arka plan olmanın dışında ne ifade ediyor?

Günümüzde, surların görünürlüğü ve yorumlanabilirliği açıkça riske atılmış durumda. Topkapı Kapısı'nın tam karşısındaki Panorama 1453 Tarih Müzesi bildiğim kadarıyla yetkililerin surların yorumlanışına dair yakın geçmişteki tek girişimi.[3] Müzeyi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. yaptırmış ve 31 Ocak 2009'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan müzeyi açmıştı. Tanıtım kampanyası ve resmi internet sitesi ziyaretçiyi, üç boyutlu efektler eşliğinde Konstantinopolis'in fethine davet ediyor. Surlar ile dikkatle kurulmuş (ve sunulmuş) mekânsal ilişki ziyaretçiyi şehre saldırır vaziyette konumlandırıyor ve dolayısıyla bu amaca az sonra ulaşması adına surları son engel olarak algılamasını beraberinde getiriyor. Bir savaşta taraf tutmaya çıkarılan bu davetiyenin

Mikhail Paleologos'un (1259-1282) Konstantinopolis surları ile çevrili dua eden Meryem büstü altın sikkesi.

açıkça uç noktadaki kutuplaşmayı temsil etmesi ve nefreti teşvik etmesi bir yana, burada bir tarihi gerçeğin yüzeysel şekilde temsil edildiği açıkça gözlemlenebilir. Fethin yeniden canlandırılması (hangi tarafı tutacağını da dayatarak) izleyiciyi bir tarihi olayı anlamaya davet etmiyor; daha ziyade zaferden ve fetihten duyulan gururu öne çıkarıyor. Tüm bu sunumda, fatih rolünün yeniden sahiplenilmesi ile birlikte Osmanlı kimliğinin yeniden sahiplenildiği açıkça görülüyor.

Fethin bu şekilde yeniden kurgulanmasındaki görsel retorik İstanbul'da yaşayan ya da İstanbul'u ziyaret eden insanlar için tanıdık bir durum çünkü Askeri Müze'nin fethe ayrılan bölümü bunun çok daha eski bir örneği. Bu örnekte de her ne kadar Askeri Müze mekân anlamında surlar ile bir ilişki içinde bulunmasa da Bizans surları burada da aynı şekilde fetih anlatısı çerçevesinde anlamlandırılmak üzere kurgulanmıştır. Bu bağlamda, Edirnekapı'nın önünde, Fevzi Paşa Caddesi'ndeki yeni Fatih Sultan Mehmed heykeli de (her ne kadar Panorama'dan daha barışsever olsa da) aynı fetih anlatısından

yola çıkarak surları yorumlamayı öneriyor görünüyor. Çok da uzak olmayan Saraçhane'de çok daha etkileyici bir Fatih Sultan Mehmed heykelinin varlığı düşünüldüğünde, Büyükşehir Belediyesi'nin bu heykeli seçmesinin nedeninin bir kez daha Fatih Sultan Mehmed'i surlar ile ilişkilendirmesidir. Yıkılmış surlar, düşmanın (ötekinin) yenilgisinin cismani bir sembolü haline geliyor, böylelikle fethedenin cesaretini bir kez daha övme işlevi görüyor. Ne yazık ki anıtın yorumlanması için İstanbullulara sunulan tek anlatısal bağlam bu! Öte yandan, Konstantinopolis'in surlarının UNESCO tarafından çok önceden Dünya Mirası anıtı statüsüne almasının nedeni, bu anıtın bir grubun diğeri üzerindeki zaferinin nişanesi olması değil, bir kültürel miras ve mühendislik harikası olmasıdır.

Böylelikle surlar gibi korunmuş ve sıra dışı biçimde göze çarpan bir anıt bile anlamından uzaklaştırılabiliyor ve hatta olumsuz bir anlatıya hizmet edebilecek şekilde kullanılabiliyor. Bu anıtla etkileşime giren İstanbullu, anıtın doğası hakkında gerçek anlamda bilgilendirilmiyor ve dolayısıyla da anıt karşısında tam bir yabancı konumunda kalıyor; hayatlarının içinde bulunan ve insanlık mirasının geliştirilmesine ve evrensel kültüre olanak sunan böylesi bir kültürel anıtın varlığından yararlanamıyorlar. Aynı şekilde, anıt da civardaki insanların varlığından yararlanamıyor çünkü bilindiği üzere bir farkındalık ve bilgi paylaşımı olarak eğitim, kültür mirasının korunması bağlamında önemli bir unsurdur.

Bir anıt, artık herhangi bir şey ifade etmediğinde ya da önemi unutulduğunda (en azından kısmen) kaybolmuş demektir.

O halde şehrin geri kalanına ne oluyor? Dağınık biçimde Bizans geçmişini korumuş olan o eski mahallelere ne oluyor? İstanbul'da Balat, Draman, Samatya, Yedikule, Kocamustafapaşa, Zeyrek ve Vefa gibi böyle birçok mahalle var. Bu mahallelerde Bizans kalıntılarından oluşan karmaşık bir yapı yaşamaya devam ediyor. Bugün futbol sahaları olarak işlev gören ve 5. yüzyıldan kalma o kocaman açık hava sarnıçları, onursal sütun kalıntıları, henüz tanımlanamamış binaların yıkılmaya yüz tutmuş duvar parçaları, tahkimat kalıntıları, özel ve imparatorluğa ait sarayların bazı bölümleri, çoğunlukla kayıp manastırlara ait iyi korunmuş bazı kiliseler ve benzeri unsurlar bu yapıyı oluşturan unsurlardır. Bu anıtların ve kalıntıların çoğu uzman olmayan biri için ne tanınabilir ne de yorumlanabilir. Bu durum yalnızca çok az korunmuş ve parça parça unsurlar için değil aynı zamanda görece olarak iyi durumdaki binalar için de geçerlidir: Fenari Isa Camii (Konstantinos Lips Manastırı), Bodrum Camii (Myrelaion Manastırı), Kalenderhane Camii (Kyriotissa Manastırı?), Vefa Kilise Camii (Aziz Theodoros?), Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı), Eski İmaret Camii (Pantepoptes Manastırı), Gül Camii (Aya Theodosia veya Evergetis Manastırı?), Atik Mustafa Paşa Camii (Aziz Petros ve Markos), Hirami Ahmet Paşa Mescidi (Aziz Yahya/ *Hagios Ioannes en to Trullo*?), Fethiye Camii (Pammakaristos Manastırı), Kefeli Mescidi, Tekfur Sarayı, Koca Mustafa Paşa Camii (*Andreas en te Krisei* Manastırı), İmrahor Camii (Studios Manastırı) bunların arasında en önemlilerinden birkaçıdır. İstanbullular bu yapıları eski camiler olarak görüyor, zaten bilgi panoları da bunu öne çıkarıyor. Öncelikle Bizans bağlamlarından koparıldıkları için bu yapılar büyük ölçüde yorumlanabilirliklerini yitirmiştir, çünkü gerek bağlamlarından, gerek civar yapılardan ve esas olarak da organik şehir yapısından soyutlanmışlardır. Bu parça parça ya da bütün halindeki yapılar bir şehri oluşturuyorlardı ve görmesi kolay olmasa da hâlâ birbirleri ile ilişkilidirler. Artık görünmesi mümkün olmayan sokaklara göre konumlandırılmışlardı. Bu binalar eşzamanlı arkeolojik katmanlara sahip olabilirler ya da o zamanın peyzajına göre görsel anlamda birbirleriyle bağlantılandırılmış olabilirler. İşlevleri aracılığıyla birbirleri ile bağlantılı bu binalar arasındaki ilişkiler ağı arkeolojik olarak henüz araştırılmamıştır. Acaba şehirdeki inşaat telaşı yüzünden bu bilgi daha ortaya çıkmadan yok olabilir mi?

Bizans bağlamından koparıldıkları için bu yapılar büyük ölçüde yorumlanabilirliklerini yitirmiştir, çünkü gerek bağlamlarından, gerek civar yapılardan ve esas olarak da organik şehir yapısından soyutlanmışlardır. Bu parça parça ya da bütün halindeki yapılar bir şehri oluşturuyorlardı ve görmesi kolay olmasa da hâlâ birbirleri ile ilişkilidirler. Artık görünmesi mümkün olmayan sokaklara göre konumlandırılmışlardı.

İstanbul'daki Bizans anıtları bu şehrin hafızasının önemli bir parçasıdır; son yıllarda ise bu hafıza şehrin kendisine ait imgesinin dışında atılmış, ötekinin anısına dönüşmüş gibi. Fakat şehirde yaşayanların şehrin tarihin bu parçasına aşina olmak ve bundan kıvanç duyabilmek adına iyi ve haklı bir sebebi var çünkü bu tarih onlara da ait. Demokratik bir toplumda, hafıza/anı, farkındalık, saygı ve eğitim; unutulma, kayıtsızlık ve nefretin karşısında durabilir ve durmalıdır. Bizans kültürel mirasına ilgi göstermek, yeni bir başlangıç için ilk adım olacaktır.

DR. ANESTİS VASİLAKERİS
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOT

1 Bu dosyada yer alan Buket Kitapçı Bayrı'nın ve Koray Durak'ın makaleleri bakınız.

2 S. Turnbull, *The Walls of Constantinople AD 324-1453* (Oxford, 2004), 60-63.

3 Ece Zerman konuyu bu dosyada ayrıntılı bir şekilde elealıyor.

EUPHEMİA'NIN SULTANAHMET'TEKİ MARTYRİON — KİLİSESİ*

T. ENGİN AKYÜREK

İstanbul'un çok değerli kültür varlıklarından biri, kentin kalbinde yer almasına karşın ne yazık ki günümüze değin kentte yaşayan insanlar tarafından pek fark edilmemiş, yetkililerden gereken ilgiyi görmemiş ve bir köşede sessizce yok olmaya terkedilmiştir. İstanbul'un tarihi merkezi Sultanahmet'te yer alan Azize Euphemia'nın martyrion - kilisesini, mesleği gereği bu kalıntılardan haberdar olanları saymazsak, bir avuç kültür dostu dışında bilen kimse yoktur. Oysa bu yapı kentin en eski yapılarından birisidir ve kentin geçmiş kültürel yaşamı içerisinde de önemli bir yer tutmaktaydı.

Khalkedon'lu (bugünkü Kadıköy) Euphemia, kentteki Hıristiyanların haklarını savunduğu için 16 Eylül 307 tarihinde Romalılar tarafından öldürülen, daha sonra Hıristiyanların azizlik mertebesine yükselttikleri bir kadındır. Yaşamına ilişkin bilgimiz, daha geç dönemlerde çoğunlukla bir kült yaratmaya yönelik olarak kaleme alınmış olan Bizans yazınından gelmektedir.[1] Bu metinler nesnel bir yaşam öyküsü olmaktan çok, kutsal kadının İkonoklast dönemde yıkıma uğrayan kültünü canlandırmayı amaçlayan abartılı metinlerdir. Bunlarda, Euphemia'ya yapılan işkencelerin yanı sıra, azizenin kült merkezi olan martyrionunun İkonoklast dönemde nasıl tahrip edildiği anlatılmaktadır.

Resim 1: Duvar resimlerinin olduğu batı nişi, ilk ortaya çıkartıldıklarında.

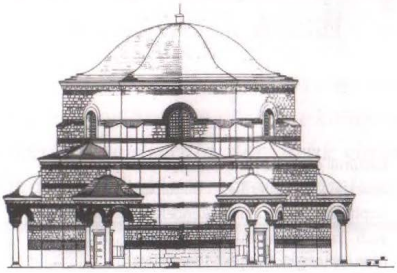
Fotoğraf: Almanı Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.

KHALKEDON'DAKİ KİLİSE

4. yüzyılda Khalkedon'da Euphemia'nın ilk kült merkezi olarak büyük bir kilisenin var olduğunu Bizans kaynaklarından biliyoruz. Amaseialı (Amasya) Asterios (ykl. 335-420) bu kilisenin duvar resimlerinden söz etmektedir.[2] Khalkedon'daki bu kült merkezinin bütün Ortodoks dünyasında büyük bir ün kazanması, 451 yılında bu kilisede toplanan Khalkedon Konsili ve bu konsilde azizenin kutsal kalıntılarının gerçekleştirdiği mucize sayesinde olmuştur. Ortodoks çizgi için çok önemli olan Khalkedon Konsili'nin nihai bildirisinin, hazırlanan iki metinden hangisi olacağını, kaynaklara göre azizenin kutsal bedeni belirlemiştir.[3] Bu yapının tam yeri konusunda bugün için yeterli tarihi ve arkeolojik veriye sahip değilsek de, Evagrios'un (536-594) tanımlamasından yapı hakkında bir fikir sahibi oluyoruz: Bu yapı, Khalkedon'dan bir-iki kilometre mesafede, karşı kıyıdaki Konstantinopolis'in muhteşem manzarasına hakim bir noktada, merkezi planlı bir martyrion ile ona bitişik büyük bir bazilikal kiliseydi.[4] Euphemia'nın kutsal kalıntıları, Sasani ordusunun 626 yılında Khalkedon yakınlarına kadar gelmesi üzerine Sultanahmet'teki martyrionuna taşınmış, Khalkedon'daki yapı da tam olarak bilemediğimiz bir süreç içerisinde iz bırakmadan yok olup gitmiştir.

HİPODROM YAKININDAKİ KÜLT MERKEZİ

Yaşamöyküleri anıtsal bir resim çevrimi olarak Bizans dünyasından günümüze ulaşan kutsal kişilerden yalnızca biri, Euphemia kadındır. Euphemia'nın tek sahnelik çok sayıda betimi olsa da, bir duvar resmi olarak yaşamöyküsü çevrimi başka bir yerde yoktur; yani bu duvar resimleri bu anlamda 'eşsiz'dir.

Resim 2: Kilisenin restitüsyon çizimi.

Çizim: L. Yazıcıoğlu.

Konstantinopolis Hipodromu yakınındaki yeni kült merkezi olan yapı, 5. yüzyılda Bizans sarayında baş mabeyinci (*praepositus*) olan Pers asıllı Antiokhos'un sarayının kabul salonudur (*triklinium*). Hipodrom'un kuzeybatı köşesine yakın olan bu saray, yarım yuvarlak planlı portikolu bir avlu, ortada büyük kubbeli bir kabul salonu ve bunun iki yanında portiko boyunca dizilmiş çeşitli mekânlardan oluşmaktaydı. Arcadius'un sarayında etkili bir figür olan Antiokhos, II. Theodosius döneminin başlarında da bu etkisini sürdürmüş, ancak 439 yılında gözden düşerek imparator tarafından saraydan uzaklaştırılmış, tüm mallarına el konularak sarayı bir kiliseye dönüştürülmüştür. 439'da kiliseye dönüştürülen bu yapı hakkında, 626 yılında Euphemia'nın kalıntılarının Khalkedon'dan getirilip buraya yerleştirilmesine kadar olan süreçte bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu tarihten itibaren yapı Euphemia'nın martyrion - kilisesi olarak anılmış ve Bizans döneminin sonuna kadar azizenin yeni kült merkezi olarak kullanılmıştır. Yeni kült merkezi, azizenin Khalkedon Konsili'ndeki mucizesinden ötürü Ortodoks kilisesi açısından önemliydi. Burası inananlar için de önemliydi, çünkü kutsal kadının tabutundan sızan kan mucizeler yaratmakta, inananlar bu sıvıdan alabilmek için martyrionu ziyaret etmekteydiler. Ortodoks dünyasından birçok hacı Konstantinopolis'e geldiğinde Euphemia'yı da ziyaret ederdi.

İkonoklast dönemde kült merkezinin imparator V. Konstantinos tarafından tahrip edildiğini, ancak sonrasında imparatoriçe Eirene döneminde (797-802) restore edildiğini Tios'lu Konstantinos'un ayrıntılı ve abartılı bir biçimde anlattığı metninden öğreniyoruz.[5] Restorasyon sonrasında Euphemia'nın bedeninin bir bütün olarak bu yapıda bulunduğu kuşkuludur, zira daha geç dönemlerde kenti ziyaret eden Rus hacılar Hipodrom yakınındaki kült merkezinin boş olduğunu, azizenin kalıntılarının kentteki Euphemia adını taşıyan başka kiliselerde olduğunu belirtmektedirler.[6] Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edildiği 1204-1261 yılları arasında, kentteki diğer yapılar gibi Euphemia kilisesi de zarar görmüştür. 1280-1290 tarihleri arasında yapı kapsamlı bir restorasyon geçirmiş ve günümüze kadar ulaşan azizenin yaşam öyküsünü betimleyen duvar resimleri de bu dönemde yapılmıştır.

Kilisenin ne zaman yıkıldığı bilinmemekle beraber, kent Osmanlılar tarafından ele geçirildiğinde yapı hâlâ ayaktaydı. 1454'te Patrik II. Gennadios Skolarios burada bulunan Euphemia'ya ait rölikleri o dönemin Patriklik kilisesi olan Pammakaristos Manastırı'na (bugünkü Fethiye Camisi) taşımıştır. Bu rölik herhalde bugün Patrikhane'de muhafaza edilen azizenin sağ kolu olmalıdır. Bu tarihten sonra Euphemia'nın Hipodrom yakınındaki kilisesi hakkında 1939 yılına kadar hiçbir şey duymayız. 1939 yılında Hipodrom'un kuzeybatı tarafındaki hapishane binası yıkıldığında, üzerinde freskolar olan batı duvarı ortaya çıkmış, bunun üzerine İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü 1942 yılında A. M. Schneider başkanlığında bir kazı gerçekleştirerek duvar resimlerini ortaya çıkartmış ve yapının azize Euphemia'nın martyrion kilisesi olduğunu belirlemiştir. (Resim 1) 1948 yılında İstanbul Adliye Sarayı'nın inşası kararlaştırılmıştır. İnşaat için açılan proje şartnamesinde açıkça "Euphemia kilise

harabesi tamamıyla kaldırılacak, bu kısım da yeni yapı arsası olarak kullanılacaktır" denilmekteydi.[7] Neyse ki, özellikle Müze'den gelen tepkiler üzerine bundan vaz geçilmiş, Adliye binası kiliseyi teğet geçecek biçimde tasarlanmıştır. Adliye binasının inşası için kazılar İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde 1950–1952 yılları arasında yürütülmüştür. Ancak, bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi olan 16. yüzyıla ait İbrahim Paşa Sarayı'nın batı kısmı ile 5. yüzyıla ait Antiokhos Sarayı'nın -kilise olan trikliniumu dışındaki- bütün yapıları Adliye Sarayı binasına kurban edilmiştir. Ne acıdır ki yarım yüzyıl içinde ömrünü tamamlayan ve yeni yapılan Adalet Sarayı'na taşınan Sultanahmet Adliye binası bir süre sonra tamamen yıkılacak, ama onun yok ettiği çok değerli yapılar bir daha yerine konulamayacaktır.

Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yapı, üzeri kubbe ile örtülü, kenarları yarım daire biçiminde büyük birer nişten oluşan altıgen planlı bir yapıdır. (Resim 2) Sarayın trikliniumu kiliseye dönüştürüldüğünde, yapının ana strüktüründe bir değişiklik olmamış, iç kısmında bazı düzenlemeler yapılmıştır: Doğu taraftaki niş apsis olarak düzenlenmiş, önüne synthronon basamakları, sunak masası ve bunların yer aldığı kutsal bema kısmını çevreleyen templondan ibaret litürjik donanım eklenmiştir. Yapı ve litürjik donanımı kazılar sonucunda elde edilen verilerle tam olarak restitüe edilebilmiştir.

Yapının batı tarafındaki nişinde yer alan iki sıra halindeki on dört sahneden oluşan ve yedi metreden geniş bir duvar yüzeyini kaplayan fresko çevriminde, azize Euphemia'nın yaşam öyküsü resimlenmiştir. Azizenin doğumu ile başlayan çevrim, Euphemia'nın Khalkedonlu Hıristiyanları savunması, mahkemede yargılanması, ona çeşitli işkenceler yapılması, ölümü ve Khalkedon Konsili'nde gerçekleştirdiği mucize betimleriyle devam eder.[8] Kazılardan hemen sonra çekilen fotoğraflarda, duvar resimlerinin çok iyi korunmuş olduğu görülebilmektedir. (Resim 3) 13. yy sonlarına ya da 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilen freskolar, Bizans uygarlığının son döneminden kalan Kariye ve Fethiye müzelerindeki resimlerle çağdaştır. Euphemia'nın yaşam öyküsündeki bu sahnelerin yazınsal kaynağı ağırlıklı olarak Metaphrastes'in metni olmuştur. Ancak Khalkedon Konsili'nde gerçekleştirdiği mucize ve mucizevi kan sızıntısı sahneleri (son iki sahne) daha geç olan Bestos'un metinlerinden; azizenin kırbaçlanması ve testereyle kesilmesi sahneleri ise Metaphrastes öncesi metinlerden alınarak bu çevrimde kullanılmıştır.

Resim 3: Duvar resmi sahnelerinden Euphemia'nın cezalandırılan Khalkedon'lu Hıristiyanları savunması.

Fotoğraf: Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.

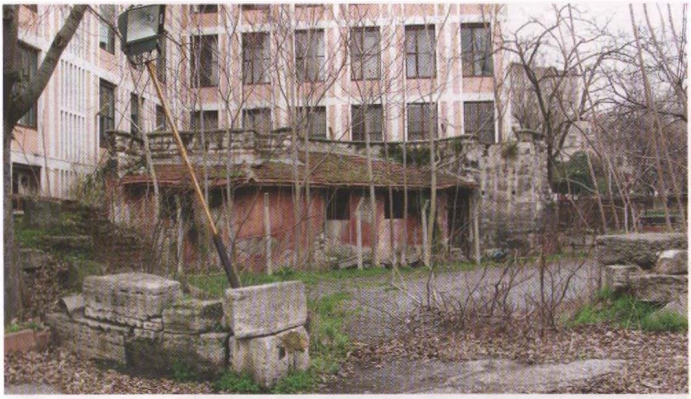
SULTANAHMET'TEKİ EUPHEMİA MARTYRİONU KALINTILARI NEDEN ÖNEMLİDİR?

Sultanahmet'teki Euphemia martyrion – kilisesi kentin kültür tarihi açısından önemli bilgiler sağlayan bir yapıdır. Ana strüktürü 5. yy başlarına ait bir saray yapısı olan Euphemia Martyrionu, bitişiğindeki Lausos Sarayı kalıntıları ile birlikte, günümüzde çok az örneği olan erken Bizans sivil mimarisi konusunda mimarlık tarihçileri için önemli bilgi kaynaklarıdır. Öte yandan, sivil bir yapıdan kiliseye dönüştürülmüş olması bakımından da ilgiye değer bir örnektir. Kazılar sonucunda elde edilen arkeolojik verilerle neredeyse tam olarak restitüe edilebilen yapı, bir aristokrat sarayının kabul odasının nasıl olduğu, profan bir yapının hangi mimari düzenlemelerle bir kiliseye dönüştürüldüğü, synthronon, altar, kiborion, templon ve ambondan oluşan litürjik donatısı ile erken dönem kiliselerinin litürjik düzenlemesinin nasıl olduğu gibi konularda çok değerli bilgiler sağlamaktadır.

Duvar resimlerine gelince, erken Palaiologoslar dönemi anıtsal resminin kentteki tek büyük örneği olarak dönemin sanat üslubu konusunda değerlendirme yapabilmemize olanak sağlamaktadır. On dört sahneden oluşan tam bir yaşam öyküsü programı ile bu duvar resimleri dünyada tektir. Bizans kaynaklarından yüz elli kadar kutsal kişinin yaşamı bilinmekteyken, bunlardan ancak on sekizinin yaşam öyküleri anıtsal bir resim çevrimi olarak Bizans dünyasından günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan, Euphemia da içinde olmak üzere sekiz kutsal kişinin birer, üçünün ikişer, birinin üç, üçünün dörder, birinin altı, birinin otuz bir, birinin de otuz altı yaşam öyküsü duvar resmi olarak günümüze ulaşmıştır.[9] Bu kutsal kişilerden yalnızca birisi, Euphemia kadındır. Euphemia'nın tek sahnelik çok sayıda betimi olsa da, bir duvar resmi olarak yaşam öyküsü çevrimi

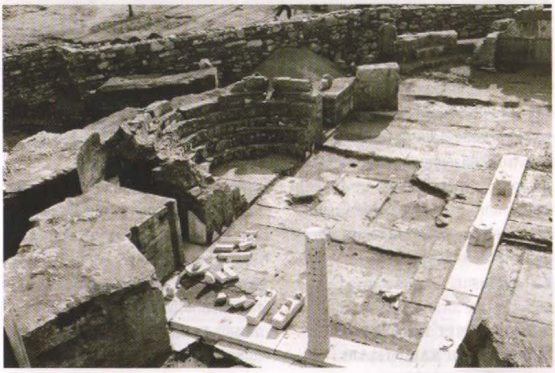
başka bir yerde yoktur; yani bu duvar resimleri bu anlamda 'eşsiz'dir.

Yapının bu bilimsel değerinin yanı sıra, Euphemia kültünün günümüze ulaşabilen fiziksel kalıntıları, yaşadığımız kentin gerek tarihsel, gerekse günümüz kültürel yaşamı açısından da değerini ortaya koymaktadır.

Resim 4: Kilisenin bugünkü görünümü, arka planda Adliye Sarayı, önde freskolu batı nişi ve koruma amaçlı inşa edilen kulübe.

Fotoğraf: E. Akyürek

Resim 5: Bema olarak düzenlenen doğu kısmının kazılardan sonraki görünümü.

Fotoğraf: Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.

Kentin kültürel zenginliğinin bir belgesi olan bu yapı, Bizans döneminde bu kenti ziyaret eden Hıristiyan hacıların mutlaka ziyaret ettikleri, Euphemia'nın kutsal bedeninden sızan mucizevi kanı küçük şişeler içinde alıp ülkelerine götürdükleri bir hac ve kült merkeziydi. Sultanahmet çevresi bugün de modern İstanbul'un tarihi merkezini oluşturmaktadır. Çok sayıda kültür meraklısı ve turist bölgedeki tarihi dokuyu görmek, bunun keyfini yaşamak amacıyla buraya gelmektedir. Ancak bugün burada gezinenler, Ortodoks dünyasında evrensel kabul görmüş bu 'İstanbullu' azizenin kült merkezini göremiyorlar, varlığının bile farkına varamıyorlar.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU

Yapı bugün Sultanahmet'teki terkedilmiş Adliye binasının kuzeydoğu köşesine yakın, Adliye'nin otopark olarak kullandığı alanın içerisindedir. (Resim 4) 1964 yılında tamamlanan kazılarda duvarları, zemini ve litürjik donanımı açığa çıkartılmış olan kilise, (Resim 5) bugün yeniden molozla dolmuştur. Naosun içerisine arabaların park edebilmesini sağlamak üzere, güney doğu tarafında yer alan, içinde piskopos freskolarının bulunduğu bir arkosolyum nişi, tamamen yıkılmıştır. Yapının çok özel litürjik donanımının kazılarda ortaya çıkartılmış olan izleri gömülerek kaybolmuştur. Yapının bugün görülebilen duvarlarından fresko çevriminin bulunduğu batı nişi altı metre yüksekliğe kadar, kuzey ve doğu taraftaki duvarlar yer yer bir - iki metreye kadar ayaktadır. Ancak bu duvarlar hemen diplerinde ve üzerlerinde biten ağaçlar nedeniyle tahrip olmaktadır. Kazıların hemen ardından çok güzel ve belirgin bir biçimde ortaya çıkan freskolar ise, önüne uyduruk bir kulübe inşa edilerek korunmaya çalışılmışsa da, kolay tanımlanamayacak derecede tahrip olmuştur. (Resim 6) Euphemia martyrionunun bugünkü perişan durumu, Dünya Kültür Mirası Listesine girmiş ve 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olarak seçilmiş bir kent için kabul edilemez bir durumdur.

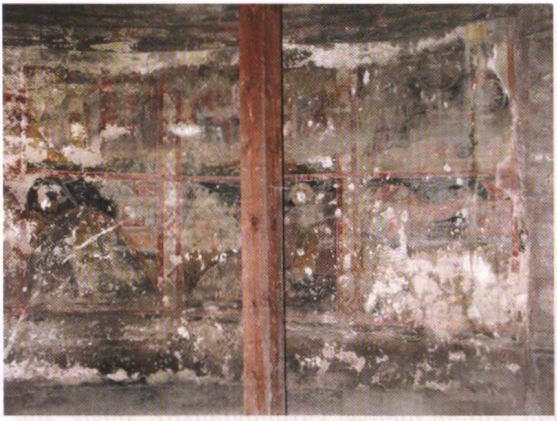
NE YAPILMALI?

İstanbul, sahip olduğu kültürel zenginlik bakımından dünyanın başlıca kentlerinden biri olsa da, bu zenginliğin yeterince korunmadığı ve değerlendirilmediği bir gerçektir. Kentin tarihi merkezi olan Sultanahmet'teki Euphemia kilisesinin kalıntıları, bu gerçeğin en somut örneklerindendir. Neredeyse yok olma noktasına gelmiş olan bu yapı, çok acil olarak kurtarılmayı beklemektedir. Yetmiş yıl önce ilk ortaya çıktıklarında çok iyi durumda olan ancak bugün neredeyse tamamen yok olma noktasına gelen, eski fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında tanınamaz hâlde olan duvar resimlerinin acilen kurtarılması gereklidir. Bu kurtarma işlemi esas olarak duvar resimlerinin yüzeylerinin temizlenmesi, sağlamlaştırılması ve konservasyonu biçiminde olmalı, 'yeniden yapma' yoluna gidilmemelidir. Buna paralel olarak mevcut duvarların konservasyon çalışması da yapılmalı ve kazılardan sonra tekrar moloz ve toprakla dolmuş olan alan, bütün mimari özellikleri ve yapının taş zemin kaplaması görülebilecek biçimde temizlenmelidir. Euphemia martyrionunun kuzey tarafında 5. yüzyıla ait bir aristokrat sarayının daha kalıntıları bulunmaktadır. Birçok sanat tarihçisi tarafından Lausos Sarayı olarak adlandırılan bu yapının kalıntıları geniş bir alana yayılmıştır. Ancak bugün bu yapının bir kısmı

Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın yapımı sırasında yığılan toprağın altında kalmış, yuvarlak planlı, orijinalinde kubbe ile örtülü büyük bir yapı olan kabul salonunun (*triclinium*) kalıntıları ise belediyenin yakın zamanda yaptığı ahşap 'anfitiyatro'nun altında kaybolmuştur. (Resim 7) Bir 5. yy yapısının üzerine demir konstrüksiyonla inşa edilen anfitiyatro benzeri ahşap oturma yerleri bilgisizlik ve hoyratlık anıtı olarak kentin tarihi merkezinde durmaktadır. Lausos Sarayı kalıntıları da temizlenerek tekrar görünür hâle getirilmeli, Euphemia Martyrionu'nun kalıntıları ile Lausos Sarayı'nın kalıntıları birlikte ele alınmalı, gerekli konservasyon çalışmaları ve çevre düzenlemeleri yapıldıktan sonra bölge geniş bir arkeoloji parkı olarak düzenlenmeli ve ziyarete açılmalıdır. Bu alanların halkın gezip görebileceği arkeoloji parkları olarak düzenlenmesi, Türkiye'nin 1999 yılında onaylamış olduğu, 1992 yılında Malta'da kabul edilen "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"nin de bir hükmüdür. Sözleşmenin 9. maddesinde "Taraflardan her biri: ... Arkeolojik mirasın önemli ögelerinin ve özellikle sitlerin halka açılmasını sağlamayı, seçilmiş arkeolojik varlıkların sergilenmesini teşvik etmeyi taahhüt eder" denilmektedir.[10] Kentin tarihi ve bugünkü kültürel yaşamında önemli bir yer tutan bu değerli kültür varlığının korunması, gelecek kuşaklara aktarılması ve bugünkü kuşaklar için de görülebilir bir halde olması kentin bugünkü sahiplerinin erteleyemeyeceği bir görevi ve tarih önünde de sorumluluğudur.

Sözlerimi iyi bir haberle sonlandırmak isterim: Vehbi Koç Vakfı, 2013 yılında üçüncüsü düzenlenecek olan Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu münasebetiyle İstanbul'a kalıcı bir eser bırakmayı düşünmüş, bu amaçla Sultanahmet'teki Euphemia Martyrionu'nun konservasyon ve restorasyon çalışmalarının yapılarak alanın bir arkeolojik park olarak kentin kültür yaşamına katılmasına yönelik bir çalışmayı desteklemeyi kararlaştırmıştır. Bu amaçla bir proje hazırlanmış ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından gerekli izinlerin alınması için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili birimlerine gönderilmiştir. Projenin hazırlanması ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile gerçekleştirilen görüşmeler sürecinde anlaşıldı ki, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili birimleri de bu girişime sıcak bakmaktadır. Yasal düzenlemelerin tamamlanmasıyla alanda İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde bir çalışma gerçekleştirilecek ve kurtarılan bu yapı kentin kültürel yaşamına kazandırılacaktır.

PROF. DR. T. ENGİN AKYÜREK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

Resim 6: Duvar resimlerinin bugünkü görünümü.

Fotoğraf: E. Akyürek.

Resim 7: Euphemia Kilisesi'nin kuzeydoğu tarafındaki Lausos Sarayı kalıntılarına yapılan 'anfitiyatro'. Arka planda Adliye Sarayı.

Fotoğraf: E. Akyürek.

DİPNOTLAR

* Euphemia ve martyrionu ile ilgili genel niteliklı iki yayın: R. Naumann – H. Belting, *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*. Istanbuler Forschungen 25 (Berlin 1966); E. Akyürek, *Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia ve Sultanahmet'teki Kilisesi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını (İstanbul 2002).

1 Euphemia ile ilgili başlıca bilgi kaynaklarımız İkonoklast sonrası döneme aittir ve Theoduros Bestos (9. yüzyıl) ile Symeon Metaphrastes'ten (10. yüzyıl sonları) gelmektedir. Bu metinler için bk: F. Halkin, *Euphémie de Chalce'doine, Légendes Byzantines*. Subsidia Hagiographica no. 41 (Bruxelles 1965), s. 107-138 (Bestos), s. 141-161 (Metaphrastes).

2 C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and Documents*, (Toronto 1986) s. 37-39; Halkin, s. 2-8. Türkçe metin için bk: Akyürek, s. 12-14.

3 Bu mucize için bk: Halkin, s. 163-168 (imparatorluk menologionu), s. 129-132 (Bestos), s. 172-174 (Makres); Akyürek, s. 7-9.

4 Mango, s. 30.

5 Halkin, 81-105; Akyürek, 25-30.

6 G. P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, (Washington, D. C., 1984) s. 121, 259, 319.

7 R. Duyuran, "St. Euphemia Martyrionu". *Arkitekt*, S. IV, C. 16 (1947), s. 74-77, 74.

8 Tüm sahneler için bk: Akyürek, s. 45-59.

9 Bu sayısal döküm için bk. T. Gouma-Peterson, "Narrative Cycles of Saints' Lives in Byzantine Churches From the Tenth to the Mid-Fourteenth Century", *Greek Orthodox Theological Review*, 30(1985), s. 31-44.

10 "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi", *Resmi Gazete*, 13 Ekim 1999, Sayı 23845, s. 3-12.

TÜRKİYE'DE BİZANS TARİHİ ÇALIŞMALARINA DAİR GÖZLEMLER

NEVRA NECİPOĞLU

Türkiye, özellikle de İstanbul, Bizans araştırmalarının önde gelen merkezlerinden biri olmalıyken, bu sahada fazlasıyla geri kalmıştır. Ülkemizi Bizans çalışmalarında uluslararası düzeyde resmi olarak temsil eden "Türkiye Bizans İncelemeleri Ulusal Komitesi" 2001 yılında nihayet kurulabilmiştir. Ancak, son yıllarda Türkiye'de Bizans çalışmalarına ağırlık veren akademik kurumların sayısında artış görülmekle birlikte, Bizans İmparatorluğu'na yüzyıllar boyunca başkentlik etmiş olan İstanbul'da bir Bizans araştırmaları enstitüsü bulunmaması hâlâ giderilmesi gereken büyük bir eksikliktir.

Bizans tarihi araştırmaları dünyanın pek çok ülkesinde 19. yüzyıldan bu yana ilmi bir gelenek halinde yürütülmekteyken, Türklerin bu alandaki bilimsel faaliyeti yakın zamana dek neredeyse yok denecek kadar kısıtlı kalmıştır. Gerek coğrafi, gerek tarihsel ve kültürel anlamda Doğu Roma'nın –yani Batılılar tarafından sonradan adlandırıldığı biçimiyle Bizans'ın– mirasçısı olan Türkiye'de, uluslararası çapta Bizans tarihi uzmanlarımızın sayısı bugün hâlâ son derecede azdır. Kendi geçmişimizi layıkıyle anlayabilmemiz için Bizans tarihi ve kültürünün görmezden gelinemeyeceği bilincinin Türk toplumunda ancak yeni yeni ve yalnızca belirli kesimlerde oluşmaya başladığı görülüyor. Bizans'a önyargılı biçimde yaklaşan bir kesim ve beraberinde bu sahada yürütülen akademik faaliyetleri Bizans'ı "hortlatma" girişimleri olarak algılayan bir zihniyet, eskisi kadar yaygın olmasa da, halen mevcut.

Türkiye'de Bizans kültür mirasının ısrarlı bir biçimde reddedilmesine ve Bizans çalışmalarının dışlanıp ihmal edilmesine yol açan önemli etkenler arasında öncelikle ideolojik nedenlere değinmek gerekir. 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Türk tarih yazıcılığında egemen olan milliyetçi eğilimler, bu ülkede Bizans tarihi çalışmalarının önüne aşılması oldukça güç bir set çekmiştir. Bu bağlamda Fuat Köprülü'nün Bizans kurumlarının Osmanlı kurumları üzerinde bir etkisi olmadığı yolundaki savı, hem Bizans hem Osmanlı tarihçiliğinin Türkiye'de gelişimini olumsuz etkilemiştir. Fuat Köprülü gibi ciddi bir tarihçinin bile milliyetçi ideolojinin tesirinde kalarak Osmanlı'da Bizans etkisi konusuna bu şekilde nokta koyması, her ne kadar kendi yaşadığı dönemin koşulları içerisinde anlaşılabilir olsa da, Türk tarihçiliği açısından talihsiz olmuştur. Satır aralarında bazı etkilerin varlığını kabul edermiş gibi gözükse de, Köprülü'nün verdiği ana mesaj ve vardığı sonuç Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine etkisi olmadığı yönündedir.

Bizans'ı sahiplenmeme eğilimi ikinci olarak büyük ölçüde eğitim sistemimizden, özellikle liselerde verilen Türk merkezli tarih eğitiminden kaynaklanmaktadır. Bırakın onbir yüzyıllık Bizans medeniyetinin başlıbaşına kapsamlı bir biçimde öğretilmesini, Selçuklular ve Osmanlılarla birebir örtüşen dönemleri dahi okullarımızda adamakıllı ele alınmamaktadır. Son olarak da, meselenin teknik boyutundan söz etmek gerekir. Bizans tarihçisi olabilmek için, Bizans kaynaklarının yazıldığı Antik Yunanca, Ortaçağ Yunancası ve Latincenin yanı sıra, Bizans'ın çağdaşı olan devlet ve toplumların dillerinden de (Osmanlıca, Farsça, Arapça, Gürcüce, Ermenice, Slav dilleri gibi) bazılarına hâkim olmak şarttır. Konuyla ilgili modern literatürü takip edebilmek ve yurtdışında yürütülen

bilimsel etkinliklerde yer alabilmek için ise, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi modern diller elzemdir. Sonuçta, Bizans çalışmalarının önkoşulu olan kapsamlı dil donanımı gerekliliği, Türkiye'de bu sahanın gelişmesini güçleştiren ve Bizans tarihinin sanki bize uzakmış gibi görünmesine yol açan etkenlerden bir diğeridir. Ancak bunlar aşılamayacak engeller değildir; mutlaka da aşılmaları gerekir.

Türkiye'de Bizans tarihçiliği deyince akla gelen ilk isimler Fikret Işıltan, Şerif Baştav, Işın Demirkent ve Melek Delilbaşı'dır. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde Bizans tarihi dersleri veren merhum Prof. Fikret Işıltan, başta Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi* olmak üzere, Bizans tarihinin bazı temel eserlerini Türkçeye kazandırmasıyla ünlüdür. Onun öğrencilerinden 2006 yılında kaybettiğimiz Prof. Işın Demirkent, uzmanı olduğu Haçlı Seferleri konusunun Türkiye'de öncülüğünü yapmış, bu konuda yazdığı eserlerin yanı sıra, bazı belli başlı Bizans kaynaklarının Türkçe çevirilerini hazırlayarak Bizans tarihçiliğinin ülkemizde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ise, 2010 yılında vefat eden Prof. Şerif Baştav'ın Bizans tarihi sahasına hizmet ve katkıları olmuştur. Aynı kurumda Bizans tarihi çalışmaları halen Prof. Melek Delilbaşı tarafından yürütülmekte olup, kendisinin özellikle Balkanlar'da Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş sürecinin demografik ve sosyal değişimlerine ışık tutan önemli eserleri ile son dönem Bizans kaynaklarından çevirileri bulunmaktadır. Delilbaşı'nın çalışmaları, Osmanlı kaynaklarının, özellikle tahrir defterlerinin, Bizans kaynaklarıyla birlikte kullanımının, hem Bizans hem Osmanlı tarihi araştırmalarına sağlayacağı yararları açıkça göstermiştir. Günümüzde Bizans tarihi konusunda faal olan diğer bir kurum da Boğaziçi Üniversitesi'dir. Bizans dersleri bu üniversitenin tarih müfredatına ilk kez 1990-91 ders yılında, bu satırların yazarının Tarih Bölümü'ne atanmasıyla dahil edilmiştir. Kendi ilgi alanımız olan geç dönem Bizans sosyal ve ekonomik tarihi bağlamında, araştırmalarımız özellikle Bizans-Osmanlı-İtalyan ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır. 2008-2009 ders yılında aynı bölüme orta Bizans döneminde Bizans İmparatorluğu ile İslam dünyası arasındaki ticari ilişkiler üzerine uzmanlaşmış olan Dr. Koray Durak katıldığından beri ise, Boğaziçi Üniversitesi'nde iki Bizans tarihçisi ders vermektedir. Kadrolarında Bizans tarihçisi bulunan yükseköğretim kurumlarının sayısı, Koç, Dokuz Eylül, Abant İzzet Baysal, Pamukkale, Anadolu, Uludağ, Trakya ve Mardin Artuklu üniversitelerinin de katılımıyla, yakın zamanda artmıştır. Ancak yine de Türkiye'de Bizans tarihçiliği üzerine toplu bir değerlendirme yapacak olursak, birtakım olumlu münferit çabalar ve katkılar hariç, hâlâ oldukça zayıf bir tablo ile karşı karşıya olduğumuzu itiraf etmek gerekir.

Diğer taraftan, bazı ümit verici yeni gelişmeler Türkiye'de Bizans tarihçiliğinin geleceğinin parlak olabileceğini düşündürmektedir. Bunların en önemlisi, Bizans tarihi konusunda dünyanın önde gelen üniversitelerinde doktora eğitimi almakta olan ve yakın zamanda öğrenimlerini tamamlayıp çeşitli üniversitelerimizde ders verebilecek gençlerin varlığıdır. Zira Türkiye'de Bizans tarihi alanında ileri adım atılması ancak üniversite tabanında gerçekleşebilir. Lise eğitiminde Bizans tarihine daha geniş yer verilmesini de elbette önemsemek gerekir. Fakat Bizans araştırmaları dünyasında Türkiye'nin söz sahibi olabilmesi için birinci şart üniversitelerimizin tarih bölümlerine daha çok sayıda Bizans uzmanı istihdam edilmesi ve buna ilaveten Bizans tarihinin bir anabilim dalına dönüştürülmesidir. Bu uzmanlar, bir yandan özgün araştırma ve yayınlar yaparak, diğer yandan da öğrenciler yetiştirerek Bizans tarihi sahasında Türkiye'nin yol almasını sağlayacaktır. Sağlam bir akademik temelin oluşması, ayrıca Bizans tarihinin geniş kitleler arasında yayılmasına da katkıda bulunacaktır. Bilimsel araştırmalara dayanan bir birikim, köklü bir gelenek oluşmadan önce, Bizans tarihinin akademik olmayan çevrelerde yaygınlaşmasını beklemek gerçekçilikten uzaktır.

Mevcut akademik sistemimizde Bizans sanatı bir anabilim dalı iken, Bizans tarihinin aynı statüye sahip olmamasını anlamak kolay değildir. Bizans tarihi neden Osmanlı tarihi gibi bağımsız bir akademik disiplin olmayıp, Ortaçağ tarihi anabilim dalının bir alt birimi konumuna indirgenmiştir? Osmanlı tarihi ya da Bizans sanatı kadar önemli olmadığı için mi, yoksa bu iki konu kadar ilgi çekmediği için mi? Türkiye'de Bizans tarihine ilgi duyulmadığını varsaymak herhalde yanlış olur. Konuya ilgi duyan bir kitlenin var olduğu barizdir, fakat bu kitlenin ilgi ve merakını dindirebileceği olanaklar kısıtlıdır. 1999 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün bu alanda öncülük yaparak düzenlediği Bizans İstanbulu konulu uluslararası konferans üç gün boyunca yoğun ilgi görmüş, öğretim üyeleri ve öğrencilerin yanı sıra, yaşadığı şehrin geçmişine ilgi duyan çok sayıda İstanbullu tarafından merakla izlenmiştir. İstanbul daha da büyük çaplı bir uluslararası Bizans etkinliğine evsahipliği yapmak için Boğaziçi konferansının ardından 8 yıl beklemek zorunda kalmıştır. 2007 yılından itibaren Vehbi Koç Vakfı ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin üç yılda bir gerçekleştirmekte olduğu Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumları'nda, gerek bildiri sunanların gerek dinleyici olarak katılanların sayısı Bizans'a duyulan ilgi ve merakın aradan geçen zaman zarfında giderek arttığını kanıtlıyor.

Türkiye, özellikle de İstanbul, Bizans araştırmalarının önde gelen merkezlerinden biri olmalıyken, bu sahada fazlasıyla geri kalmıştır. Ülkemizi Bizans çalışmalarında uluslararası düzeyde resmi olarak temsil eden "Türkiye Bizans İncelemeleri Ulusal Komitesi" 2001 yılında nihayet kurulabilmiştir. Ancak, son yıllarda Türkiye'de Bizans çalışmalarına ağırlık veren akademik kurumların sayısında artış görülmekle birlikte, Bizans İmparatorluğu'na yüzyıllar boyunca başkentlik etmiş olan İstanbul'da bir Bizans araştırmaları enstitüsü bulunmaması hâlâ giderilmesi gereken büyük bir eksikliktir.

PROF. DR. NEVRA NECİPOĞLU
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

LİSE KİTAPLARI ÜZERİNDEN

TÜRKİYE'DE BİZANS VE BİZANTOLOGLARIN ALGILANIŞI

KORAY DURAK

1920'lerden beri lise kitaplarında Konstantinopolis'in temsili ile ilgili bazı değişmezler vardır: Konstantinopolis yerine Bizans ve İstanbul tanımları kullanılır, "Batı/Avrupa" yekpare bir kütle olarak görülür ve kent alındığında gerçekleşen talandan söz edilmeden fetih ayrıntılı bir şekilde sunulur. Öte yandan, kentin tarihinin sunumu dönemin ideolojik ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. 1930'larda ders kitaplarında Konstantinopolis'in hikâyesinde Türklerin varlığı öne çıkarken, 1980'lerden beri Konstantinopolis hakkında sunulan bilgi minimum düzeye iner. Bizans'ı tanımlarken kullanılan dil düşmanca bir hal alır ve kentin alınmasını gerektiren nedenler arasına hadislere referans üzerinden İslami bir boyut da katılır.

A. Başaran, A. Sert, L. İlgün, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 2007).

Derin Tarih dergisinin Haziran 2012 sayısında yayınlanan Ayasofya Müzesi ile ilgili dosyaya yönelik olarak *Toplumsal Tarih*'te Ağustos 2012'de yazdığım "Ayasofya'yı Fetihçilerden Kim Kurtaracak?" başlıklı yazı ve Mustafa Armağan'ın yine *Derin Tarih*'in Ekim 2012 sayısında "Ayasofya'yı Rockefeller Tarihçilerinden Kim Kurtaracak?" başlıklı cevabı, Ayasofya Müzesi'nin işlevine nasıl devam etmesi gerektiğine dair bir tartışmanın parçaları. Ayasofya'nın müze olarak kalmasının ehven-i şer bir çözüm olarak daha uygun olacağını iddia ettiğim ilk yazıma, Mustafa Armağan'ın verdiği cevabın kısa bir yapısökümü, Türkiye'de Bizans'ın ve bizantologların nasıl algılandığına dair bir yazı için iyi bir başlangıç noktasıdır.

Ayasofya söz konusu olduğunda derin anlaşmazlıkların olması, tartışmanın tek bir konudan başlayıp hızlıca daha geniş bir çerçeveye doğru yayılması şaşılacak bir durum değil. Şaşırtıcı olan, Armağan'ın karşı tarafı okuyucunun gözünde daha baştan ehliyetsiz kılmaya yönelik bir strateji izlemesi. Bu stratejinin temelinde eleştirdiği yazarın akademik açıdan yetersizliğini ve ideolojik açıdan güvenilmezliğini göstermek yatıyor. Armağan'ın yazım hakkında "akademik kusur ve çarpıtmalar" diye adlandırdığı maddelere cevabımı dipnotta verip,[1] söz konusu stratejinin ikinci ayağına yani ideolojik güvenilmezlik üzerinden bizantologları öteki olarak resmeden değerler sistemine yoğunlaşmak istiyorum. Okuyucuda, eleştirdiğiniz kişinin ideolojik açıdan yanlış yerde olduğu hissini uyandırmak için hatları kalın çizilmiş karşıtlıklar kurmak ve

referans yüklü kelimeler kullanmak genellikle yeter. Armağan, beni Ayasofya Müzesi hakkında yazan ama Cordoba/Kurtuba Katedrali'nin müze yapılması için parmağını oynatmayan, "Batı ne der?" utangaçlığından muzdarip, Samih Rifat'tan alıntı yaptığım bir cümlede tanrı kelimesinin ilk harfini küçük harfle yazmam üzerine "Allah ile ideolojik bir derdi" olan, Rockefeller Vakfı tarafından desteklenen Tarih Vakfı'nın dergisinde yazı yazan biri olarak tanımlarken ve "Oryantalist," "toplumunun inancına Fransız" kelimelerini rahatça kullanırken amacı, tartışılan şeye değil, tartışanın kişiliğine dair bazı varsayımları öne çıkarmak (*argumentum ad hominem*). "Batı" ile "Doğu", inançsız ile inançlı, finansal kökü dışarıda olan ile bize ait olan ve yabancı ile yerli ayrımlarının üzerine kurulu bu fikir dünyasında bizantologun yeri bellidir. Armağan'ın sözleriyle: "Bizans tarihi çalışan birinin bu 'Garpzede' tavra kendini teslim etmesini hoş görebiliyorsak da, tarihinin ve toplumunun sesine kulaklarını bu derece kapatmış olmasını anlayamıyoruz." Bu söz üzerine çok soru sorulabilir. Türkiye'de Bizans ve bizantologlar ile "Garp" arasında ideolojik bir bağ mı vardır? Bizantologları, Selçuklu, Osmanlı veya Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışanlara göre farklı mı değerlendiriyoruz? Bizantologlar "Garpzede," Osmanlı tarihçileri de yukarıda saydığım karşıtlıkların doğru tarafında olan -terim üretmeme izin verirseniz- "Şarkzade" midirler? Bu soruların cevabı maalesef Türkiye'de bir kesim insan için evet. İnanç Özekmekçi'nin Ayasofya imgesi üzerine çalışmasında yazdığı gibi, Ayasofya'nın müze yapılması ve öyle kalmasında rolü olanlar, 1950'lerden beri bazı muhafazakârların gözünde "Hıristiyanlıkla tamamen özdeş olduğu düşünülen Batı'nın ve onun yerli işbirlikçilerinin türevleridir."[2] Peki, bizantologları ötekileştiren bu tavrın temelinde ne yatıyor?

Hem akademik hem de popüler düzeyde, Bizans'ı Müslümanlık ve/veya Türklük ile tanımlı bir bizim tam zıddı, ortadan kaldırdığımız bir kültürün taşıyıcısı olarak görürsek, bizantologları da ötekinin tarihini çalışan tehlikeli kişiler olarak görmekten geri durmayız. Anadolu'nun Ortaçağ'daki tarihine yönelik ideolojik yorumlar ve tarafsız çalışmaların önündeki engeller Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gitmektedir ve günümüzde de ortadan kalktığı söylenemez.[3] Kemalist ideoloji Bizans (ve onunla beraber Osmanlı) mirasını korumakta istekli davranmazken, yetmişli ve seksenli yılların Türk ve İslam odaklı resmi tarih yaklaşımı Bizans'ı iyice marjinalize etmiştir.[4] Semavi Eyice'nin hatırlattığı üzere, 1980'lerde YÖK Bizans sanatı derslerini haftada iki saate indirir. Yine aynı dönemde, Hülya Tezcan'ın Topkapı Sarayı'ndaki Bizans kalıntılarını ortaya çıkarma önerisinin Topkapı Sarayı'na gölge düşüreceği ve onun bütünlüğünün bozulacağı gerekçesiyle reddedilmesi arkeoloji sahasında Bizans'a yaklaşımın can alıcı örneklerinden biridir.[5] İronik bir şekilde, yakın zamanlara kadar, Batı diye adlandırdığımız dünyanın ve tarihçilerinin Bizans tarihine bakışı sanıldığının aksine bir sahiplenme değil, dışlama veya önyargılarla yaklaşma hikâyesidir. 20. yüzyılın başında Aydınlanmacı ve seküler entelektüellerin gözünde, Bizans hâlâ Hıristiyanlığın, özellikle de Katolik ve Protestan Batı'ya yabancı Ortodoks Hıristiyanlığı'nın belirleyici olduğu köhne ve "Doğulu" bir kültürdü.[6] Bu yaklaşımın günümüzde de sürdüğüne dair örnekler çoktur. Karşılaştırmalı tarih çalışanlar gözünde Bizans hâlâ önemsiz bir ayrıntıdır. 2000'li yılların başına kadar ABD'de üniversitelerde medeniyet tarihi derslerinde okutulan ve "Batı" medeniyetinin izlerini süren *The Western Heritage* adlı 1.116 sayfalık kitapta Bizans kültürüne ayrılan sayfa sayısı dörttür (Aynı kitapta İslam dünyasına da üç sayfa ayrılır).[7] Yani, Bizans ile "Batı" arasında entelektüel düzeyde bir ittifak olduğu fikri tartışmaya fazlasıyla açık.

Resim: 9 — Bizanslılardan kalan en büyük sanat anıtı olan Ayasofya (İstanbul), (532-537 yılları arasında Artemius ve İzidor adlı iki mimar tarafından yapılmıştır. Şimdi müze olarak kullanılmaktadır.)

Türkiye'de geniş kitlelerin gözünde Bizans imgesinin oluşmasına katkıda bulunan temel araçlar arasında sinema filmleri, gazeteler, romanlar ve ders kitapları sayılabilir. Giovanni Scognamillo'nun Bizanslıların Yeşilçam filmlerindeki temsili üzerine yaptığı araştırmanın gösterdiği gibi, bu filmlerde "Bizans=Kefere=Türk düşmanıdır." Bu siyah-beyaz dünyada, Bizans en fazla bir dekordur. Bu dekorda papazlar kimi zaman Ortodoks, kimi zaman Katolik din adamları kıyafetleri içinde "Bizans oyunları" oynarlar.[8] Ortodoks papazlar ile Katolik papazların sıklıkla birbirleri-

Emin Oktay'ın Lise II için tarih dersi kitabından (İstanbul, 1998).

ne karıştırılması sorun edilmemelidir, sonuçta hepsi toptan Batı'dır! Bu genellemeci yaklaşımı Bizans ile ilgili arada sırada çıkan gazete haberlerinde de görürüz. 7-10 Nisan 1999 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen, "Bizans İstanbul'u: Anıtlar, Topografya ve Gündelik Yaşam" adlı konferansla ilgili bazı basın-yayın organlarının kullandığı dil Sırbistan'dan ABD'ye kadar geniş bir coğrafyadaki farklı grupları bir blok olarak gören ve İstanbullu akademisyen Stefanos Yerasimos'u ötekileştiren bir dildir. Konu ile ilgili başlığını "Sırplar İstanbul'daydı" diye atan ve bu şekilde okuyucusunun zihninde Kosova'da Arnavutların maruz kaldığı baskılarla Bizans'ı birleştirmeye davet eden *Akit* gazetesine göre, konferansta "Sırp'lardan Rum'lara, İtalyan'dan Alman'a onlarca Bizansçı yer aldı. Seminer Amerikan Ortodokslarının kontrolünde şekillendi." *Türkiye* gazetesinin de "Bizans'ın ayak sesleri!" diye duyurduğu habere göre "Osmanlı Başkentinde bir araya gelen Batılılar" Bizans'a övgüler yağdırdı, Türk gençlerine Yunanca öğrenmeyi salık verdi ve "Rum asıllı" Stefanos Yerasimos "düzgün Türkçesi ile" dikkat çekti.[9]

İstanbul'un kuşatma planını inceleyerek Osmanlı gemilerinin Haliç'ten indirilmesinin İstanbul'un fethine katkısı neler olabilir? Tartışınız.

Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin Bizans olarak adlandırılmasın bir örnek.

Kemal Kara, Tarih II (İstanbul, 2003).

Bizans'tan düşman yaratma sürecinin en bariz örnekleri ders kitaplarında görülür. Yücel Kabapınar'ın belirttiği gibi, sosyal bilimlere "insan mühendisliği" işlevi yüklenmiş, lise kitapları ideolojik bir mücadele alanı olmuştur.[10] Konstantinopolis'in, özellikle de kentin 1453 yılında Osmanlılar tarafından alınışının 1920'lerden günümüze kadar lise tarih dersi kitaplarında sunum şekli, içinde bazı devamlılıklar barındırsa da, çeşitli aşamalardan geçmiş, dönemin ihtiyaçlarına göre değişikliklere uğramıştır. Lise kitaplarında Bizans tarihinin kurgulanması çok daha geniş bir konu olup, ayrı bir makale olarak irdelenmeyi hak etse de, Konstantinopolis'in sunumu bağlamında genel olarak Bizans tarihinin temsiline değinmek kaçınılmazdır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan *Türk Ocakları Tarih Tetkik Heyeti*'nin *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda cisim bulan Türk Tarih Tezi'nin 1930'da yayınlanmasına kadar geçen süre içinde lise kitaplarında Türk ve İslam tarihinin yanında Bizans ve Batı Avrupa Ortaçağ tarihi ihmal edilmez. Emin Âli (Şavlı)'nın lise kitabında Konstantinopolis hakkında bilgiler karşımıza Ortaçağ tarihini anlatan ikinci kitabın ilk sayfalarında çıkar. İmparator Iustinianos ve hemen sonrasındaki ardıllarının döneminde siyasi ve kültürel gelişmelere ayrıntılı bir biçimde eğilen bu bölüm 350 sayfalık kitabın on bir sayfasını kaplar (%3,14). İki sayfalık Konstantinopolis anlatısı Ayasofya ve İmparatorluk Sarayı bölümlerinden müteşekkildir. Emin Âli'ye göre, inşa süreci ve etkileyici dekorasyonu hakkında bol bilgi verilen Ayasofya Kilisesi'nin yanında, bir şehir kadar büyük ve sayısız hademenin hizmet ettiği bir yapı olarak tanımlanan Büyük Saray aynı zamanda "bir entrika ve irtişa ocağıydı."[11] Konstantinopolis'in hikâyesi Sultan II. Mehmed'in kenti kuşatması sırasında yeniden karşımıza çıkar. Kuşatma hazırlıklarının ve saldırı sürecinin ayrıntılı bir şekilde verildiği bu bölümde Konstantinopolis'in alınışı Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişi temsil eden son derece mühim bir olay olarak görülür ama ne bu bölümde ne de üçüncü kitabın başında "İstanbul'un zaptı" adlı iki sayfalık tekrarda bu geçişin öneminin sebepleri sunulur. Ahmet Refik (Altınay)'ın *Umumî Tarih*'inde de Konstantinopolis ve Ayasofya'nın tarihi çok detaylı bir şekilde verilir.[12]

Türkleri dünya tarih sahnesinin ortasına koyan Türk Tarih Tezi'nin hâkim olduğu 1930'lu yıllarda *Tarih Tetkik Cemiyeti*'nin liseler için hazırladığı dört kitaplık materyal Bizans tarihini sadece Geç Antik Çağ tarihi, özellikle de Iustinianos dönemi bağlamında anlatılır (343 sayfalık ikinci kitabın beş sayfası: %1,45). Yine de dönemin siyasi askeri, dini ve kültürel gelişmeleri hakkında temel bilgilerin verildiği bu kısımda Bizans'ın başkenti için şöyle denir: "İstanbul, hiçbir hususi medeniyeti olmamakla beraber, en başta şark ve ikinci derece de yine ondan mülhem olmuş bulunan Yunan ve Roma harslarını esaslı bir surette birleştirmeye hizmet etmiş ve hukukun, felsefenin, sanayiin işlendiği yer olmuştur." Şark'ın Bizans ve Greko-Romen kültür üstündeki belirleyici olduğu iddiası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine Avrupa'dan bağımsız bir tarih yaratma çabası bağlamında dikkat çekicidir. Ayrıca, kentteki önemli kamu yapıları (surlar, Hipodrom, Senato), dini yapıları ("kiliseler" ve Iustinianos'un yaptırdığı 28 kilise arasında en güzeli olduğu vurgusu ile Ayasofya) ve eğitim/kültür yapıları ("mektepler" ve "30.000 cilt kitap" ile Ayasofya Kütüphanesi) sayılır. Bizans İmparatorluğu ile ilgili olarak olumlu ve olumsuz yorumların bir arada bulunduğu bu bölümde neredeyse Türkler

Bizanslılardan daha merkezi bir rol oynarlar. Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler ve Kumanlar Türk'tür ve 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu'na nefes aldırmazlar. Üstüne üstlük, "Asıl iş gören Bizans orduları, ücretli askerden terekküp ederdi; bunlar arasında Türkler de vardı." Zaten 5. yüzyıl imparatorları idareyi karı ve kız kardeşlerine bırakan "iktidarsız" adamlardır.[13] Türklüğe olan bu vurgu üçüncü kitapta iki sayfa olarak sunulan 1453 anlatısında da kendini gösterir. Türklerin Konstantinopolis'i Atilla zamanında da almaya çalıştığı yazılarak, okuyucu Türklerin kent ile olan ilişkisi 5. yüzyıla kadar çekilir. Son olarak, kentin alınışının "medeniyet ve insaniyet için yeni bir devir" olduğu söylense de bunun nedenleri, 1920'lerin kitaplarında olduğu gibi, açıklanmaz.[14]

1940'lardan seksenli ve doksanlı yıllara kadar okutulan lise tarih kitaplarında, her zaman ciddi bir milliyetçi söylem olsa da bir önceki döneme tamamen hâkim olan Türkçü bakış törpülenmiş, eski Anadolu uygarlıkları, Klasik Çağ ve Bizans kültürü hakkında çok daha ayrıntılı bilgiler öğrencilere sunulur olmuştur. Bizans devlet ve kültür tarihine ayrılan sayfa sayısı artar. Niyazi Akşit'in lise 2'ler için 1969 yılında yayınlanan kitabında 219 sayfanın 16 sayfası, yani %7,3'ü, Emin Oktay'ın 1988 tarihli kitabında ise 296 sayfanın 21 sayfası, yani %7'si, Bizans'a adanmıştır. Bizans'ın başkenti ile ilgili sunulan bilgide nitelik ve nicelik anlamında artış vardır. Örneğin, Emin Oktay, "İstanbul'daki Bizans eserleri" adlı bir çerçevede Bizans kiliseleri, sarayları, meydanları, dikilitaşlar, sarnıçlar ve surlar hakkında üç sayfalık bir bilgi verir. Ayrıca, patriğin oturduğu Konstantinopolis'in üniversitesi ile imparatorluğun kültür merkezi olduğu bilgisini veren Oktay, "kentin en güzel eserler" ile süslendiğinin altını çizer.[15] Bütün lise ders kitapları yazarları arasında Bizans başkentinin sosyo-ekonomik tarihine referans yapan tek yazar Konstantinopolis'in döneminin en büyük, kalabalık ve zengin şehri olduğunu vurgulaması sebebiyle Niyazi Akşit'tir.[16] Kent hakkındaki mimarlık ve sanat tarihi ağırlıklı bilgilerin bol sayıda fotoğraf ile desteklendiği bu anlatıda, Ayasofya inşaatı, süslemeleri ve açılış törenleri ile ayrıntılı bir biçimde öne çıkar.[17] Ayasofya Kilisesi'ni Bizans mimarlığının şaheseri olarak tanımlayan Emin Oktay hem 6. yüzyıl anlatısında Ayasofya için ayrı bir bölüm hazırlar, hem de Osmanlıların yükselişi devrinin konu edildiği kısımlarda "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Ne Olmuştur?" başlığı altında yapının camiye dönüştürülüşünden, restorasyonundan ve "Atatürk'ün arzusu üzerine" müze haline getirilişinden uzun uzun söz eder.[18] Benzer şekilde, Niyazi Akşit, Ayasofya'yı "ölmez sanat eserlerinden biri" olarak tanımlarken, Bedriye Atsız ve Hilmi Oran yapıdaki mozaikler için "fevkalâde muhteşemdir" der.[19]

Bu dönemin lise kitapları, genel olarak Bizans tarihi ve Konstantinopolis hakkında olduğu gibi, kentin Osmanlılar tarafından alınışı hakkında da oldukça ayrıntılı bilgiler verirler. Atsız ve Oran'ın ve Emin Oktay'ın lise 3 tarih kitaplarında beşer sayfanın ayrıldığı anlatıda kuşatma sırasında Bizans İmparatorluğu'nun durumu, fetih için yapılan hazırlıklar ve kentin alınışı detaylı bir şekilde sunulur. Bu anlatıda, hem Bizanslıların kenti nasıl savunduklarına dair bazı tarafsız gözlemler vardır, hem de bazı genellemeler ve kurulan bazı bağlantılar öğrencileri savaşan tarafları yekpare bütünlükler olarak görmeye davet eder. Emin Oktay'ın sunumunda, kuşatma sırasında Bizans'a yardıma gelen güçler için sıkça "Hıristiyan Alemi" ve "Avrupa" terimleri kullanılır ve kentin Emeviler zamanından beri birçok Müslüman komutan tarafından alınamadığı hatırlatılarak kentin alınışına kökü çok daha derinlere giden tarihsel bir boyut katılır.[20] Aynı şekilde, Atsız ve Oran'ın sunumunda da, Bizanslılar kenti savunmada "gayret" gösterirler ve surlarda açılan gedikleri "canla başla" örerler, öte yandan Bizans İmparatorluğu Osmanlı'nın düşmanları ile işbirliği yapan, "Avrupa"dan yardım isteyen, "her fırsatta Osmanlılara zarar veren, güçlük çıkaran bir fesat ocağı"dır.[21]

İstanbul Panoromik müzesinden alınan görsele bakarak İstanbul'un fethedilmesinde kullanılan savaş aletlerinin neler olduğunu ve savaştaki etkilerini söyleyiniz.

2011 basımlı tarih ders kitabından "İstanbul'un fethi" kısmından bir resim.

V. Cazgır, İ. Genç, M. Çelik, Ç. Genç, Ş. Türedi, Tarih 10 (Ankara, 2011).

Türkiye'de lise tarih kitaplarının içeriği ile ilgili son dönüşüm 12 Eylül 1980 Darbesi ile başlar. Ortaokullardaki coğrafya ve tarih derslerinin isimlerine "Milli" kelimesinin eklenmesinin gösterdiği gibi, Türk ve İslami olanın altının çizildiği bu yaklaşım yaklaşık son otuz yıldır ders kitapları yazımına hâkimdir. 1071 öncesi Anadolu ve Akdeniz tarihi, Türk ve İslam dünyası dışındaki dünya tarihi ve bununla bağlantılı olarak Bizans tarihi çok asgari ve temel düzeyde işlenir. Örneğin, Kemal Kara'nın insanlığın başlangıcından Osmanlılara kadar geçen süreyi kapsayan 304 sayfalık lise 1 tarih kitabında Bizans tarihine ayrılan sayfa sayısı metin

2011 basımlı tarih ders kitabından "İstanbul'un fethi" kısmından bir resim.

V. Cazgır, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, Ş. Türedi, Tarih 10 (Ankara, 2011).

Harita 2: 14. yüzyılın başında Türklerin Rumeli'ye geçişi sırasında Balkan yarımadasının siyasal durumu

olarak bir sayfayı geçmez (%0,3). İlerleyen yıllarda ve günümüzde lise tarih kitaplarında Bizans tarihine ayrılan bölüm yarım sayfaya hatta bir paragrafa kadar düşer. Karşımızda, Kara'nın iddiasına göre, 7. yüzyılda Arap akınları karşısında bir daha toparlanamayan, "siyasi ve ahlâkî bozukluklar nedeniyle" zayıflayan bir imparatorluk vardır. Mehmet Maden'e göre, Bizans'ta taht kavgaları hiç eksik olmaz. Zaten Arapların Bizans İmparatorluğu karşısında askeri olarak genişlediği 7. yüzyıldan sonrası hiç anlatılmaz.[22] Bu çok kısa anlatıda, ya Kemal Kara ve Erdoğan Merçil'in kitaplarında olduğu gibi Konstantinopolis ile ilgili hiçbir şey söylenmez, ya da kentin bir kültür ve sanat merkezi haline geldiği cümlesi basmakalıp bir şekilde tekrarlanır. Ayasofya Kilisesi'nin adı Merçil'in kitabında anılmazken, diğerlerinde Bizans İmparatorluğu'nda yapılmış mimari eserler listesinde karşımıza çıkar. Sadece isimleri sayılan yaklaşık altı veya yedi eserden oluşan bu liste son otuz yılın kitaplarında Bizans'ın kültür ve sanat hayatı ile ilgili verilen tek bilgidir.[23] Ayasofya Kilisesi ile ilgili ayrıntılı bilginin sunulduğu tek istisna son yıllarda okutulan *Tarih 9* adlı lise kitabıdır. "Öğrenelim" isimli bir çerçeve içindeki bilgilere göre Ayasofya "bir zevk ve gösteriş ürünü olarak ortaya çıkmıştı," "Dış ve iç görünüşteki tezat ve iri kubbe Roma'nın mirasıdır. Dış görünüş zarif değildir. Bunun tersine iç görünüm saray gibi görkemlidir, göz alıcıdır. (...) Eşsiz mimarisine rağmen yapının hayatı önemde hataları vardı. Bu nedenle Ayasofya her devirde hazineler dolusu para harcanarak ayakta tutulabilmiştir."[24] Bir anlamda, modern algıda Bizans kültürüne atfedilen bütün olumsuz özellikler Ayasofya'da karşımıza çıkar. Ayasofya ya da Bizans gösteriştir, görkemdir, hatadır ve parayla da olsa ayakta zor durur.

Son otuz yılın ders kitaplarında, Bizans kültürü ile ilgili bilgiler bir sayfanın altına düşerken, "İstanbul'un Fethi" anlatısı daha da genişler; Konstantinopolis'in alınmasını "gerekli kılan nedenler" kuşatma için yapılan hazırlıklar, kentin kuşatılması, alınışı ve "İstanbul'un Fethinin Sonuçları" öğrenciye ayrıntılı bir şekilde aktarılır.[25] Fethi gerekli kılan nedenler arasına İslam peygamberinin ilgili hadisi de girer. 2006 basımı *Tarih 2* kitabında belirtildiği gibi, "Böylece II. Mehmet ve ordusu İstanbul'un fethiyle bütün Müslümanlar için kutsal bir görevi yerine getirmiş olacaklardı."[26] Daha önceki dönemlerin ders kitaplarında rastlanan genel "Avrupa" terimi bu dönemde de yer yer kullanılırken,[27] son otuz yılın ders kitaplarında Bizans İmparatorluğu'nun ayakta kalma çabaları için, daha önceki dönemlerde rastlanmayan, çok düşman bir dil hâkim olur. Kara'ya göre, Bizanslılar "Avrupa devletlerini Osmanlılara karşı kışkırtıyorlar (...) iç savaşlara neden oluyorlardı." Kent alındıktan sonra da "Bizans'ı yeniden diriltme umutları vardı" ve bu umutlar yok edildi. Diğer kitaplar da Bizans "Batı"yı sürekli "kışkırtır," Fetret Devri'nde Osmanlılar arasındaki kavgaları "körükler," ve ortadan kaldırıldığında onu "diriltme umutları" vardır.[28]

Özetle, 1920'lerden beri lise kitaplarında Konstantinopolis'in temsili ile ilgili bazı değişmezler vardır: Konstantinopolis yerine Bizans ve İstanbul tanımları kullanılır, "Batı/Avrupa" yekpare bir kütle olarak görülür ve kent alındığında gerçekleşen talandan söz edilmeden fetih ayrıntılı bir şekilde sunulur. Öte yandan, kentin tarihinin sunumu dönemin ideolojik ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. 1930'larda ders kitaplarında Konstantinopolis'in hikâyesinde Türklerin varlığı öne çıkarken, 1980'lerden beri Konstantinopolis hakkında sunulan bilgi minimum düzeye iner, Bizans'ı tanımlarken kullanılan dil düşmanca bir hal alır ve kentin alınmasını gerektiren nedenler arasına hadislere referans üzerinden İslami bir boyut da katılır. 2012 yılında okutulmakta olan 10. sınıf tarih ders kitabının "İstanbul'un Fethi" başlıklı ünitesinde öğrencilere sorulan iki hazırlık sorusundan ikincisi şudur: "Fatih ve fetih kavramları size neleri çağrıştırmaktadır?" Gerçekten fatih, fetih, Bizans ve bizantolog kelimeleri size neleri çağrıştırmaktadır?

YRD. DOÇ. DR. KORAY DURAK,
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Geniş okuyucu kitlesine seslenen dergilerde, birincil kaynakların okuyucularını kolayca ulaşabileceği, kendi dillerindeki çevirileri tercih edilir. Paulos Silentiarios'un Ayasofya Kilisesi için yazdığı *Ayasofya'nın Betimi* (Ekphrasis) adlı Yunanca eserinin orijinali yerine Türkçe çevirisinin kullanılmasının nedeni budur. Ortaçağ Yunancası bilmemem değil. Betim 24 Aralık 562 tarihinden, yani Ayasofya Kilisesi'nin ikinci açılışından sadece birkaç gün sonra şölenlerde okunmuştur ve Armagan'ın iddiasının tersine, 563 yılının Ocak ayında *Epiphaneia* yorumsunda-okunduğu birkesinlikde(il), sadece birolasılıktır. R. Macrides ve P. Magdalino. "The Architectureof Ekphrasis: Construction and Context of Paul the Silentiary's Poem on the Hagia Sophia," *Byzantine and Modern Greek Studies* 12 (1988), 53. M. Whitby, "The Occasion of Paul the Silentiary's Ekphrasis of S. Sophia," *The Classical Quarterly, New Series* 35/1 (1985), 216. Armagan'ın mabeyinci diye düzeltti(mabeyinci kelimesi makalemin dipnotunda Mabeynci Pavlos, *Ayasofya'nın Betimi*, çev. Samih Rifat (İstanbul, 2010) olarak geçen kunyedendir, benim seçimim değildir. Zaten, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde olan kelime "mabeynci"dir. *Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu* (Ankara, 2005), 1320. Armağan, Sultan II. Mehmed'in vakfiyesindeki bed duay ı ve Mustafa Kemal(Atatürk)'ün Ayasofya'yı müzeye çeviren kararnamedeki imzasının sabeb olduğu iddiasını çok vurguladıklarına iddia ede de, bu duaların ve imzanın sebeb olduğu iddiasının dosyada farklı yerlerde ilgili olarak ele alınmadığı görülecektir (s. 6, 30, 31, 35, 48, 49) dile getirilmesi bu konuda ciddi bir duyarlılık olduğunun işaretidir. Armağan'ın terjiye kalan eleştirilerinin temelinde okuduğunu yanlış anlamak yada yanlış anlamayı istemekyatıyor. *Derin Tarih*'in Ayasofya dosyasında İsmail Kara "Fethin 'sulhen' iadesi" adlı yazısında Ayasofya'nın müze yapılmasını fethin Batılılara sulhen iadesi olarak tanımlar. Ben Ayasofya'nın 2000'lerde yeniden cami yapılmasının, ellerinden alındığını düşündükleri fethin Neo-Osmanlıcılara iadesi olacağını, yanlış bir çeşit "Fethin 'sulhen' iadesi" anlamına gel eceğini ifade ettim. Yani ortada İsmail Kara'nın metnini tersinden anlamak değil, özellikle metni tersten okuyup yeniden kullanmak var. Aynı minvalde, İstanbul'un fethinin üstünden yüzyıllar geçse de dehâlâ fethi kutlayanların durumu için söylediğim "600 yıldır bir türlü alınamayan bir kent" lafı tıpkı kuruluşunun üzerinden daha fazla zaman geçmiş olsa da hâlâ Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımlamak için kullanılan "70 yıllık cumhuriyet" gibi bir kalıptır. Fethten günümüze geçen sürenin tam hesabını isteyen yapabilir. Ve son olarak, Armağan'ın düşündüğünün aksine, makalemde geçen Ayasofya Müzesi'ndeki "İslam'in mukaddes kişiliklerinin isimlerinin olduğu levhalar" lafı tüm levhalarda sadece şahıs isimleri var anlamına gelmez, tıpkı aynı cümlede kullandığım "apsisteki Meryem Ana Mozaiği" apsiste sadece Meryem Ana mozaiği vardır anlamına gelmediği gibi. Bu mantıkla, eğer "Ayasofya Müzesi'ndeki Marmara Adası'ndan gelen mermerler" deseydim, Ayasofya dekümermerlerin hepsi Marmara Adası'ndan gelmiştir iddiası mı anlaşılacaktı?

2 M. İ. Özekmekçi, "Türk Sağında Ayasofya İmgesi," *Türk Sağı. Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, haz. İ. Ö. Kereselecioğlu ve G. G. Öztan (İstanbul, 2012), 285.

3 Doğan Kuban ve Nevra Necipoğlu ideolojik yorum ve engellere dikkat çeken tarihçilerdendir. D. Kuban, "Kapanış Konuşması," *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler*, haz. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu (İstanbul, 2010), 638. N. Necipoğlu, "The Current State and Future Direction of Byzantine History in Turkey," *Aptullah Kuran İçin Yazılar/ Essays in Honour of Aptullah Kuran*, haz. Ç. Kafescioğlu and L. Thys-Şenocak (İstanbul 1999), 39.

4 C. Mango, "Bizans'ın Bıraktığı İzler...," *Sanat Dünyamız* 69-70 (1998), 9. M. Öztürk, "Halil Berktay ile Söyleşi, Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları" *Toplumsal Tarih* 100 (2002), 41.

5 E. Işın, "Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz: Prof. Dr. Semavi Eyice'ile Bizans Sanatı Üzerine...," *Sanat Dünyamız* 69-70 (1998), 113. H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (İstanbul, 1989), xiii. Bizans dönemi arkeolojisinin Cumhuriyet dönemindeki algılarması üzerine bkz. M. Ergin, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinin Algılanması ve Arkeoloji," *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, haz. S. Redford ve N. Ergin (İstanbul, 2010), 37.

6 O. Duru, "Bizans Şaşırtıyor," *Cogito* 17 (1999), 368. P. Stephenson, "Byzantium's European Future," *The Byzantine World*, haz. P. Stephenson (New York, 2010), 506-507.

7 *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, haz. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (Oxford, 2008), 4. 15. *The Western Heritage*, haz. D. Kagan, S. Ozment, F. M. Turner (New Jersey, 2004), 197-202 ve 202-205. Bizans medeniyetinin İngiltere'denasıl etkilediğine ilişkin olarak görüldüğüne dair bir çalışma için, bkz. A. Cameron, "The Use and Abuse of Byzantium," *Changing Cultures in Early Byzantium* (Aldershot, 1996), XIII, 3-11. Genelde Avrupa, özelde de Fransa'daki Bizans imgesi için, bkz. *Byzance en Europe*, haz. M.-F. Auzépy (Saint-Denis, 2003).

8 G. Scognamillo, "Türk Sinemasında Bizans Oyunları," *Sanat Dünyamız* 69-70 (1998), 195-198.

9 *Akit*, 13 Nisan 1999; *Türkiye*, 12 Nisan 1999.

10 Y. Kabapınar, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-I," *Tarih ve Toplum* 106 (Ekim 1992), 228-229. Türkiye'de tarih ders kitaplarının tarihine genel bir bakış için en yararlı kaynak, E. Copeaux nun *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* adlı kitabıdır (İstanbul 1998). 1920 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de ders kitaplarında örnekleştirilendiğer gruplar için, bkz. M. Çapar, *Türkiye'de Eğitim ve "Öteki Türkler."* (Ankara 2006).

11 Emin Âli, *Umumi Tarih II* (İstanbul 1929), 15-26, özellikle 24-26.

12 Emin Âli, *Umumi Tarih II* (İstanbul 1930), 223-245. Emin Âli, *Umumi Tarih III* (İstanbul, 1930), 6-7. Ahmet Refik, *Umumi Tarih I* (İstanbul, 1929), 364-385, 368.

13 Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih II* (İstanbul 1933) 394.

14 Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih III* (İstanbul 1933), 32-33.

15 E. Oktay, *Tarih II* (İstanbul, 1988), 16-38, özellikle 32-38.

16 N. Akşit, *Tarih II* (İstanbul 1969), 29.

17 E. Oktay, *Tarih II*, 33-34.

18 A.g.e. 34. E. Oktay, *Tarih III* (İstanbul, 1990), 41-42.

19 N. Akşit, *Tarih II*, 29. B. Atsız and H. Oran, *Ortaçağ Tarihi I* (İstanbul 1963), 26.

20 E. Oktay, *Tarih III*, 7, 9, 12.

21 Atsız and H. Oran, *Tarih II*, 1961, Atsız and H. Oran, *Ortaçağ Tarihi III* (İstanbul 1963), 11-14.

22 K. Kara, *Tarih I* (İstanbul 2007), 48-49. K. Y. Kopraman (koordinatör), *Tarih I* (Ankara 1941), 28-29. M. Maden, M. Kabları, A. Sever, *Tarih I* (İstanbul 2007), 27-28. Y. Okur, İ. Genç, T. Özcan, M. Yurtbay, A. Sever *Tarih 9* (İstanbul 2008 ve 2011), 67.

23 Kara, *Tarih I*, 49. E. Merçil, T. Taner, Z. Günal, *Tarih I* (İstanbul 1989), 1811-190. Kopraman, *Tarih I*, 28. Maden, *Tarih I*, 27-28. Okur *Tarih 9*, 67.

24 Okur, *Tarih 9*, 67.

25 K. Kara, *Tarih II* (İstanbul, 2003), 32-34. V. Cezzar, S. Yavuz, N. Ceyhun, *Tarih 2* (Ankara, 2006), 12-14. A. Başaran, A. Sert, L. Ilgün, *Osmanlı Tarih i* (Ankara, 2007), 18-20. V. Cezzar, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, Ş. Türedi, *Tarih 10* (İstanbul, 2009) ve (Ankara, 2011), 38-41.

26 Cezzar, *Tarih 2*, 13. Cezzar, *Tarih 10* (İstanbul, 2009), 39.

27 Başaran, *Osmanlı Tarihi*, 7-8, 13. Cezzar, *Tarih 2*, 8, 12.

28 Kara, *Tarih II*, 33-35. Cezzar, *Tarih 2*, 7, 10, 13-14. Cezzar, *Tarih 10* (2009), 13, 39.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...
TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL ve TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM ve BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK

FETHİN GÜNCEL TEMSİL BİÇİMLERİ

"İSTANBUL'UN FETHİNE DAVETLİ OLMAK"

ECE ZERMAN

"Burada İstanbul'un fethine yeniden tanık olacak ve kente giriliş anını neredeyse aynen yaşayacaksınız... Urban'ın döktüğü toplara dokunup Konstantinopolis'in surlarına doğru onların patlamalarına şahit olacaksınız. Sultan II. Mehmed'in binlerce askerinin tekbir seslerini ve Mehter Marşı'nı duyup, belki de eşlik edeceksiniz."
Bu davetle açılan müzede, izleyenlerin kendilerini kiminle özdeşleştireceği ne kadar belirlenmiş olsa da "öteki" hayal gücüne bırakılmıştır. Kısa filme baktığımızda da Bizans öncelikle fethedilecek surlardan ibaret görülür, surların arkasındaki yaşama dair en ufak bir iz bile sunulmaz; insansızlaştırılır, yaşamsızlaştırılır.

2009 yılında Topkapı'da açılan Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin dış görünümü.

İstanbul Belediyesi'nin her yıl 29 Mayıs'ta düzenlediği görkemli fetih şenlikleri, 2009 yılında Topkapı'da açılan Panorama 1453 Müzesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın "yarınımızı bugünden fethetmeye" sloganıyla okulları akıllı tahta ve tablet bilgisayar teknolojisiyle donatmayı hedeflediği Fatih projesi, "Sultan Muhammed Han'ın fetihten önce otağını kurduğu Bayrampaşa'da" yükselen yedi yıldızlı bir otelin Rumeli Hisarı'ndan esinlenilen mimarisi, hatta "Türkiye'ye çağ atlatacak bir proje" olarak sunulan bir konut sitesinin reklamına kadar birçok öğe İstanbul'un fethinin ne kadar yaygın bir güncel referans halini aldığını ortaya koyuyor. Bunların her biri kendinden menkul bir temsil olmaktan ziyade, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişiyle kurduğu gerilimli ilişkinin gelinen son aşamasını yansıtıyor. Fetih bu bağlamda Osmanlı altın çağının kristalleştiği bir nokta olarak her dönem siyasetine uygun olarak yeniden uyarlanıyor, fethin temsili ve kutlanışı siyasi konjonktüre göre tekrar tekrar yeni biçimlerde icat ediliyor.

FETİH KUTLAMALARININ TARİHSEL SÜRECİ: GELENEĞİN İCADI

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze dek "İstanbul'un Fethi"nin kutlanma ve temsil edilme biçimlerinin izini sürerek geç Osmanlı döneminin kendi geçmişine, daha sonraları ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişine bakışının bir haritasını çıkartmak mümkün görünüyor. Ahmet Nedim Servet Tör, kızı Nevhiz için tuttuğu günlüğe 13 Haziran 1914 tarihinde "Dün İstanbul'un yevm-i fethi namına, ilk defa olarak, oldukça mutantan ve muazzam bir ihtifal icra olundu." notunu düşüyor, törende

yakalara takılan Fatih Sultan Mehmed portresini de günlüğe ekliyor.[3] Tarihle kurulan bu ilişkinin aslında modern bir algı olduğunu söylemek için Hobsbawm'ın "geleneğin icadı" kavramına atıfta bulunmak yeterli olacaktır. 13 Haziran 1914 tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesinde şöyle deniliyor: "Osmanlılar, devr-i sabıkta tarihlerini ne öğrenmeye ne de hatırlamaya cesaret edebiliyorlardı. O dönemde geçmişteki görkemli olayları kutlamak şöyle dursun, hafiyelerden çekinildiğinden, mesela İstanbul'un Fethi'nin yıldönümünde olunduğu bile dile getirilemezdi. (...) Milletler için, geçmişteki başarısızlıklarını olduğu kadar zaferlerini de hatırlamak bir görevdir."[5] 1900'lerin ilk yarısında hız kazanan milliyetçilik, 1908'de sokaklara dökülen kitleler ve ortaya çıkan kutlama kültürü ile iç içe geçerek yeni kutlama türleri ve biçimleri icat ediyor. Bu bağlamda 1914 yılı, Balkan Savaşları'nın da etkisiyle fetih kutlamalarının görkemli olarak yapıldığı ilk tarih olarak dikkat çekiyor.[6] Milleti bir arada tutabileceği düşünülen her bir öğe, bu kutlama kültürüne eklemleniyor; Renan'ın meşhur söylevine atıfta bulunarak söyleyecek olursak hatırlamak ve unutmak başlı başına milli bir görev haline geliyor.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Osmanlı geçmişine yönelik sessizliğin ardından, fethin 500'üncü yılı bağlamında görkemli kutlamaların planlandığı 1953 yılı ikinci bir referans noktası olarak ele alınabilir. II. Dünya Savaşı'nın sonunda ve Demokrat Parti iktidarının başında, yeni hükümetin kendisini meşrulaştırmaya ve gücünü sağlamlaştırmaya çalıştığı bu süreçte İstanbul'un fethi yeniden politik bir araç halini aldı. Bu söylemde iktidarın, fethi kendi geçmişine, Demokrat Parti'nin 1950 yılında seçimi kazandığı 14 Mayıs tarihine atıfta bulunarak ele alışı dikkat çeker. *500. Fetih Yılında İstanbul* kitabında, beş yüzüncü fetih yılında devlet çalışmalarına umumi bir bakış başlıklı bölümde şöyle denir: "Türk tarihi, beş yüz yıllık bir aralıkla iki muazzam hadisenin şahididir. 14 ve 29 Mayıs ki 14 Mayıs 1950 yeni bir çağın pencere-

Cumhuriyetimizin banisi ve İstanbul'un ikinci Fatihi Eşsiz Kahraman
ATATÜRK

sini açan 29 Mayıs 1453 zaferinden, İstanbul'un Fethi'nden daha ehemmiyetsiz değildir, Türk milletine hâkimiyetini sağlayanlar da, fethin büyük fatihinden daha az hizmette bulunmamışlardır. 29 Mayıs, karanlık bir çağın sonu, münevver bir devrin ilk güneşi olmuştur. 14 Mayıs ise bir diktatoryayı yere sermiş, mesut bir istikbalin altın kapısını açmıştır."[7] Bu süreçte kurulan söylemde göze çarpan diğer bir detay da Fatih Sultan Mehmed'in yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün de ne denli göz önünde ve vurgulu olduğudur. Fetih töreninde dönemin İstanbul valisi şu şekilde seslenir: "Yine bu mayıs içerisinde İstanbul'dan ayrılan büyük Ata'mız 19 Mayıs'ta Samsun'a ayak bastığı zaman onun kabrinde mustarip olan ruhunu da şad ediyordu. Binaenaleyh mayıs ayı bizim için mesut ayların en başındagelir."[8] Yukarıda bahsi geçen kitapta[9] bir İstanbul resminin altında "Eşsiz kahraman Atatürk'ün ikinci defa fethettiği (...) İstanbul" ibaresi bulunurken, bir diğer resimde Atatürk, "Cumhuriyetimizin banisi ve İstanbul'un ikinci fatihi" olarak tanımlanır. Yeni hükümetin, Atatürk kültü etrafında kurulu ve Osmanlı geçmişini bir *ancien régime* ilan ederek tarihin bilinçdışına[10] iten tek parti rejiminin hemen ardından Osmanlı geçmişini tabir-i caizse ehlileştirip kendi söylemine katabilmesi için yumuşak bir geçişe ihtiyaç duyması ve bunu da Mustafa Kemal figürü üzerinden yapması hiç de şaşırtıcı değil.

Fetih kutlamalarını bugüne bağlayan süreçteki üçüncü aşama ise Refah Partisi'nin İstanbul Belediye Başkanlığı'nı kazandığı 1994 yılıyla tarihlendirilebilir. Tanıl Bora, *Fatih'in İstanbul'u* makalesinde bu kutlamaları anlatırken " 'Temsili' Fatih Sultan Mehmet, kadırga ve leventlerin telsizli belediye görevlileri eşliğindeki resmi geçidi, veya Bizans savaşçısı kıyafetli figüranların helikopterle stada gelen Erbakan'ı Refah selamıyla karşılamaları"ndan bahseder. Sonraki yıllarda da temel temsil biçimleri ve sembollerde fazla değişiklik olmaz: Surlara hücumun canlandırılması, sancak dikilmesi ile gemilerin karadan yürütülmesi belli başlı motifleri oluşturur. Bu törenlerde Bizans her şeyden önce surlardan ibaret olarak temsil edilir. Surların içerdiği yoğun sembolizmi anlamak için, "Fatih'in İstanbulu'nun İslami egemenlik veçhesiyle çoğulculuk veçhesi arasındaki çelişkiye (...) örnek olarak"[11] Bizans surları etrafında yoğunlaşan tartışmalara göz atmak yeterli olur: 1994 yılındaki tartışmanın temel eksenini harabe halindeki surların yıkılması ve onarma konusunda önceliğin İslami eserlere verilmesi fikri oluşturur.[12] Surlar, Patrikhane ve Ayasofya gibi, Bizans'ın vücut bulduğu semboller olarak algılanır, onları yeniden ve yeniden fethetmek manevi bir anlam taşır.

FETHİ MEŞRULAŞTIRMAK: "YIKILMAK İÇİN FATİH'İNİ BEKLEYEN BİZANS"

2009 yılının Ocak ayında açılan Panorama 1453 Tarih Müzesi, fetih fikrini kutlamaların ötesine taşıyarak her an hatırlanan, yeniden üretilen, şehrin hafızasına eklemlenen bir referans haline getirir. Müzenin Topkapı, Edirnekapı ve Silivrikapı surlarının orta noktasına inşa edilmiş olması da surların yukarıda söz ettiğimiz sembolizmini ortaya koyar. Müzede, İstanbul'un fethi hakkında bilgi veren panolardan geçilerek, üst kattaki

fethin canlandırıldığı panoramaya ulaşılır. 38 metre çapında bir yarım kürenin içini kaplayan bu panoramik resim gezenlere bir gerçeklik illüzyonu sunar. Müzenin internet sitesi, gezenleri İstanbul'un Fethi'ne şu sözlerle davet eder: "Burada İstanbul'un fethine yeniden tanık olacak ve kente giriliş anını neredeyse aynen yaşayacaksınız. Macar topçu ustası Urban'ın döktüğü toplara dokunup Konstantinopolis'in surlarına doğru onların patlamalarına şahit olacaksınız. Sultan II. Mehmed'in binlerce askerinin tekbir seslerini ve Mehter Marşı'nı duyup, belki de eşlik edeceksiniz."[1] Bu davetle açılan müzede, izleyenlerin kendilerini kiminle özdeşleştireceği ne kadar belirlenmiş olsa da "öteki" neredeyse onların hayal gücüne bırakılmıştır. Müzede, bilgi panolarının yanı sıra gösterilen kısa filme baktığımızda da Bizans öncelikle fethedilecek surlardan ibaret görülür, surların arkasındaki yaşama dair en ufak bir iz bile sunulmaz; insansızlaştırılır, yaşamsızlaştırılır.

Güncel siyasete eklemlenmiş bir fetih fikrinin meşrulaştırılması için öncelikle fethin tanımı gereği içerdiği şiddet fikrinden arındırılması yoluna gidilir. İstanbul'un fethi teleolojik olarak inşa edilerek her şeyden önce gerekli ve kaçınılmaz olarak sunulur, bu durum da çeşitli mitlere ve inanışlara dayandırılarak temellendirilir. Panorama 1453 Müzesi'ndeki "Fetih neden gerekliydi?" başlıklı panonun ilk satırlarında Hz. Muhammed'e atfedilen İstanbul'un fethine dair hadis yer alır. Öte yandan "Bizans/Doğu Roma'nın son günü" panosu Bizans'ta yayılan rivayetlerin sıralanmasıyla başlar. Buna göre fethin gerçekleşeceği Bizans halkı tarafından çeşitli alametlerle hissedilmiş, mesela "Meryem Ana'nın mucizevi olduğuna inanılan resmi bir ayın sırasında yere düşmüş, (...) ilahiler söyleyerek caddelerden geçen halk korkunç bir fırtınaya yakalanmış, (...) şehrin üzerine çöken yoğun sis bulutu gökyüzünü kaplamış, denizde tutulan midyelerin içinden kan akmış, ay tuhaf biçimler almış"tır.

Müzede gösterilen filmde de Bizans'ın yıkılmasının kaçınılmaz oluşunun altı şu sözlerle çizilir: "İmparatorluklar, devletler ve medeniyetler doğuyor, büyüyor, çözülüyor ve çöküyor... Bir büyük medeniyet yerini bir başka medeniyete bırakarak kesintisiz biçimde sonsuzluğa akıp gidiyor. Kudretli Bizans İmparatorluğu çözülmüş, yıkılmak için Fatih'ini bekliyordu." Bu bağlamda, İbn Haldun'un uygarlıkların yükselişi ve çöküşü konusundaki tezine yaslanılarak, İstanbul'un fethi zaten kaçınılmaz olan bir sürecin son halkası olarak görülür ve sonrasında bir başka söylemle, neredeyse kolonyal iktidarların kullandığı *mission civilisatrice* fikrine yaklaşan bir medeniyet ve düzen getirme vurgusuyla pekiştirilir. Bu durum, Bizans'ın köhne bir uygarlık olduğu ve yıkılması gerektiği fikri üzerinden meşrulaştırılır. Aydın Arakon'un yönettiği 1951 tarihli *İstanbul'un Fethi* filminde bu zihniyetin neredeyse karikatüral bir hali şu sözlerle ortaya konur: "Kastımız ne daha fazla can almak ne de halkınızı kılıçtan geçirmektir. Muradımız ülkenin ortasında bir çıban başı gibi duran ahlak ve adaletin tefettüye uğradığı köhne Bizans'a taze bir ruh, sağlam bir adalet getirmektir." 29 Mayıs 2011 tarihinde Haliç'te gerçekleşen Fetih kutlamalarında ise şöyle denilmektedir: "İnsanoğlunun karanlık Çağ'dan yeniçağ'a geçişini hazırlayan bu fethin yansımalarıyla birlikte dünya yeni bir düzene doğru girdi. Fetihten önce şatolardan ve kale şehirlerden yönetilen insanoğlu yeni bir yönetim anlayışıyla karşılaştı. O büyük kumandan fetihten iki gün sonra askerlerin sokakta dolaşmalarını yasakladı ve Hızır Çelebi'yi belediye başkanı olarak atadı. Orada yaşayan tüm insanlara özgür olduklarını, inançlarını istedikleri gibi yaşayacaklarını ilan etti."

Fethin yeni bir çağ açmış olduğu fikri birçok kaynakta farklı şekillerde vurgulanır: İstanbul Belediyesi tarafından 2004 yılında basılan *Ulubatlı Hasan* kitabının başında şöyle denil-

Panorama 1453 Müzesi'nde fethin canlandırıldığı panoramadan bir kesit.

mektedir: "Her zaman bir 'dünya merkezi' olarak adlandırılan İstanbul'un fethi, İstanbul için olduğu kadar dünya tarihinin de kaderinde bir dönüm noktasıdır. Bir çağ kapanarak, yeni bir çağ açılmıştır." Benzer şekilde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Mayıs 2010 tarihinde yayınladığı *İstanbul Bülteni*'ndeki başlıklardan biri "Çağ Kapatıp, Çağ Açan 'Fatih'in Torunlarıyız! Bizler yaşamayalım da kimler yaşasın bu coşkuyu!"dur. Bu tarih anlatısında, Ortaçağ'ın sonu gibi başlangıcı da Türk tarih tezi çerçevesinde Türklerin ataları olarak görülen Hunların saldırılarıyla başlayan Kavimler Göçü'yle tarihlendirilir. Öte yandan, İstanbul'un Fethi'nin Rönesans'la ilişkilendirilmesi genellikle, uzun süre ders kitaplarında da yer aldığı haliyle İstanbul'un fethinin ardından şehirden kaçıp İtalya'ya sığınan Bizanslı âlimlerin burada Antik Yunan metinlerini çevirip yorumlamasıyla ilişkilendirilir, ama bu durum bile uygarlaştırma anlatısının içinde perdelenir. Bu bağlamda kurulan anlatılar İstanbul'un fethinin dünya-tarihsel bağlamına oturtulmasından alkışlamaları yakın planda gösterilir. Çeşitli fetih temsillerindeki bir diğer ortak nokta ise fetihten sonra yağma yapılmadığının ve aslında şehrin daha önce Haçlılar tarafından ne denli yakılıp yıkılmış olduğunun vurgulanmasıdır. Fetih şenliğinde ise İstanbul'un fethi şu sözlerle tanımlanır: "Bu, dünyada yeni bir anlayışın yansımasıydı. Sadece militarist bir Müzesi'nde gösterilen belgeselin başındaki ifadeler de benzer bir kişileştirmeyi ortaya koyar: "İstanbul dünyanın gözbebeği, dünyanın arzularının merkezi oldu. Hep özlenen, hep istenen, hep sevilen baş döndürücü bir sevgili. Sevgililerin sevgilisi. Herkes İstanbul'u istiyor, herkes İstanbul'u arzuluyordu. İstanbul surlarını aşacak fatihini bekliyordu.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yayınladığı İstanbul Bülteni'nin "557.Fetih Coşkusu" başlıklı Mayıs 2010 sayısından alınmıştır.

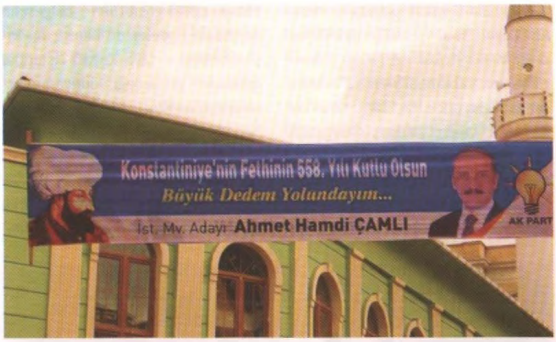
Elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde politik iktidarlar, toplumsal dinamikler, tarih algısı değişirken, benzer şekillerde yeniden üretilmesi nasıl açıklanabilir? Bizans tam da bu klişeleşmiş mitlerle tanındığı sanılan, öyle olduğu için de daha fazla tanınmaya gerek duyulmayan, tanıdık bir yabancı, öteki'dir.

ya da Fatih Sultan Mehmed'in Rönesans hareketleriyle nasıl eklemlendiğini[14] tartışmaktan çok daha farklı bir boyuttadır.

Böylelikle fetih fikri tarihsel bağlamından koparılarak steril bir uygarlaştırma kurgusuna, güncel bir hoşgörü söylemine sarılır. Fetih Müzesi'ndeki panolarda İstanbul halkına atfedilen "Latin külahı görmektense Türk sarığını yeğleriz" sözleri yerini alır. Panoramik Müze'deki kısa filmde İstanbul'un fethinden sonra meydana toplanmış olan topluluk Fatih'in fermanının okunmasını neşeyle karşılar, Bizanslı kadınların hareket değildi, şehirlerin fethi değildi." Şenliğin başındaki ışık gösterilerinde de arkadan gelen ses şu şekilde seslenir: "Fethin bu sevgi, hoşgörü ve barışla parlayan ışığı karanlıklar içindeki bir çağı kapattı... Fethin ışığı sevgiyle parlıyor." Bir fetih kutlamasında en çok kullanılan kelimelerin sevgi, barış, hoşgörü olması yalnızca fetih fikrine değil meselenin tarihselliğine de ters düşer.

FETHİN CİNSİYETİ

Fetih temsillerinde çoğunlukla kullanılan bir diğer teknik İstanbul'un kişileştirilmesidir. Panorama 1453 |Fatihl benliğine hakim olan büyük sevgiliye, İstanbul'a sahip olmak için harekete geçti. Zordu İstanbul'a sahip olmak.(...) Teslim olmuştu İstanbul Fatih'e." Bu söylemin iyice açık bir hal aldığı bir başka örnek *1453 İstanbul Fatihleri* başlıklı çizgi romanın tanıtım metninde karşımıza çıkar: "İstanbul İstanbul olalı böyle gün görmemişti. İstanbul bir civana gönül vermişti de, kız tarafı ayak diretiyordu sanki. Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle İstanbul bir güzel alındı. Şimdi düğün zamanı." Burada, işleyen çeşitli toplumsal cinsiyet mekanizmalarıyla beraber fethin nasıl bir metaforla ifade edildi-

2011 yılı Fetih Kutlamaları'nda asılan bir afiş.

ğini tüm açıklığıyla görmek mümkün: Bizans burada kız tarafıyken, İstanbul Fatih'ini bekleyen dişil bir şehir olarak kişileştirilir. Fatih ise içerdiği tüm değerlerle birlikte erkekliği simgeler, çoğu zaman tasvir ediliş biçimi de bu iktidarı pekiştirir: "Fatih Sultan Mehmed Han orta boylu, kırmızı beyaz yüzlü, dolgun vücutlu, sakalları altın telleri gibi kalın, yanakları dolgun, kolları kuvvetli, burnunun ucu hafif kıvrık, saçı siyah ve sık olup, kuvvetli fiziki bir yapıya sahipti.[15]"

Aynı bağlamda "Ahlakın yozlaştığı köhne Bizans" imgesi de daha yakından bakılmayı hak etmektedir. Teknolojinin en yeni imkânlarından sonuna kadar gayet başarılı bir şekilde yararlanan *Fetih 1453* filminin belki de en geri kalmış kısmının Bizanslıların temsili olması da, bu konuda zihinlere yerleşmiş engelleri ortaya koyması bakımından önemlidir. En ince ayrıntılarına kadar kavranıp resmedilmeye çalışılan Osmanlıların karşısında Bizanslılar 1950'lerin filmlerinden fırlama karikatürler gibi kalmıştır: Osmanlılar fetih hazırlıklarıyla meşgulken Bizanslılar bir sahnede, şuh kahkahalar eşliğinde pişmiş bir domuz ile şarap kadehlerinin süslediği bir sofra başında eğlenmekle; diğer bir sahnede ise gül yapraklarının bezediği bir havuzda dinlenmekle meşguldürler. Oldukça açık giysileriyle kadınlar şehvetli rakslar yapar, erkeklere şarap sunar, ya da deniz kabuklu bikinileriyle havuzda erkeklerle flört ederler. Bunun karşısında, haremini hiç görmediğimiz II. Mehmed vardır. Filmde böylelikle yıllarca Batı'nın Şark'a harem, hamam, cariyeler vb. temalar çerçevesinde atfettiği erotizm ve hazcılık adeta ters bir hamleyle Batı'ya uyarlanmakta, oryantalist mekanizmalar tersine çevrilmeye çalışılmaktadır.

İstanbul'un fethini konu alan, üç farklı dönemden üç farklı filmin sonunda benzer bir paralel kurgu kullanılması bir tesadüf değildir: 1953 yapımı *İstanbul'un Fethi* filminin sonunda Fatih'in askerlerinden Hızır sevgilisini Bizanslıların elinden kurtarırken, Fatih Sultan Mehmed de İstanbul'u fethetmektedir. 2012 yapımı *Fetih 1453* filminin sonlarında, Ulubatlı Hasan bedenine saplanan oklara rağmen Bizans sancağına bayrağı dikerken; hamile olduğu ima edilen Bizanslı Ela karnını okşar. Kara Murat serisinden 1973 yapımı *Fatih'in Fermanı* filminin sonunda ise II. Mehmed şöyle seslenir: "Biz Sultan Murad Han oğlu Mehmed Han'ız. Dedelerimizin hayalini gerçekleştirmek kararındayız. Hem Konstantinopolis'i alacağım, hem de kızını. Askerlerim Ayasofya'da cuma namazını kılarken kızın da benim zevcem olacaktır."

En az elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde politik iktidarlar, toplumsal dinamikler, tarih algısı bu denli değişirken Bizanslıların belli başlı tasvir edilme biçimlerinin ve kullanılan mitlerin aynı kalması nasıl açıklanabilir? Bu dosyanın başlığının ortaya koyduğu üzere, Bizans tam da bu klişeleşmiş mitlerle tanındığı sanılan, öyle olduğu için de daha fazla tanınmaya gerek duyulmayan, tanıdık bir yabancı, öteki'dir. Bu yabancıya atfedilen özellikler belli başlı kalıpların sınırları dahilinde, o dönemin konjoktürünün ne gerektirdiği düşünülüyorsa ona göre yeniden yorumlanır. Mesela, geçtiğimiz haftalarda gündeme geldiği gibi, "Bizans'ın hanımlarının, Fatih Sultan Mehmet'i şevkle karşılaması", "başımızda kardinal külahı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederiz" sözüyle birleştirilip[16] yeni bir anlatı kurulabilir. Tarih, belirli mitler ve kalıplar etrafında güncel gereksinimlere göre tekrar tekrar kurgulanır.

DİPNOTLAR

1 http://www.e-okul.net/haber/fatih-projesi-yarinimizi-bugunden-fethetmeye/

2 http://www.youtube.com/watch?v=FuDMunNcRs4 Caprice Gold Sarayı'nın tanıtım kamera görüntüsü dünyadan Türkiye'ye, İstanbul'dan Bayrampaşa'ya yakınlaşırken şu sözlerle açılır: "Bir tarih yazılıyor. Yıl 1452 Rumeli Hisarı. Ve yıl 2012 Caprice Gold Sarayı. Fatih Sultan Muhammed Han'ın fetihten önce otağını kurduğu Bayrampaşa'da yedi yıldızlı bir saray yükseliyor: Caprice Gold" ve şu sözlerle sona erer: "Rumeli Hisarı'yla başlayan ve Caprice Gold Sarayı'nın mimarisiyle günümüze taşınan üç muhteşem kule üç kıtaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü tarihini temsil ediyor."

3 Ahmet Nedim Servet Tör. *Nevhiz'in Günlüğü "Defter-i Hâtırât"* (İstanbul, 2008), 151-152.

4 E. Hobsbawm, T. Ranger, haz. *The Invention of Tradition.* (Cambridge, 1984).

5 "Sous l'ancien régime les Ottomans n'osaient pas étudier ni rappeler leur histoire. Non seulement il était alors impossible de fêter les glorieux faits du passé, mais par crainte des espions, on n'osait pas même dire, qu'on était par exemple, à l'anniversaire de la prise de Constantinople..... Pour les nations, se souvenir de leurs gloires comme de leurs revers passés est un devoir."

6 V. Engin, "11 Haziran 1914 ... İstanbul'da müstesna bir gün", *Popüler Tarih*, İstanbul'un Fethi ve Fatih 550. yıl özel sayısı, Mayıs 2003, 65.

7 *500. Fetih Yılında İstanbul*, Basın Yayın Kollektif Ortaklığı, (İstanbul, 1953).

8 Age.

9 Age.

10 Bu ifade Bülent Somay'ın *Tarihin bilinçdışı: popüler kültür üzerine denemeler* (İstanbul, 2003) başlığından alınmıştır.

11 T. Bora, "İttihâd'ın İstanbul'u Siyasal İslam'ın 'Alternatif Küresel Şehir' Hayalleri", haz. Ç. Keyder, *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında* (İstanbul 2000), 65.

12 Age.

13 http://www.panoramikmuze.com/category.php?id=1 "İstanbul un Fethine davetlisiniz" ifadesi yalnızca İngilizce versiyonda görülmektedir: http://www.panoramikmuze.com/en/category.php?id=1 "You are invited to the Conquest of Constantinople!"

14 Bu konuda bkz. P. Burke, *The European Renaissance: centres and peripheries*, (Oxford, 1998). S. Deringil, "The Turks and 'Europe': The argument from history", Middle Eastern Studies, 43:5, (2007).

15 Ahmed Şimşirgil, "Fatih Sultan Mehmed", *İstanbul'un Fethinin 554. Yılı Fetih Sergisi* (İstanbul, 2007), 11.

16 http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1111852&CategoryID=78

XVI. YÜZYILDA ANKARA VE KONYA

Hangi dönemde, hangi kültür çevresinde olursa olsun toplumların uygarlık düzeyinin en iyi göstergeleri şehirlerdir. Şehirlerin çeşitli yönleriyle incelenmesi, o ülkenin genel durumu hakkında da bilgi verir. Osmanlı tarihinin en ilginç dönemlerinden birisi olan XVI. yüzyılın sonlarında, yapıları ve konumlarıyla Anadolu'nun en önemli şehirleri arasında yer alan Ankara ve Konya şehirlerini karşılaştırmalı bir şekilde ele alan elinizdeki çalışma, Osmanlı şehirlerinin bazı belirgin özelliklerini ortaya koymayı hedefliyor.

Prof. Özer Ergenç'in uzun yıllar önce yaptığı bu çalışma, hem alana ve konuya yaklaşımı, hem de ortaya koyduğu belgesel bilgilerin henüz aşılamamış olması nedeniyle, tarihsel değerini bugün de korumaya devam ediyor.

"Osmanlı şehri"nin özelliklerini belirlemeye yönelik "ilk" çalışmalardan birisi olan XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya kitabı bu alanda yapılabilecek diğer çalışmalar için de yol açıcı olacaktır.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BİZANS TAHAYYÜLÜNÜN ŞEKİLLENMESİNDE ABDULLAH ZİYA KOZANOĞLU ETKİSİ

BÜYÜK TÜRK ROMANLARI VE BİZANS

BUKET KİTAPÇI BAYRI

Türkiye'de Bizans tahayyülünün şekillenmesinde okullardaki tarih kitaplarından yansıyan Bizans imgesi önemli bir ölçüttür muhakkak. Ancak birçok genç için bazı televizyon kanallarının gündüz kuşaklarında gösterilmeye devam eden 1960'lı ve 70'li yıllardan kalma, genellikle Cüneyt Arkın'ın başrolde oynadığı Bizans fonlu, basit bütçeli, Amerikan süper kahraman filmlerini andıran filmler ve bunların parodisi olan 2000 yılında çekilen, **Kahpe Bizans** *filmi belki de tarih kitaplarından daha etkili olmuş ve olmaktadır.*

Abdullah Ziya Kozanoğlu (1906-1966).

2004 yılında Jacques Chirac, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine destek verirken "Türklerin Avrupalı olmadığını söylemenin anlamı yok. Hepimiz Bizans'ın çocuklarıyız" demişti. O dönemde bazı akademisyenler Osmanlı'nın Bizans'ın mirasına sahip çıktığını, dolayısıyla Chirac'ın tezinin doğru olduğunu ileri sürerken, Osmanlı ve Türk kültürünün Bizans'tan fazla etkilenmediğini söyleyenler de oldu. Akademisyenlere değil de sokaktaki kişilere siz "Bizans'ın çocukları mısınız?" diye bir soru sorulsa acaba ne cevap verirlerdi? Sokaktaki insanın Bizans tahayyülünü Türkiye'de ne şekillendirir veya şekillendirmiştir? Okullardaki tarih kitaplarından yansıyan Bizans imgesi önemli bir ölçüttür muhakkak. Bunun yanı sıra Türkiye'de okutulan tarih derslerinden sıkılan, bunlarla ilgilenmeyen ve artık fazla kitap okumayan birçok Türkiyeli genç için bazı televizyon kanallarının gündüz kuşaklarında gösterilmeye devam eden 1960'lı ve 70'li yıllardan kalma, genellikle Cüneyt Arkın'ın başrolde oynadığı Bizans fonlu, basit bütçeli, Amerikan süper kahraman filmlerini andıran filmler ve bunların parodisi olarak 2000 yılında çevrilen, "Kahpe Bizans" filmi belki de tarih kitaplarından daha etkili olmuş ve olmaktadır.

Bu filmleri incelemek bize "sokaktaki vatandaş"ın düşüncelerini bir nebze yansıtabilir. Genel olarak 1960'lı ve 70'li yıllarda yapılan, Bizans'ı veya başka bir tarihi dönemi fon olarak kullanan filmlere baktığımızda karşımıza birebir Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun (1906-1966) romanlarından uyarlanan, bazılarının senaristliğini de kendisinin üstlendiği birçok film çıkar.[1] 1980 öncesi gençliği, özellikle de 12-18 yaş arası erkek okuyucular için, Abdullah Ziya Kozanoğlu çok tanınan bir isimdir.[2] Türkiye'de 1923 ile 1970 arasında en çok baskı yapan ve en çok okunan "tarihi roman"ların yazarının yalnızca 1960'lı ve 1970'li yılların filmlerine değil, Türkiye'deki çizgi-roman kültürüne de büyük etkisi olmuştur. Zira 1925 yılında daha tarihi roman yazmaya başlamadan Tahsin Demiray'ın[3] çıkardığı *Resimli Mecmua*'da çizmeye başlamıştır ve tarihi romanlarının yanı sıra resimli romanları da bulunmaktadır.

Kozanoğlu'unun Bizans'ı konu eden birden fazla eseri vardır; Bizans İmparatoru V. Leon (Ermeni Leo) (813-820) döneminde İstanbul'da Bizanslılar tarafından hapsedilmiş hemşerisi Malatya Emiri'ni kurtarmak için İstanbul'a gelen ve bu arada halkın ayaklanarak İmparator II. Mikhael'i (Mişel Lobeg) (820-829) başa geçirmesine liderlik eden Battal Gazi'nin maceralarını konu alan *Battal Gazi Destanı*;[4] 532 yılında Bizans'ta Konstantinopolis'te meydana gelen Nika ayaklanmaları öncesi daha sonra Bizans imparatoru olacak Ioustinianous (Justinyen)'un (482-565) karısı Theodora'yla bir aşk ilişkisi yaşayan ve İstanbul'da çıkan bir halk ayaklanmasını "halktan kimseyi öldürmeyecek şekilde" sonlandıran Uygur Türkü Caberhan'ın ma-

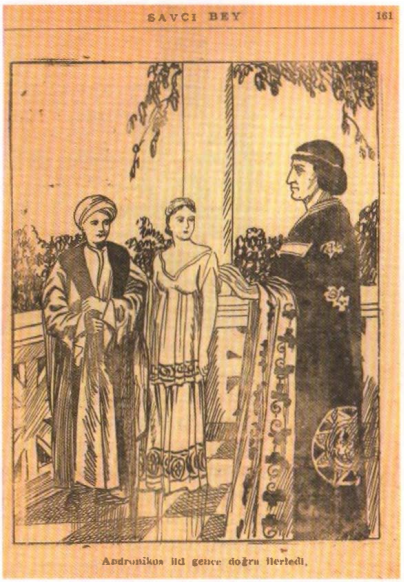
ceralarını anlatan *Arena Kiraliçesi*;[5] Osmanlı'nın Fetret Devri'nde (1402-1413) Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) oğlu ve "Düzme Mustafa diye iftiraya uğrayan" (1421-22) şehzade Mustafa'nın İstanbul'daki maceralarını anlatan *Sarı Benizli Adam*;[6] I. Murad'ın (1362-89) oğulları arasında "taht için her bakımdan en uygun aday olan oğlu Savcı Bey" in Bizanslı şehzade V. Ioannes Paleologos'un (1341-1376; 1379-1390; 1390-1391) oğlu IV. Andronikos (1376-1379) ile kaderin bir cilvesi sonucu arkadaş olması ve kardeşi Yıldırım Bayezid'in oyunlarına gelip öldürülmesini konu alan *Savcı Bey*;[7] Düzme Mustafa'nın İstanbul'da yaşayan oğlu Orhan'ın, II. Mehmed'in İstanbul'u fethine yardımının hikâyesi olan *Fatih Feneri*'dir.[8] Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun tarihi romanlarında Bizans imgesi oldukça ilginç olmakla birlikte, yalnızca bu hususu araştırmak bize eksik bilgi verecektir. Zira Kozanoğlu'nun romanlarının bütünü onun hayatı ve düşünce dünyasını olduğu kadar yaşadığı dönemin de düşünce dünyasını yansıtır ve Bizans'ın nasıl değerlendirildiği bu bütün içinde anlamlıdır. Bu nedenle bu yazıda Bizans konulu kitaplar başta olmak üzere tüm kitaplarına, Kozanoğlu'nun hayatı ve yaşadığı döneme değinilecektir.

Abdullah Ziya Kozanoğlu ilk eğitimini İttihatçıların tüm ülkede açtığı Batı tarzı okullardan biri olan Nişantaşı İttihad ve Terakki Mektebi'nde alır. Üniversite yılları -ki bu aynı zamanda *Resimli Mecmua*'ya resim çizip, hikâye yazmaya başladığı dönemdir- Cumhuriyet'in Tek Parti yıllarıdır. İttihad ve Terakki döneminde başlayan Türkçülük ve Turan akımının ve de yeni kurulan ulus-devletin ideolojik etkisi altında olan Kozanoğlu'nun kitaplarında, ulusçu ideoloji çerçevesinde bir kimlik ya da vatandaşlık oluşturmak amacıyla kahramanlık hikâyeleri yaratma hevesi, Osmanlı'ya mesafe alınarak "Osmanlı hatası"nı mahkûm etme gayreti ve Anadoluculuk akımının etkisini görmek mümkündür. Kozanoğlu mühendis, mimar, müteahhit ve yazardı, tarihçi değildi. O dönemin tarihçileri gibi siyasete hiç girmemişti.[9] Kozanoğlu'nu, Cumhuriyet'in tarihçilere verdiği misyonu, yani tek millet, tek dil ve tek ülkü çerçevesinde ulus kimliğinin inşasını, yarattığı "Türk kahramanları" ile güçlendirecek biçimde gençlere aktarmayı ahlâki bir misyon olarak üstlenmiş bir yazar gibi tanımlayabiliriz. Bu yaratılmış kahramanlar *Gültekin, Kolsuz Kahraman, Kızıl Tuğ, Atlı Han, Kubilay Hanın Gelini, Arena Kiraliçesi* gibi roman ve *Cengiz Hanın Hazineleri, Tibet Canavarı, Hülagünün Gözdesi, Alangoyanın Ölümü, Altın Hançer* gibi resimli romanlardaki Orta Asyalı Türk kahramanlar olabileceği gibi, II. Mehmed gibi bir Osmanlı padişahı, Savcı ve Düzme Mustafa gibi Osmanlı "resmi tarihi"nin "işe yaramaz" şehzadeleri veya tarihte Emevi/Abbasi (Arap) bir kumandan olarak bilinen ancak Kozanoğlu'nun bir Türk kahramanına dönüştürdüğü Battal Gazi olabiliyordu.

İttihad ve Terakki kadrosunun ve Cumhuriyet'in kurucularının asker kökenli olmaları ve yeni kurulan devletin meşruiyetini muzaffer çıkılan bir savaştan almış olması nedeniyle olsa gerek, Kozanoğlu'nun tüm "Türk" kahramanları asker veya cengâverdi. Bu seçiminde şahsi ilgi ve eğilimlerinin de etkisi olması muhtemeldir. Zira "mimar ve yazar olmasaydınız ne olmak isterdiniz?" sorusuna cevabı, "Her şey olmak isterdim. Asker olmama babam, ressam olmama Tahsin Demiray, politikacı olmama Milli Talebe Birliği olaylarından[10] sonra Mühendis Mektebi'ndeki hocam Mustafa Salim (İttihad ve Terakki veznedarı Çolak Salim) engel oldular" der. Kozanoğlu'nun asker ve cengâver Türk kahramanlarının yanı sıra bir de yoksul ve mazlum Türk köylüsü vardır ki, onlar çok eski çağlardan bu yana Anadolu'da yaşamaktadır.

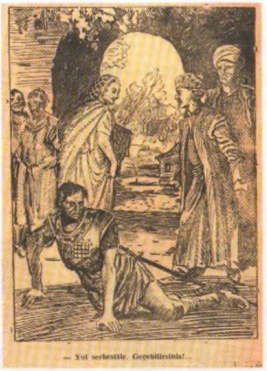
Bu genel çerçeve içerisinde Bizans nerede durur? Kozanoğlu, eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu'nun devamı olduğunu ileri sürer. Osmanlı yeni Bizans'tır. Bizans ve Osmanlı'ya bakışının genel hatlarını, ilk yazdığı romanlardan biri olan *Battal Gazi Destanı*'nda çizmiştir: "Bizans İmparatorluğu İsa'nın doğumundan 300 yıl sonra kurulmuştu. Ama tarihlerin yazdığı gibi başından birçok Rum, Ermeni, Latin ve hatta Türk imparatorlar geçmesine rağmen Fatih Mehmed'in İstanbul'u aldığı 1453 yılında sonu gelmemiş, sadece imparatorluğun başına bir Türk sülale geçmişti. Aynı köle, aynı tek insana tapmak ruhu yeni Bizans'ta da yaşadı, Yeni Bizans İmparatoru (İklim-i Rum) Sultanı da Türkçe konuştu. Arapça dua etti. Acem diliyle şiir yazdı. Rum diliyle sevişti. Ermenice küfür etti. Padişahın Rum, Ermeni, Acem, Arnavut köleleri o geçerken Allah geliyormuş gibi secde edip yerleri öptüler. Eğilmeyen Türk halkı Anadolu'ya çekildi."[11] Bizans'ın ve Osmanlı'nın en önemli hatalarından biri çok dilli, çok milletli olmaları ve mutlak monarşi ile yönetilmeleriydi ona göre.

Osmanlı'nın çok millet, dil ve kültürlü yapısından tek dil ve tek milletli bir ulus-devlet kurma sorunsalına dönemin siyasetçi ve tarihçileri tarafından kavramsal, teorik ve metodik bir bakışla yaklaşılmadığından, bunların eksikliğinde Abdullah Ziya'nın kahramanları da bir tutarlılık gösteremiyor ve eserlerindeki farklı kahramanlar aynı sorun üzerinde çelişkili tavırlar sergiliyorlardı. On-

SAVCI BEY 161

Andronikos iki genç doğru ilerledi.

Görseller Kozanoğlu'nun I. Murad'ın oğullarından Savcı Bey'in Bizanslı Şehzade V. Ioannes Paleologos'un oğlu IV. Andronikos ile arkadaşlığı ve kardeşi Yıldırım Bayezid'in oyunlarıyla öldürülmesini konu eden *Savcı Bey* kitabının 1966 yılı baskısından alınmıştır.

— Yol serbestür. Geçebilirsiniz!

Hiç bir zeydeu hakkeri olmayan Irlaç'yi kapıdan gibi Defeddi.

larca dil ve kültürün bir bavula nasıl sığdırılacağı sorununa tiyatro oyunu *Kozanoğlu*'nda bir çözüm sunulur. Muhtemelen Osmanlı padişahlarının aşiretleri zorla iskân politikası izlediği 17. ve 18. yüzyıllarda geçmekte olan bu tiyatro eserinde, başkahraman Kozanlı Türk Ali Bekiroğlu Ali, namı diğer Kozanoğlu, padişahların Kozan yaylalarına yerleştirmek istediği "yabancı kabileler"e karşı çıkmaktadır. "Yabancı kabile" diye adlandırılan grupların başı Diyarbekir şivesiyle konuşan Arslan Bey'dir. Yani muhtemelen bir Kürt aşireti söz konusudur. Ali Bekiroğlu Ali, Arslan Bey'e buralara yerleşmek istiyorlarsa Türklerin arasına karışmalarını, Türkçe konuşmalarını, Türklerin terbiyesinde yaşamalarını öğütler. Bunu kabul etmeyen Arslan Bey'e bir memlekette iki terbiye, iki millet yaşayamayacağını söyler.[12] Türk dağlarının yalnızca Türklere verilmesi için halk şairi Dadaloğlu ve Kozan halkı ile birlikte "Türk olan ama Türklüklerini unutan padişahlara" karşı isyan eder. Bu eserde Türklüğe aidiyet için dil ve eğitim birliğini öngören ve ırkçı bir bakış sergilemeyen bir tavır vardır; ancak *Arena Kıraliçesi*'nde "soy ve sop" önem kazanır.

Bu eserde tarihi bir gerçeklik olan imparatoriçe Theodora'nın Hipodrom'daki ayı oynatıcısının kızı olmasından yola çıkılarak "İmparatorun Ermeni bir rençber, hipodrom yarışları organizatörünün Atinalı bir dilenci, at yarışı şampiyonunun Galata'dan devşirilmiş Venedikli bir hamal, sokakta sürünen bir kasap çırağının da patrik" olduğu söylenir. Eserin kahramanı Caberhan bunları duyunca "bu ahlaksız ve saygısız Bizans'tan iğrenir"[13] ve "bizde önce insanların soyu ve sopuna bakılır"[14] der. Osmanlı'da gayrimüslimlerin İslam dini, Türkçe ve Osmanlı âdet ve göreneklerine göre eğitilmesi, bunu müteakip aralarında üstün vasıflı olanların Osmanlı Devleti'nde idareci olmalarına da aynı eleştirel bakış vardır. *Fatih Yeneri*'nde Çandarlı Halil Paşa "bir türlü Rumi usul eğilip dalkavukluk edemediği" için II. Mehmed'in gazabına uğrar. Ancak "Rumdan dönme vezir Gedik Ahmet Paşalar, Zağnos Paşalar" bu işi iyi bilirler.[15] II. Mehmed'in veziri Mahmud Paşa için, "O, kölelikten yetişmiş bir Bizanslı idi. Kölelikle vezirliği nefsinde birleştiren her insan gibi kendisini kibirden kurtaramıyordu. Arkasındaki Türk ordusuna güvenerek eski kardeşlerine hakaret etmekten çekinmedi" denilir.[16] Burada Rumi kimlik Türkçe öğrenmiş, Müslüman olmuş ve bir nevi "Osmanlı terbiyesi" alarak Osmanlı toplumuna asimile olmuş kişiler için kullanıldığına göre, *Kozanoğlu* tiyatro oyununda savunulan fikirle çelişkili bir durum vardır. Zira Rumi idareciler soylarını ve soplarını inkâr ettikleri için dalkavuk olarak betimlenirler.

Kozanoğlu'nun eserlerindeki tafsilatlı tarih bilgisi, küçük detaylar, şehir ve eski yapıların tasvirleri, bu romanların uydurma bilgilerle yazıldığını düşünenler için şaşkınlık vericidir. Kendisinin de belirttiği gibi bir romanı yazmaya başlamadan yüzlerce kitap okumuş olduğu açıktır.[17] Osmanlı tarihinin birinci kaynaklarını okumuş,[18] Bizans tarihi için ise dönemin Fransızca yazılmış önemli ikincil kaynaklarından yararlanmıştır.[19] Ancak metodik bir yaklaşımla kaynak karşılaştırması yapmayıp bunları olduğu gibi aktarır. Osmanlı'daki devşirme idarecilere karşı negatif yaklaşımında, II. Mehmed'in devletin merkezileştirilmesi ve gazi çevrelerinin ikinci plana itilmesi politikalarını eleştiren Aşıkpaşazade gibi tarihçilerin etkisi görülmektedir. Aynı zamanda tüm neden ve sonuç ilişkileri ahlaki değerlerle açıklanır. Bin yıllık Bizans İmparatorluğu çökmüştür çünkü "Bizans milletini yönetenler zevke, gösterişe düşkündür", çünkü "Bizans ahlaksızdır, kalleştir, vefasızdır", çünkü "Bizans'ta karı kocasını, evlat kardeşini, âşık sevgilisini aldatmayı bir ince sanat haline getirmiştir"[20] çünkü "Bizanslılar çalışmaz, kavun-karpuz satıp hayatını kazanmak yerine Galata'daki Cenevizlilere, Venediklilere orospuluk, garsonluk, meyhanecilik, ahçılık edip yaşar ve böyle uyuşuk bir Bizans'tan kahraman çıkamaz".[21] Aynı mantıkla, "Yıldırım Bayezid'in kendisinde mevcut ve bir hükümdara çok lazım değerleri zayıflamıştır" çünkü "Sırp kralı Stefan Lazareviç'in (1389-1427) güzel kız kardeşi dilber Olivera'nın elinden şarap içmeye, billur şarap kadehiyle birlikte aşk uğrunda kendinden geçmeye alışmıştır."[22] Diğer yandan II. Mehmed'in başarısının sebeblerinden biri askeri dehasıdır. "Eşsiz Alman ordusu bile yaşadığımız yüzyılda iki kere ikinci cephe yüzünden yenilgiye uğramıştır". II. Mehmed ise "Rumeli Hisarı'nı yapıp Bizans'a yardım gelmemesi için Boğaz'ı kapamış," daha sonra "Haliç'te ikinci bir cephe açarak düşman kuvvetlerini müdafaada ikiye ayırmıştır".[23] Askeri dehasının dışında, II. Mehmed "bir sarhoşluk anında meydana gelmemiş"tir, bu yüzden Yıldırım Bayezid'den sonra gelen diğer birçok Osmanlı şehzadesinin aksine "bir arslan parçası gibi güçlü, bir arslan yavrusu gibi irade sahibi, bir arslan yavrusu gibi tuttuğunu koparacak kuvvette bir sultandır."[24] Ayrıca II. Mehmed Kozanoğlu'nun tüm romanlarındaki kahramanlar

gibi kadınlarla ilgilenmez ve kendisini yalnızca fetih meselesine adar. Bizanslılara gelince, onlar "cenk etmeyi bilmeyen kahpelerdir".[25]

"Kahpe Bizans" esas itibari ile İstanbul'dur. Bizans fonlu tüm eserler mekân olarak Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te geçer. Eserlerde Konstantinopolis'teki birçok semt adının hem modern zamandaki Türkçe adı hem de Yunancası verilmesine rağmen Konstantinopolis hep İstanbul olarak telaffuz edilir. "Kahpelik İstanbul şehrine her cihetten yakışır... Havası her gün, her saat değişen, yolları kaypak, sularının rengi belirsiz, içinde yetmiş iki buçuk milletin kol gezdiği, köşe başlarında birbirlerini hiç tanımayan insanların bile çiftleştiği," kahpe şehirdir İstanbul. Düzme Mustafa'nın arkadaşı Anemas zindanlarının komutanı Laskaridis "Türkler İstanbul'u almakla aramıza karışacak, bu kahpeliğe, bu köpekliğe alışacaklar; bir gün onları da Bizanslılar gibi tembel, kokmuş, uyuşuk, dalkavukluğa, gösterişe bayılır göreceğiz, Biz zavallıların da onlardan alacağımız en büyük intikam bu olacaktır. Onları Bizanslı yapmak"[26] diyerek bir kehanette bulunur.

Kahpe olan yalnızca Bizans şehri değil, Bizans romanlarındaki her Türk kahramanının muhakkak aşk ilişkisi yaşadıkları Rum kadınlarıdır. Türk kadınları neredeyse hiç ortada yoktur. Battal Gazi, Bizans tahtının gerçek vârisi Mişel Löpeg'in kızı Elenora; Caberhan ileride imparatoriçe olacak Theodora; Savcı Bey, Vasileas Kantakuzinos'un (VI. Ioannes Kantakouzenos) (1347-1354) torunu İrini Kantakuzinos; Düzme Mustafa, Bizans sarayında karşılaştığı Rum hizmetçi Aleksandra ile aşk yaşar. Bu çoğu evlilikle sonuçlanan aşkların yanı sıra Rum kızlarıyla yaşanan birçok çapkınlık, Düzme Mustafa'nın oğlu Orhan'ın başından geçen, Galata'daki bir meyhanenin sahibesi Alida'yla yaşadığı ilişki gibi geçici ilişkiler de, boyun ve bel kırmalar ve kahramanlarımızın "hadi sevişelim" nidaları eşliğinde anlatılır. Zaman zaman oldukça açık saçık bir anlatımla[27] betimlenen Rum kadınlarla yaşanan aşk sahneleri, kadınlar hakkında sarf edilen "erkek sokak jargonu" sayılabilecek lakırdılar hedef okuyucu kitlesinin muhtemelen 12-18 yaş arası Türk ve Müslüman erkekleri olduğunu gösterir. Düzme Mustafa, "seven, severek sarılan ve insanın gözüne ıslak gözleriyle baygın baygın bakan keklik gibi Rum kızlarını avlamaktan," hoşlanır.[28] Bu kızlar hep aşka susamıştır, "Bizans kadınlarına has cilveli kırıtışlarla erkeklere göz süzen kızların kollarında, bellerinde, önlerinde, arkalarında her dakika bir başka erkek, kısrak sağrısına konan sinekler gibi inip kalkar"[29] ve fakat "Rum kızları hep Türk erkeklerine, onlar da Rum kızlarına tutkundurlar".[30] Tutku iyi bir şey değildir. "Bizans'ın havalarına ve karılarına güven olmaz"[31] dikkat etmek gerekir.

Başa dönersek, Jacques Chirac "Hepimiz Bizans'ın çocuklarıyız," derken Avrupalıların kendilerini Roma İmparatorluğu'nun coğrafi ve kültürel mirasçısı olarak tanımlamalarından yola çıkmış ve dolayısıyla Roma İmparatorluğu'nun Ortaçağ'daki uzantısı olan, modern tarihçilerin Bizans İmparatorluğu adını verdiği bu imparatorluğun coğrafyasını paylaşan ve bu mirastan etkilendiğini düşündüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin de Avrupalı olduğunu söylemiştir. Ancak yukarıda bahsi geçen Bizans imgeleri ile büyüyen gençler için acaba "Bizans'ın çocukları" olmak ne kadar arzu edilen bir durumdur?

DR. BUKET KİTAPÇI BAYRI

DİPNOTLAR

1 Kızıltuğ "Cengiz Han" -1952; Cengiz Han'ın Hazineleri -1962; Kolsuz Kahraman -1966, Malkoçoğlu -1966; Malkoçoğlu Krallara Karşı -1967; Kozanoğlu -1967; Gültekin Asya Kartalı -1968; Malkoçoğlu Kara Korsan -1968; Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor -1969, Malkoçoğlu Cem Sultan -1969, Gültekin Amazonlara Karşı -1969, Malkoçoğlu Ölüm Fedaileri -1971; Battal Gazi Destanı -1971; Karaoğlan Geliyor -1972; Malkoçoğlu Kurt Bey -1972; Cengiz Han'ın Fedaisi -1973.

2 A. Z. Kozanoğlu'nun kitapları 2000 yılından sonra Bilge Kültür Sanat Yayınevi tarafından basılmaya başlandı.

3 Tahsin Demiray (1903-1971).Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yayıncılarından biri, Türkiye Yayınevi'nin sahibidir. *Yeni Yol* ve *Resimli Mecmua* adlı dergileri çıkardı. Latin harfleriyle basılmış ilk *Alfabe*'yi yayımladı. *Yavrutürk (1931)*, *Binbir Roman (1933)*, *Ateş (1936)*, *Cumhuriyet Çocuğu (1938)*, *Çocuk Haftası (1942)*, *Yıldız*, *Büyük Ateş (1960)*, *Altın Işık (1965)*gibi birçok çocuk dergisi çıkardı. Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun tarihi romanlarının yanı sıra Nihal Atsız'ın eserlerini, Kazım Karabekir'in anılarını içeren *İstiklal Harbimiz* adlı kitabını, İsmail Hami Danişmend'ın *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'ni yayımladı. Kendisi de Kurtuluş Savaşı ve toplumsal konular hakkında çeşitli kitaplar kaleme aldı. 1950'den sonra DP'den ayrılan bir grupla birlikte Türkiye Köylü Partisi'ni kurdu. Siyasete daha sonra sırasıyla Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde devam etti. 27 Mayıs Darbesi'ndan sonra ise Adalet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1961'de XII. dönem İstanbul milletvekilliği yaptı. Döneminil tamamlanadan istifa etti.

4 *Battal Gazi Destanı*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1965).

5 *Arena Kiraliçesi*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1964).

6 *Sarı Benizli Adam*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1968).

7 *Savcı Bey*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1966).

8 *Fatih Feneri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları (İstanbul 2004).

9 İrtihar ve Terakki ve özellikle Tek Partı döneminde siyaset ve tarih çalışmaları arasındaki ilişki için bkz. B. Ersanlı, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları (İstanbul 2011).

10 A. Z. Kozanoğlu, *Senecivanoğlu*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1973), 6. Yukarıda bahsi geçen Milli Talebe Birliği olaylarını, A. Z. Kozanoğlu'nun yayıncısı ve Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiray şöyle anlatır: "Mühendis Mekteb-i Âlisi'nde iken de o zamanlar Mekteb-i Âlî ve Darülfünun denilen yüksek okullar talebe birliğini kurmak istemiş, bu arada 600 kişilik öğrenci grubu kendi emirlerine vapur verilmediği için Büyükada'ya gitmek üzere olan bir vapuru işgal etmişler." Mühendis Mektebi temsilcisi Abdullah Ziya bu olayların sonra okuldan atılmıştır.

11 *Battal Gazi Destanı*, 8-9. Neredeyse aynı paragraf *Arena Kiraliçesi*'nde tekrarlanır. *Arena Kiraliçesi*, 36-37.

12 *Kozanoğlu*, 46.

13 *Arena Kiraliçesi*, 82-83. Bunun gibi benzetmeler için bkz. *Savcı Bey*, 71-72.

14 a.g.e, 84.

15 *Fatih Feneri*, 107.

16 a.g.e. 199.

17 Kendisi bazı eserlerinin başında veya sonunda veya romanın içinde yararlandığı kaynakları verir.

18 II. Mehmed'in tasviri için *Sofaklı-zade Tarihi*'nden alınıı yapar, *Fatih Feneri*, 29; Düzme Mustafa'nın öldürülmesi ile ilgili *Aşık Paşa Tarihi*'nden, *Sarı Benizli Adam*, 143; *Battal Gazi Destanı* için *Seyyit Battal Gazi* taşbasmasını kullanmış ve Celal Esat'ın *Eski İstanbul*, Haydar Emir'in *Bektaşilik Tarihi* gibi ikincil kaynaklardan yararlanmışır, *Battal Gazi Destanı*, 4.

19 A. Vasiliev, *Histoire de l' empire byzantine*; A. Rambaud, *Etudes sur l'histoire byzantine*; C. Diehl, *Figures byzantines*; C. Diehl, *Histoire de l' empire byzantine*; C. Diehl, *Byzance, grandeur et décadence*.

20 *Fatih Feneri*, 331.

21 a.g.e, 164.

22 a.g.e.,177. Yıldırım Bayezid'le ilgili benzer yorumlar için bkz. *Sarı Benizli Adam*, 36, 71.

23 *Fatih Feneri*, 267.

24 a.g.e., 40.

25 a.g.e., 103.

26 a.g.e. 163-64.

27 *Arena Kiraliçesi*, 23-25.

28 *Sarı Benizli Adam*, 45.

29 a.g.e, 14.

30 a.g.e.,76.

31 *Arena Kiraliçesi*, 41-43.

HAZIRLAYAN:
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

PIETER BRUEGEL'İN RESMETTİĞİ *MASUMLARIN KATLİ*

16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanat camiasının belki de en renkli isimlerinden birisi olan Pieter Bruegel, kilise resim geleneğinin sorgulanma sürecini yansıtmaktadır. Sanatçının az sayıda dini konulu resmi vardır; bunlarda da hem günlük hayatı asla geri planda bırakmamış hem de son derece önemli politik referanslar kullanmıştır.

Pieter Bruegel (Yaşlı) (1525/30-1569).

Masumların Katli, 1565-67, panel üzerine yağlıboya, 111 x 160 cm Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avusturya.

Masumların Katli, İncil'de anlatılan en kanlı sahnelerden birisidir. Olaydan sadece *Matta İncili*'nde Mısır'a Kaçış başlığı altında söz edilir:

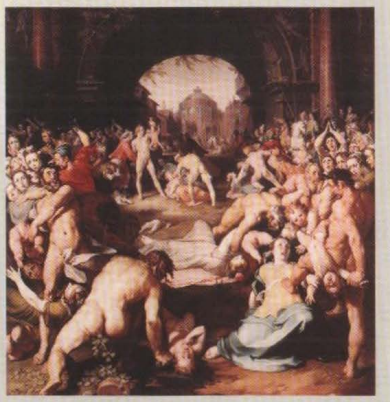
"Mısır'a Kaçış

Yıldızbilimciler gittikten sonra Rab'bin bir meleği Yusuf'a rüyada görünerek, 'Kalk!' dedi, 'Çocukla annesini al, Mısır'a kaç. Ben sana haber verinceye dek orada kal. Çünkü Hirodes öldürmek için çocuğu arayacak.' Böylece Yusuf kalktı, aynı gece çocukla annesini alıp Mısır'a doğru yola çıktı. Hirodes'in ölümüne dek orada kaldı. Bu, Rab'bin peygamber aracılığıyla bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: 'Oğlumu Mısır'dan çağırdım.' Hirodes, yıldızbilimciler tarafından aldatıldığını anlayınca çok öfkelendi. Onlardan öğrendiği vakti gözönünde tutarak Beytlehem ve bütün yöresinde bulunan iki ve iki yaşından küçük erkek çocukların hepsini öldürttü. Böylelikle Peygamber Yeremya aracılığıyla bildirilen şu söz yerine gelmiş oldu:

'Rama'da bir ses duyuldu,
Ağlayış ve acı feryat sesleri!
Çocukları için ağlayan Rahel
Avutulmak istemiyor.
Çünkü onlar yok artık!' "
(Matta. 2:1-12)

Bruegel, aynı sahnenin, 1565-67 arasında, daha fazla zarar görmüş ve tekrar tekrar boyanmış olan Hampton Court

Sarayı'nda Kraliyet Koleksiyonu'nda olan ile bugün Viyana'da bulunan iki versiyonunu yapmıştır.

Her ikisinde de kurgu, Bruegel'e özgü, *İncil*'in çağdaş yorumları gibidir. Olay bir Flaman köyünde geçer. Mimari yapılar, giyim kuşamların çağdaş görünümleri bir yana, İsa'nın yaşadığı coğrafyada herhalde hiç görülmeyecek tek şey karlı bir manzara olmalıdır. Ancak konunun bir *İncil* konusu olması sanki burada ikincil bir meseledir. Bruegel'in resmi yaptığı dönem Flamanlar için İspanya işgalinde oldukları ve büyük zulüm gördükleri bir dönemdir ve büyük olasılıkla burada betimlenen talan ve vahşet zaten yaşadıkları olaylar arasındadır. Brugel ise daha geniş anlamda savaşı ve getirdiklerini sorgular gibidir. Ortalıkta kimi kaçışan ve çocuklarını kurtarmaya çalışan, kimi yakalanmış ve elinden çocukları çekiştirilirken, kimisi de az önce öldürülmüş bebeklerinin başında ağlarken gösterilen kadınlarla doludur. Bir kısım atlı ise kaçmaya çalışanların peşinden gitmektedir. Bazı askerler evlere girmek için kapıları tekmeleri ile kırarken, bir kısmı pencerelerden tırmanır. Sahnede soldaki evlerden birinin karlı damından havalanmış kuşlar ortalıktaki çığlıkların göstergesi gibidir. Bu hareketli sahnede sakin duran tek grup bu katliamı denetleyen belki de mümkün kılan, mızrakları yukarı doğru tutulmuş siyah zırhlı askerler grubudur. Kaynaklar bu grubun en önünde, at üzerindeki siyah giysili, uzun sakallı figürün Alba Dükü'ne bir referans olabileceğini yazar.[1] *İncil*'de anlatılan bir önceki öykü *Müneccim Krallar'ın Tapınması* (1567, Oskar Reinhart Collection, Winterthur'da) sahnesidir. Bruegel bu sahneyi de neredeyse aynı coğrafya içinde resmetmiştir. Katliamın hemen öncesinde bir başka olay daha olur; melekler tarafından uyarılan Yusuf, Meryem ve yeni doğmuş İsa'yı alarak Mısır'a gider. Bu, Mısır'a Kaçış olarak da bilinir. Amacı İsa'yı bu katliamdan kurtarmaktır. Bruegel bu salineyi ise (1563, Courtauld Gallery, Londra'da) çok uzakta belli belirsiz görünen bir kentin dışında dağlara taşımıştır.

Yapmış olduğu çok sayıdaki köy hayatı, halk atasözleri ve günlük hayat betimlemeleri nedeni ile "Köylü" olarak da bilinen Pieter Bruegel, 16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanat camiasının belki de en renkli isimlerinden birisidir. Sanatçının oğulları da sonraki yıllarda çeşitli loncalardan yetişmişler ve özellikle natürmortları ile tanınanı Jan, tekniği nedeni ile "Kadife" Brueghel olarak ünlenmiştir.[2]

Bu yüzyılda Avrupa'da sanatçıların tahminlerimizin üzerinde hareketli olduğu, en az beş altı ülkeyi ve özellikle de İtalya ve Fransa'yı mutlaka ziyaret ettikleri bilinir. Bruegel de aynen diğerleri gibi yapmış, dört yıl boyunca bu iki ülkede pek çok kente gitmiştir.

Bu dönemde Protestan olan Hollanda'da kilise resim geleneği sorgulanır ve bu alanı ikame edecek günlük hayat sahneleri, natürmortlar rağbet görmeye başlar. Hollanda'da ilk kez Hieremos Bosch'un kilisenin resim geleneğine bağlı kalmadan dini ve ahlaki resimler yapmaya başladığı, böylece halk ile yakın ilişki kurabildiği iddia edilir. Bu anlamda Bruegel Bosch'u izleyen ya da onu bir adım daha ileri götüren bir sanatçı değildir. Bosch azizler ve şeytanlar ile dolu günlük hayat resimleri yaparken Bruegel bu kilise bağlantılı figürleri yok saymıştır. Az sayıdaki dini konulu resimlerinde de hem günlük hayatı asla geri planda bırakmamış hem de son derece önemli politik referanslar kullanmıştır.

Valerio Castello
Masumların Katli
1650
Tuval üzerine yağlıboya, 122 x 172cm
Özel Koleksiyon

Cornelis van Haarlem
Masumların Katli
1591
Tuval üzerine yağlıboya, 268 x 257 cm
Frans Hals Museum, Haarlem, Hulianda

Guido Reni
Masumların Katli
1611
Tuvalüzerine yağlıboya, 268 x 170cm
Pinacoteca Nazionale, Bologna, Italya

DİPNOTLAR

1 1566'da Protestan Hollanda'da pek çok kilisedeki Katolik resimler tahrip edilmiş, 1567'de ise II. Philip, saldırılara karşı Katolik inancını pekiştirmek üzere Alba Dükü komutasında bir orduyu Brüksel'e göndermişti. Bu seferler sırasında Brüksel'de yaşayan sanatçının hangi tarafta olduğunu dair bir belge yoktur.

2 Bruegel 1559'a kadar ismini Brueghel olarak yazmış, daha sonra "h" harfini çıkarmıştır. Çocukları ise ilk adı korumuşlardır.

MUDO COLLECTION

WWW.MUDO.COM.TR

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

www.ajanspress.com.tr (212) 370 1100 digitürk 540. kanal

SADBERK HANIM MÜZESİ'NDE SERGİ

SADBERK HANIM MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAN OSMANLI İŞLEMELERİ

... el emeği göz nuru

7 Aralık 2012 – 26 Mayıs 2013

Çarşamba hariç hergün
10:00-17:00

Sadberk Hanım Müzesi
Piyasa Caddesi 25-29
Büyükdere-İstanbul

Tel: 0212 242 38 13-14
Fax: 0212 242 03 65
www.sadberkhanimmuzesi.org.tr

SADBERK HANIM MÜZESİ Vehbi Koç Vakfı